

**DANSK BIBLIOTEKSVIRKE
I SYDSLESVIG**

1841 - 1991

Dansk Biblioteksvirke
i Sydslesvig

Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre

Dansk Biblioteksvirke i Sydslesvig

– et bidrag til grænselandets kulturhistorie
1841 - 1891 - 1921 - 1991

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig

Flensborg 1991

*Bogen er ved udgivelsen
støttet af
Grænseforeningen
og Det unge Grænseværn*

Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre:
Dansk Biblioteksvirke i Sydslesvig
– et bidrag til grænselandets kulturhistorie
1841 - 1891 - 1921 - 1991

Udgivet af Studieafdelingen
ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig 1991

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri ApS, Haderslev

Bogbind: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig, Flensborg 1991

I kommission hos Padborg Boghandel
DK 6330 Padborg

ISBN 87-89178-10-6

Studieafdelingens udgivelser er redigeret
af Johann Runge

Indhold

Lars N. Henningsen

Kapitel I. Dansk bogarbejde 1841-1891-1921-1991
– et sammendrag 7

Kapitel II. Bogsamlinger som kom og gik – 1841-64 15

Kapitel III. Et dansk centralbibliotek for Nordslesvig
– Margretesminde-samlingen 1891-1920 21

Kapitel IV. Mellemkrigsårene – Flensborghus Bogsamling
– 1920-45 32

Kapitel V. Fra bogsamling til kulturcenter – 1945-70 77

Kapitel VI. »De historiske institutter« 115

Viggo Böhrnsen Jensen:

Kapitel VII. Kunst på biblioteket 126

Jørgen Hamre:

Kapitel VIII. Udvikling og tendenser – 1970-91 133

Kilder og litteratur 168

Bilag 173

1. Biblioteket i tal 1989-90 s. 173

2. Bibliotekets egne trykte udgivelser s. 178

Studieafdelingens udgivelser 181

Personregister 183

Dansk bogarbejde 1841-1891-1921-1991 – et sammendrag

Mange ord er i årenes løb skrevet om det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig – separate artikler, jubilæumsartikler, ord- og statistikrige årsberetninger, avisberetninger og meget andet. Alligevel skal der her føjes endnu en brik til mosaikken, og det af mange grunde: De danske folkebiblioteker er ligesom folkehøjskolen noget, som Danmark længe har rost sig af.

Det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig ligger uden for kongerigets grænser, men det er dansk, og netop i sammenligning med de tyske kolleger træder særpræget i dansk bibliotekstradition tydeligt frem. I dag arbejder de danske og tyske institutioner forbilledligt sammen – men sådan har det ikke altid været. I denne bog skal det danske biblioteks historie derfor belyses i samspillet med den politiske og kulturelle omverden. Biblioteket var altid et politikum, og det har præget dets historie.

Gennem nu 150 år er der drevet formaliseret dansk bogarbejde i Sydslesvig. I disse mange år er vilkårene ændret så stærkt, at den ene periode næsten er ukendelig fra den anden. Der kan derfor være grund til indledningsvis at pege på nogle lange linjer i udviklingen for at skabe oversigt over det brogede stof. Og også for at vise, at det danske biblioteksvæsen gennem sin lange udvikling på mange måder er et spejl af udviklingen i offentligt dansk biblioteksarbejde i almindelighed – på trods af beliggenheden syd for den dansk-tyske landegrænse af 1920.

Grundlæggelsen af et dansk bogarbejde i Sønderjylland hænger sammen med de moderne nationalfølelsers fremvækst. I 1836 rejstes sprogsagen i den slesvigske stænderforsamling, og historien blev derefter mere og mere præget af de to modsatrettede nationale strømninger – en sydvendt tysk slesvig-holstenisme og en nordvendt dansk bevægelse. Et centralt punkt i den danske bevægelse var erkendelsen af, at sprog og politisk tilhørsforhold må hænge sammen. Derfor gjaldt det om at fastholde og udbygge kendskabet til dansk sprog og litteratur i Sønder-

jylland – et område, som trods dansk folkesprog langt ned i det nuværende Sydslesvig længe var administreret på tysk og præget af tyskdannede embedsmænd.

Ud fra denne opfattelse blev de tidligste danske bogsamlinger grundlagt omkring 1840. I Flensborg åbnede et første *dansk »læsebibliotek«* i 1841. I tiden mellem de slesvigske krige 1850-64 næsten myldrede danske bogsamlinger frem i Sydslesvig – netop denne truede egn skulle nu endeligt vindes for danskheden. Resultaterne blev kun små – den megen aktivitet gav måske endda bagslag.

Det danske nederlag i 1864 kvalte de sidste rester af bogarbejdet – og der skulle gå flere årtier, før nye kræfter tog fat. Nu – som før – kom de fleste initiativer nordfra, fra Kongeriget og fra det dansktalende Nordslesvig. Indtil 1880'erne var Flensborg imidlertid en integreret del af den fremvoksende danske bevægelse i Nordslesvig, og byens placering som landsdelens hovedby betød, at en del danske initiativer derfor naturligt fik basis i fjordbyen.

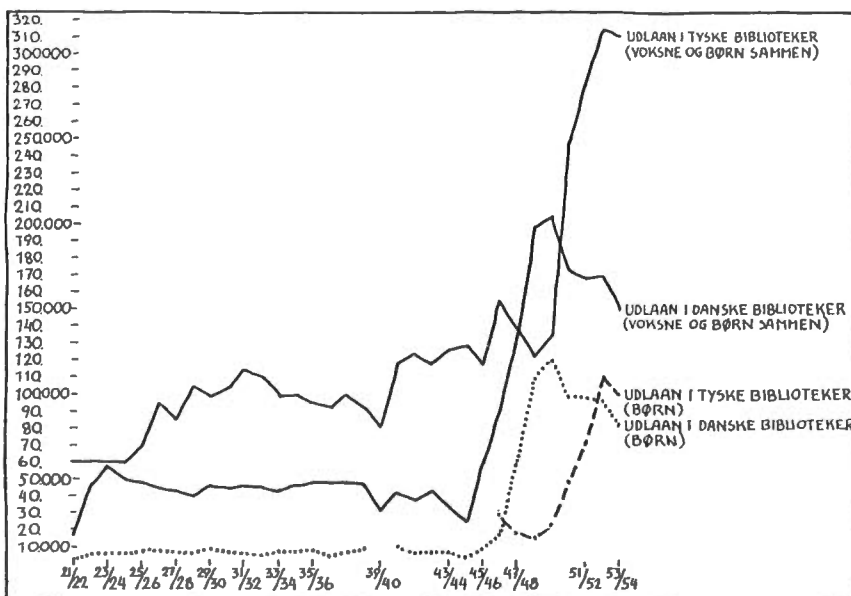
Mange træk viser, at nye tiltag fra 1880'erne pegede fremad. Fra 1880 oprettede Sprogforeningen en lang række små bogsamlinger ud over hele Nordslesvig, og nogle ganske få syd for den nuværende landegrænse. Folkelige danske foreninger opstod, og i 1891 åbnede et overordnet dansk centralbibliotek i Flensborg. Det fik til huse i den danske rigsdagsmand Gustav Johannsens villa »*Margretesminde*« i Flensborg. Det skulle især rumme videregående litteratur, dels til udlån i Flensborg, og dels til de små lokale biblioteker ud over hele Nordslesvig. Margretesminde-samlingen var skabt af den nationale forening »*To Løver*« i København og især af rigsarkivaren A. D. Jørgensen. Han var den centrale figur i disse års nationale arbejde i Sønderjylland frem til sin alt for tidlige død i 1897. Meget nåede han at sætte i form – det statslige danske arkivvæsen med Rigsarkivet og landsarkiverne, tidskriftet »*Sønderjydske Aarbøger*« og altså bogsamlingen i Flensborg – for blot at nævne noget af det vigtigste.

Tysklands nederlag i første verdenskrig og den nye grænsedragning skabte helt nye vilkår for det lille danske mindretal i det sydlige Slesvig, men også nye muligheder. Under friere vilkår end hidtil og på baggrund af omfattende økonomisk støtte fra Danmark kunne der nu opbygges et bogarbejde specielt for egnene syd for Skelbækken. Den 20. november 1921 indviedes »*Flensborghus Bogsamling*«, og lokalerne blev snart udbygget til et bibliotek på niveau med de bedste daværende danske centralbiblioteker. Opbygningen blev under overbibliotekar

Viggo J. von Holstein Rathlous energiske ledelse begunstiget af den danske krones høje købekraft i tiden frem til september 1923 og af de første efterkrigsårs vanskeligheder i det tyske samfund. Med energi søgte man at formidle bøger ud til de små danske kredse uden for Flensborg, især i det nordlige grænsestrøg, og i byerne Slesvig og Tønning.

Bogsamlingens virke dokumenterede et behov, og lånertallene afspejler flere træk i mellemkrigstidens historie (fig. 1).

Fig 1. Biblioteksudlån i Flensborg by efter 1920.

Kilde: G. K. Brøndsted:
Sydslesvig i Dag.
Kbh. 1955-56 s. 298.

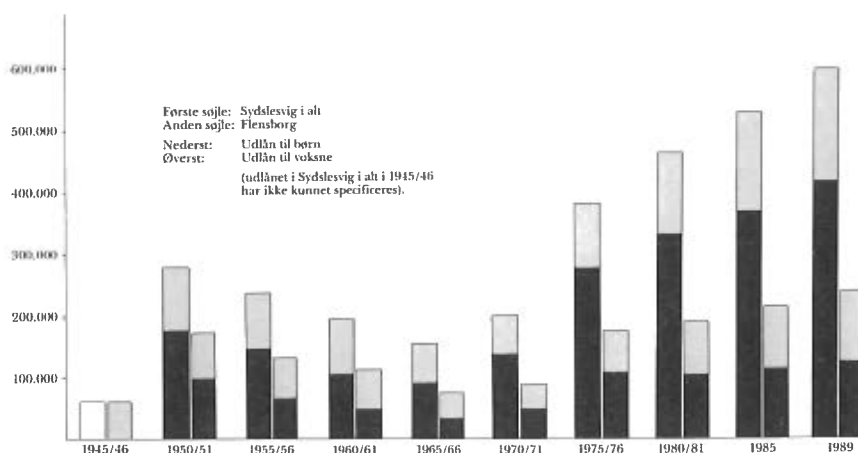
Til og med året 1923-24 gjorde stadig flere brug af den danske bogsamling, og de danske udlån nåede næsten op på højde med udlånet fra de tyske biblioteker. Derefter stagnerede de danske udlån, mens de tyske biblioteker takket være en kraftig udbygning både i Flensborg og ud over Sydslesvig voksede frem til at indtage den naturlige og sikre førsteplads. Den danske bogsamling havde også mange vanskeligheder at kæmpe med i disse år: pengemangel på grund af markens stigende kurs, senere arbejdsløshed i befolkningen, stigende pres fra omverdenen efter den nazistiske magtovertagelse i 1933. Men arbejdet fortsatte – og bøgerne var med til at fastholde mange indenfor mindretallets rækker. Selv under det tredje riges værste tid kunne det danske bogarbejde fortsætte næsten uden restriktioner – det kan kaldes et mirakel.

Forbavsende er egentlig også udlånenes stabilitet i perioden 1924-39. Det gamle mindretal rummede en fast kreds af læsere, og først krigsårene medførte et kraftigt fald i udlånet. Langt større udsving i aktivitetsniveauet skulle man opleve i tiden efter anden verdenskrig, hvor brugergruppen blev betydelig mindre ensartet sammensat.

Det tredje riges sammenbrud i maj 1945 skabte en helt ny situation. Det tyske samfund lå i ruiner, materielt og åndeligt, og en danskorienteret hjemstavnbevægelse oplevede enorm tilstrømning som reaktion på kaos, flygtningemasser og nød. Danske skoler oprettedes nu uden for det snævre område omkring Flensborg, hvortil de væsentligst havde været begrænset hidtil. Danske kulturelle og politiske foreninger oplevede indtil 1947-48 en helt uventet medlemstilgang. Det gav baggrund for et bogarbejde af langt større omfang end hidtil. Flensborghus Bogsamling blev nu udbygget til centralbibliotek for hele landsdelen. Mellemkrigsårenes begrænsninger af arbejdet i de sydligste distrikter faldt bort. Biblioteket i Slesvig by blev officielt filial af Flensborg-biblioteket, og i 1954 kom der også et egentligt bibliotek i Husum. Samtidig blev udlånssteder oprettet i skolerne over hele landsdelen, og bogbiler bragte bøger til de små udlånssteder og private i hele Sydslesvig.

Udviklingen afspejles klart af udlånstallene (fig. 2).

Fig. 2. Udlånet fra de danske biblioteker i Sydslesvig 1945-89.

Kilde: Bibliotekets årsberetninger.

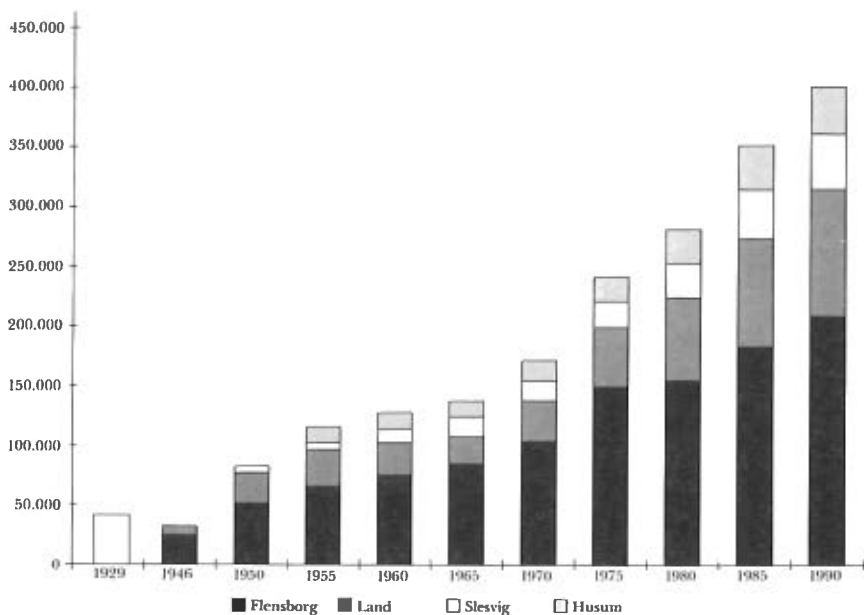
Indtil 1949/50 blev udlånene mere end fem-doblet. Samme tendens gjaldt for de danske vælgertal, medlemstal i den kulturelle forening Sydslesvigsk Forening og skolernes elevtal. Markant er også en klar forskel til tiden før 1945. Før krigen var voksenudlånet det afgørende. Udlånet til børn androg mellem en femtedel og en tiendedel af voksen-

udlånet – i overensstemmelse med de danske skolers beskedne elevtal. Nu blev det børneudlånet, som bar bibliotekets statistik, takket være et intensivt samarbejde med skolerne. Næsten alle danske skolebørn blev mobiliseret som lånere, og deres boglån talte tungt i statistikken.

Fra 1948/49 oversteg udlånet til børn næsten altid voksenudlånet, og bibliotekets udlån til de yngste aldersgrupper tegnede sig langt stærkere end i nabobibliotekerne mod nord. Men derved blev biblioteket også stærkt afhængig af skolernes udvikling. Indtil 1950 steg elevtallet, hvorefter det faldt frem til 1965. I takt hermed faldt bibliotekets udlån til børn konstant fra 1951 til et lavpunkt i 1966/67. Derefter gik det igen fremad i skoleverdenen indtil 1980 – og følgelig i bibliotekets udlånsstatistik. Elevtallets langsomme tilbagegang i 1980'erne udløste dog ikke en tilsvarende tilbagegang i udlånet til børn – mærkeligt nok kunne fremgangen fortsætte, dog i langsommere tempo end fra 1967 til slutningen af 1970'erne. Hvordan det lykkedes at etablere det nære samarbejde mellem bibliotek og skoler vil blive belyst i et senere kapitel.

Udlånene krævede bøger, og bogbestandens omfang afspejler også tydeligt institutionens udvikling. Fra en bogbestand på omkring 40.000 bind i mellemkrigstiden skete der en kraftig udbygning i efterkrigsårene, således som illustreret i figur 3.

Fig. 3. Bogbestanden i de danske biblioteker i Sydslesvig 1929-90.

Kilde: Bibliotekets årsberetninger.

I dag er de mange bøger fordelt med knap halvdelen på voksenbøger, resten på børnebøger, sidstnævnte med halvdelen under oplandsarbejdet.

Bibliotekets øgede opgaver efter 1945 sprængte helt de gamle bygningsrammer, og forbedringer kom, omend med nogen forsinkelse. I de afgørende fremgangsår 1946-50 var det ikke muligt at bygge nyt. Først i 1959 kom den store nybygning til »*Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig*« i Flensborg. Da var klimaet i grænselandet sådan, at et stort og forbilledligt dansk bibliotek kunne indvies uden at det fremkaldte mislyde i forhold til den tyske nabo. Det er bemærkelsesværdigt, at den store udvidelse kom på et tidspunkt, hvor udlånstallene havde været konstant dalende i næsten et årti, og de fortsatte med at dale lige indtil 1966/67. Også i tilbagegangen lå vel et motiv til udvidelsen. Den fredelige kulturelle kappestrids dage var nu en realitet – og danske og tyske byggede biblioteker og udlånte bøger om kap, i fuld fordragelighed.

Allerede et blik på figurerne 1-2 viser den udvikling, som biblioteket gennemløb fra 1920 til i dag. En sådan udvikling forudsatte naturligvis arbejdskraft. Personalet steg med andre ord markant som udtryk for aktivitetsstigningen:

Medarbejdere
(hele stillinger)

	Bibliote- karer	Kontor- sektion	Andre medarbej- dere	I alt	Studieafd. og Arkivet
1929	3	4		7	
1935	5			5	
1940	2	4		6	
1946	7	2		9	
1950	8	8		16	
1955	11	7		18	
1960	11	9	1	21	
1965	12	8	1	21	1
1970	12	11,5	1	24,5	1 + 1 stpd.
1975	12	19,5	2	33,5	1 + 1 stpd.
1980	16	19,5	3	38,5	1 + 2 stpd.
1985	19	19,5	3	41,5	1 + 2 stpd.
1990	21	22,6	5,2	48,8	2 + 1 + 1 k.

Anm.: rengøringspersonale
ikke medtaget

stpd. = stipendiat
k. = kontorassistent

Hvem betalte nu al denne aktivitet? Svaret kan gives næsten med ét ord: Danmark! Det gælder i alt fald helt indtil 1960'erne. I mellemkrigs-årene var det Grænseforeningen, dvs. bogsamlingens ejer, den danske stat og Sprogforeningen samt enkelte andre private kredse, som bar udgifterne. Staten tog mellem en tredjedel og halvdelen af byrden. Sådan fortsatte det også efter 1945, men de stærkt øgede udgifter gjorde det nu nødvendigt, at staten måtte overtage en stadig større del af finansieringen. Fra 1960'erne var den danske stat næsten ene om tilskuddet nordfra, mens det øvrige blev ydet fra tysk side. De tyske tilskud androg i 1974 knap 5 %, i 1989 11 % af driften.

Et dansk bibliotek i Sydslesvig måtte vel altid påkalde sig mere opmærksomhed end et dansk gennemsnits-centralbibliotek nord for grænsen. Ved ombygningen af Flensborghus i 1923 lå standarden mindst på højde med forholdene hos mange kolleger i Danmark. Med den nye centralbiblioteksbygning fra 1959 fik mange danske biblioteker næsten et forbillede at leve op til i Flensborg. Teknisk set var det nye bibliotek meget langt fremme, og mønsteret fra Flensborg blev snart efterlignet ved nybygninger i Danmark.

På den måde afspejler Dansk Centralbibliotek også træk af danske folkebibliotekers almindelige historie i nyere tid. Fra 1960'erne markerede bibliotekerne sig langt stærkere i offentligheden end hidtil, og de tog nye opgaver på sig. Bibliotekerne skulle være kulturcentre. I Flensborg blev dette tydeligt på et tidligt tidspunkt, fra 1950'erne, og især udpræget i 1960'erne og senere. Den nye biblioteksbygning muliggjorde det brede kulturtilbud. Det ses allerede ved et flygtigt blik i årsberetningerne. Biblioteket blev nu centrum for et mere righoldigt dansk arbejde end før. Mange, måske de fleste, kom nu på biblioteket for at benytte sig af andet end bøger: foredrag, studiekredse, forelæsninger, udstillinger, musik – på plader og i levende form – og biblioteket »markedsførte« sig mere energisk end før. På alle disse områder muliggjorde bevillingerne, at Flensborg-biblioteket kunne være tidligt med. Hertil kom også historisk forskning og formidling som særlige opgaver fra 1963 og fremefter. Der blev meget at tælle i den statistik, som biblioteket altid lagde vægt på – for »spørgsmål om budgetbevilling er altid et spørgsmål om »aktivitet«, arbejds-mængde eller hvad man nu skal kalde det«, for at bruge et citat fra 1968.

Ikke uden grund kunne beundrende – måske lidt misundelige – øjne falde på biblioteket nordfra efter 1959. Noget lignende var tilfældet fra tysk side. Lige fra starten lå de to parter i konkurrence med hinanden,

og dette moment blev brugt, når det gjaldt om at motivere øgede bevillinger. Investeringerne på Flensborghus blev fulgt op af det tyske kommunale bibliotek, først i 1924 i Rathausstraße, og i 1930 i det store kulturpalads Deutsches Haus. I 1959 kom Zentralbücherei »Norder-tor«, i 1987 efterfulgt af Landeszentralbibliothek Schleswig-Holsteins store nybygning og endelig det nye Stadtbücherei fra 1962. Dettets planlægning blev i høj grad påvirket af eksemplet fra det ny danske centralbibliotek. Også her var der tale om et kulturcenter med meget andet end bøger. Beslægtede tendenser i retning af et bredere arbejdsområde sås i alle biblioteker i disse år.

De danske bibliotekers åbne hylder var længe et særsyn syd for grænsen. I de tyske biblioteker gik vejen til bøgerne over bibliotekaren, og det opfattede i alt fald mange danske som en hindring. Det liberale selvbetjeningsprincip sejrede til slut – fra o. 1960 blev alle tyske biblioteker gradvis omstillet til åbne hylder. Alle nybygninger blev indrettet på denne måde, således også Flensborgs Stadtbücherei fra 1962.

Også når det gjaldt formidlingen af bøger til de små landsbyer kunne man se, hvordan bibliotekarerne lod sig inspirere af hinanden. På tysk side blev de mange helt små bogsamlinger opløst fra 1962 og afløst af bogbusser, som på talrige holdsteder bragte bøgerne ud til folks døre. Forbilledet for denne arbejdsform var engelsk-amerikansk – og dansk. Flensborghus Bogsamling havde kendt en bogbil siden 1931.

Alle biblioteker, tyske såvel som danske, mærkede først i 1960'erne tilbagegang i lånertallene – og der måtte gøres noget for at genvinde kunderne. Derfor oplevede man de mange nye tiltag i disse år. Resultatet blev, at landet Slesvig-Holsten fik en biblioteksstandard langt over gennemsnittet længere mod syd. Grænseproblematikken satte sig positive spor – den kulturelle kappestrid skabte de gode arbejdsmuligheder for biblioteksarbejdet. Det stadig bedre grænsepolitiske klima udviklede sig i retning af en gensidig påvirkning, til gavn for hele det læsende publikum. Landsdelens bibliotekshistorie afspejler dette forløb.

Nogle få overordnede træk i den lange historie om den danske bog i Sydslesvig er her trukket frem i omrids. De følgende sider søger at fastholde flere detaljer i forløbet – i tekst og billeder.

Bogsamlinger som kom og gik – 1840-64

Når der her skal fortælles om dansk bogarbejde i Sydslesvig frem til i dag, tjener det ikke noget formål at granske meget i de allertidligste bogsamlingers historie. Allerede i oplysningstiden opstod der nogle få sogne- og præstegårdsbiblioteker, som stod åbne for bredere kredse. Men de havde ikke en udpræget mission, hvad angår det danske. Det var heller ikke tilfældet for de læseselskaber, som oprettedes i Flensborg i 1790'erne. Et dansk læseselskab blev således annonceret den 20. november 1793 af en hr. Digueman, som også stod bag en fransk og flere tyske læsekredse. Vi kan derfor roligt springe frem til den tid, da »Sønderjylland vågnede«, for at bruge et kendt, omend lidt misvisende ordvalg.

1830'erne blev på mange måder et tideherv. En front begyndte at tegne sig mellem dansk og tysk i Sønderjylland. Det danske talesprog var under hastigt tilbagetog syd for den senere landegrænse, især i Angel, og det danske skriftsprog indtog nu som før en meget tilbagetrukket plads. Skulle denne tilstand ændres i dansk favør, måtte der gøres noget for udbredelse af dansk litteratur og dansk læsning syd for Kongeåen.

Den danske lektor ved universitetet i Kiel, *Chr. Flor*, var nok en af de første, som tog fat på den store opgave. Sidst i 1820'erne havde han virket for danske læseselskaber i byerne Slesvig og Kiel, og i 1830/31 opnåede han støtte til indkøb af dansk litteratur, grammatikker og ordbøger til de lærde skoler og seminariet i Tønder. Foreløbig gjaldt tanken mest det akademiske miljø.

Officererne kan vel siges at høre til i dette miljø. Et af de første danske læseselskaber blev netop oprettet blandt danske officerer i Slesvig. Det Slesvigske Infanteriregiment (nu Slesvigske Fodregiment i Haderslev) havde hjemsted i Slesvig by, og to af regimentets officerer ledede i nogle få år fra 1839 en »forening til udbredelse af dansk læsning i den kongelige danske i hertugdømmet Slesvig beliggende

Det florissante Flensborg sidst i 1700-årene var ikke udelukkende optaget af at tjene penge. Boglige sysler var der også plads til. I »Flensburgsches Wochenblatt für Jederman« anbefalede italiensk-, fransk- og dansklæreren Digueman gang på gang sine læseselskaber. Fra februar 1793 til februar 1794 oprettede han tre tyske selskaber, bl.a. med den nyeste politiske litteratur. Et fransk læseselskab startede i december 1793, og det danske blev anmeldt med denne annonce fra 22. november. Det danske læseselskab tilbød »kun de mest yndede danske forfattere, såsom Tode, Rahbek, Baggesen og Heiberg etc.«.

A n z e i g e n.

Die dänische Sprache ist seit wenigen Jahren sehr verfeinert worden. Im verwichenen Jahr sagte ein Gelehrter in der allgemeinen Jenaischen Litteratur-Zeitung, »daz er die dänische Sprache, „für die liebenswürdigste unter allen lebenden „Sprachen halte, für die, welche die Grazien selbst „sich zur Morgentracht ausuchen würden.“ Diese Sprache hat viele natürliche Reize und eigenthümliche besondere Schönheiten, so man bey andern europäischn Sprachen vermiszt. Jedoch ist es hier nicht meine Absicht, einer, auch im Auslande von Kennern sehr geschätzten Sprache eine Lobrede zu halten.

Ich kündige eine dänische Lesegesellschaft an, wozu sich bereits verschiedene Herren gemeldet, und welche mit nächster Woche ihren Anfang nimt. Wöchentlich wird ein neues Buch geliefert. Alle interessante, meistens Original-Schriften, von den beliebtesten jezzen Schriftstellern, werden dazu gewählt. Keine auswärtige übersezte politische Schriften werden darunter aufgenommen. Diejenigen, so an dieser Gesellschaft Theil zu nehmen belieben, werden gebeten, Ihre Namen mir schriftlich zuzusenden.

Flensburg, den 20. Nov. 1793.

Digueman.

hovedstad Slesvig«. Foreningen havde formentlig kun kort levetid og er nok gået i stå, da regimentet i 1842 flyttede nordpå.

Et skridt videre gik »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« i København. Den 4. november 1836 holdt den nationalliberale politiker Orla Lehmann en tale i selskabet, og han slog her til lyd for, at også det dansktalende Slesvig skulle inddrages i selskabets virkeområde. Forslaget blev vedtaget, og en mængde gavebøger blev sendt til Sønderjylland. Virkningen var imidlertid beskeden. Bøgerne blev spredt for vinden og dannede ikke basis for egentlige biblioteker.

Denne planløse fordeling fik nogle behjertede sønderjyder til at

starte et langt mere perspektivrigt arbejde. I 1838 skitserede Dannevirkes udgiver *Peter Chr. Koch* sine tanker i denne retning: Det nyttede ikke »for at konservere den smule dansk (at) køre hele læs bøger over på den slesvigske ager«. Nej, der skulle i stedet »i enhver egn oprettes små lånebiblioteker«, og sådanne små permanente bogsamlinger ville snart »udgøre et godt Dannevirke«.

På denne baggrund tog den unge teolog *Nis Hanssen* »Bondesøn« fra Øster Højst ved Tønder og 15 andre yngre sønderjyder bosiddende i hovedstaden sagen i egen hånd. I 1839 stiftede de »Foreningen til dansk Læsnings fremme i Slesvig«. I løbet af to år havde foreningen oprettet 60 bogsamlinger med 14.000 bind i Sønderjylland. Før Treårskrigen nåede man op på 62 små biblioteker med 20-25.000 bind. Langt de fleste lå naturligvis i det dansktalende Nordslesvig. De kunne tilfredsstillende opspare behov for dansk læsning i danske bondehjem. Unge folk, som var begavet for læsning, kastede sig her over Ingemanns romaner, Blichers noveller, bøger af Oehlenschläger og Grundtvig. I Mellemslesvig fik man pastor Chr. Christiansen i Medelby som kontaktperson, og der blev sendt bøger til Medelby, Bov, Holnæs, Ravnholt ved Gelting, Schønfeld ved Kappel, selve Kappel, Nr. Haksted, Bramstedlund, Bønstrup i Grumtofte sogn, Ladelund, Karlum, Braderup. Dog opnåede kun afdelingerne i Medelby og Flensborg by en længere levetid. Ellers var der tale om kortvarige »læseindretninger«, som næppe kunne bære betegnelsen »bibliotek«.

Kun i Flensborg var der basis for et mere permanent virke. Her blev det danske læsebibliotek annonceret i »Flensburger Wochenblatt« den 17. april 1841. To år senere var der 30 betalende læsere i byen, og også i de følgende år blev samlingen benyttet, mens de øvrige samlinger synes at være sygnet hen. Uden støtte fra de lokale præster og embedsmænd kunne den slags ikke finde fodfæste i disse år. Krigen i 1848-50 splittede endeligt de små bogsamlinger. I denne sammenhæng må også nævnes en bogsamling i den selskabelige Flensborg-forening, som senere blev til den danske »Borgerforeningen« (oprettet 1835). Denne bogsamling blev mange år senere indlemmet i det danske bibliotek i Flensborg.

Enkelte bøger fra de små danske sognebiblioteker i 1850'erne er endnu bevaret i Dansk Centralbibliotek. Her en bog fra Husby i Angel.

De mange danske embedsmænd i Flensborg i tiden mellem de slesvigske krige havde fra 1852 samlingssted i »Læseforeningen i Flensborg«. I 1854 skiftede foreningen navn til »Kongens Klub«. Klubbens bibliotek omfattede i 1864 ca. 3.000 bind, og der var udlån to gange om ugen. Klubben overlevede ikke den danske helstat, men en del af bøgerne stemplet »Kongens Klub i Flensborg« gik senere over i Flensborghus Bogsamlings eje.

Langt bedre muligheder bød årene mellem de slesvigske krige. Regeringen i København satte nu ind med kraftig støtte til alt dansk i Mellemslesvig, og en lang række unge danske præster og lærere flyttede ind i præstegårde og degneboliger. Dermed fik et lokalt dansk bogarbejde den støtte, som hidtil var savnet så bittert.

Af særlig betydning blev i disse år »Comiteen til Oprettelse af danske Folkebiblioteker i Slesvig«. Komiteen var dannet i 1851 af en række privatmænd i København. I de følgende år opnåede de imponerende resultater gennem et fantastisk frivilligt arbejde. Frem til 1864 indsamlede komiteen en kontant støtte på 15.314 rbdlr., og den udsendte i alt 66.457 bøger og småskrifter til Sønderjylland. Alene i de sidste få måneder af 1851 kunne komiteen sende 4.451 bind til 18 biblioteker i Sydslesvig. Da krigen i 1864 afbrød arbejdet, var der oprettet 143 biblioteker, heraf 56 syd for den senere landegrænse.

Hvordan var dette muligt? En af forklaringerne ligger nok i, at komiteen havde de nye danske præster i Angel og Mellemslesvig som hjælpere. Overalt var de sjælen i arbejdet bistået af enkelte lærere. Bøgerne fik plads i skoler og præstegårde. I Flensborg indrettede pastor Gomme Frederik Graae et sognebibliotek for den danske menighed. I 1853 blev det rapporteret, at der på baggrund af de i alt 975 bind havde været et udlån på 7.405 bind til 334 voksne lånere.

Samtidens kilder beretter med begejstring om den positive udvikling i bogarbejdet i begyndelsen af 1850'erne. Fra Fjorde sogn meddelte sognepræsten, pastor Carl Mule, den 5. februar 1853 f.eks. til departementschef Regenburg i København: »Et godt hjælpemiddel til det kære modersmåls oprejsning og renselse besidder jeg nu i et lånebibliotek, der er oprettet dels ved bidrag fra den københavnske komite til oprettelse af danske folkebiblioteker i Slesvig, dels ved bidrag fra Fyn, og består af henvend 600 bind. Disse danske bøger har vakt meget mere interesse, end jeg vel havde håbet fra begyndelsen af: i næppe et fjerdingår har biblioteket bestået, og i denne tid har dog over 200 udlån fundet sted«.

Men det er tydeligt, at euforien snart svandt hen i Sydslesvig. Fra sidst i 1850'erne blev slesvig-holstensk modstand mere og mere mærkbar, og i de sidste år før krigen havde bogarbejdet helt mistet den optimistiske fremdrift.

Krigen i 1864 trak slutstregen, selv om den københavnske komité frem til 1876 prøvede at samle og supplere de tiloversblevne stumper. Derefter gik arbejdet i stå, og bøgerne gik til grunde eller »overvin-

trede« som ubrugte rariteter. Endnu i midten af dette århundrede kunne man træffe på bøger fra de gamle biblioteker – professor Troels Fink har således fortalt, hvordan han sidst i 1930'erne på sin jagt efter arkivalier om udskiftningens historie opdagede det danske sognebibliotek fra 1850'erne i et skab i skolestuen i Husby.

Med nederlaget i 1864 brast også ideen om en planlagt biblioteks-overbygning, nemlig indretningen af et videregående *bibliotek på latinskolen i Flensborg*. Udgangspunktet for et sådant bibliotek var givet med en resolution fra kong Frederik 7. den 23. april 1860. Kongen bevilgede her skolen et ekstraordinært tilskud på 5.000 rdl. til supplerings af biblioteket. Meningen var, at »skolens bibliotek kunne erholde en sådan udvidelse, at det ikke alene var i stand til at tilfredsstille de fordringer, der fra selve skolens side måtte stilles til det, men at det også i tiden kunne gives karakteren af et offentligt bibliotek, således at det tillige kan benyttes af beboerne af byen Flensborg og omegn«. Skolen skulle tage dette formål i betragtning ved sine nyindkøb, som derfor hovedsagelig burde omfatte »Danmarks og især hertugdømmet Slesvigs historie og geografi som fag«.

Den nye status blev markeret i efteråret 1860. Biblioteket blev nyopstillet i den gamle skolebygning, der blev indkøbt en større samling bøger, og udlånet blev åbnet, foreløbig tirsdag kl. 16-17 og fredag kl. 12-13. Læsesalen var åben fredage kl. 11-13. Skolen håbede, at skolebibliotekets nyhvervede status som offentligt bibliotek ville medføre, at en række mindre bogsamlinger i byen tilhørende kirken, kommunen og private foreninger og selskaber ville blive overladt skolebiblioteket, således at de på denne måde kunne udnyttes bedre, og biblioteket samtidig kunne vinde endnu større betydning.

Nu manglede man blot en leder af det nye forskningsbibliotek. I 1863 dukkede kandidaten op. Departementschef Th. A. Regenburg i Ministeriet for hertugdømmet Slesvig skaffede den unge sønderjyde A. D. Jørgensen (1840-97) fra Gråsten en stilling som hjælpelærer ved skolen. Jørgensen berettede senere i sine erindringer, at det var Regenburgs »plan at udvide skolebiblioteket til et større offentligt videnskabeligt bibliotek for hertugdømmet, og her skulle jeg da være overbibliotekar«. Så vidt kom det ikke – krigen lagde sig imellem. Men A. D. Jørgensens planlagte engagement ved Flensborg-biblioteket skulle alligevel blive af vidtrækkende betydning for bogarbejdet i Sydslesvig. Jørgensen følte sig stærkt knyttet til fjordbyen. Herfra stammede faderens familie, og selv havde han været elev i latinskolen fra 1853 til 1857.

A. D. Jørgensen fotograferet i 1861. Omtrent sådan må vi forestille os den designerede leder af skolebiblioteket i Flensborg 1863.

Arkitekten L. A. Winstrup ombyggede 1859-60 en del af Flensborg latinskole til skolebibliotek. Bygningen til højre med påskriften »Flensburg Schulbibliothek« lå uden for resten af det firkantede skolekompleks. På den måde ville departementschef Th. A. Regenburg sikre nem adgang til biblioteket også for andre end skolens lærere og elever. Thi biblioteket skulle forøges betydeligt, åbnes for publikum og for »Flensburg indtage den plads, som Universitetsbiblioteket har for København«. Denne plan lå bag de mange indkøb til biblioteket i 1850'erne. Takket være betydelige tilskud fra ministeriet og den kongelige kasse blev der købt nye bøger og også mange sjældne ældre værker. Trykte kataloger blev udgivet med få års mellemrum. I 1864 omfattede skolebiblioteket ca. 16.000 bind, herunder en meget stor del dansk og nordisk litteratur. Foto fra 1860'erne i Städtisches Museum, Flensburg.

De danske biblioteksplaner led skibbrud. Kun selve det fine skolebibliotek er endnu bevaret – i dag 35.000 bind i Landeszentralbibliothek Schleswig-Holstein i Flensburg. Men den unge Jørgensen glemte ikke biblioteksplanerne, da han i 1864 måtte flytte varigt til København. Her gjorde han karriere som historiker og arkivmand, og han blev frem til sin tidlige død i 1897 en af de mest centrale mænd i det danske arbejde for Sønderjylland. Vi skal senere se, at han i denne fremskudte position fik afgørende indflydelse på bogarbejdet i Flensburg – inspireret af sine oplevelser før 1864. Der går en tynd rød tråd fra latinskolens bibliotek 1860-64 og frem til det »centralbibliotek«, som åbnede i byen i 1891 – og herfra videre til nutidens Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig med de tilknyttede selvstændige forskningsafdelinger: »Studieafdelingen« og »Arkivet«.

Et dansk »Centralbibliotek for Nordslesvig« – Margretesminde-samlingen 1891-1920

1880'erne blev afgørende år for danskheden i Sønderjylland. Efter næsten to årtiers tilbagegang, rådvildhed og frustration begyndte nu et nyt fremstød over en bred front. Danske foreninger og forsamlingshuse skød frem i Nordslesvig, og stemmetallene blev stabiliseret – med én skuffende undtagelse: Det »indre« opsving, som den danske bevægelse i Nordslesvig oplevede fra midten af 1880'erne, nåede ikke til Flensborg by og kun i svagere form til de nordligste landsbyer i omegnen.

Stiftelsen af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« (fra 1908 »*Sprogforeningen*«) den 10. oktober 1880 blev måske det tydeligste tegn på den kommende fremgangslinje. Foreningen blev til på initiativ af de to Flensborgere, rigsdagsmand Gustav Johannsen og overlærer (kollaborator) *Christian Ferdinand Monrad*, kraftigt støttet af tobaksfabrikant J. P. Junggreen fra Aabenraa, som blev den første formand. Formålet var at »værne det danske sprog i Nordslesvig, navnlig ved udbredelse af folkelig oplysning«. Midlet skulle være oprettelse af bogsamlinger og udsendelse af bøger og hefter som gaver. Sekretær i foreningen og formand for den vigtige bogkomité blev C. F. Monrad (1815-89). Monrad var rigsdansker, født i Grejs ved Vejle, men af sønderjysk præsteslægt, og han havde været lærer ved Flensborg latin- og realskole i årene 1851-64. Derefter ledede han gennem 14 år en dansk pigeskole i byen.

Monrads arbejde som sekretær medførte, at Sprogforeningens kontor lå i Flensborg indtil hans død i 1889. Formandspladsen i bogudvalget udfyldte han med sjælden omhu og ihærdighed. Han havde gode kontakter i kongeriget og skaffede herfra mange bøger og kontante tilskud. Allerede i 1882 var der oprettet henvend 80 bogsamlinger, ved Monrads død var man nået op på 90.

Efterfølger som formand i den vigtige bogsamlingskomité blev den

Borgerforeningen i Flensborg rådede over et ganske anseeligt bibliotek, som var registreret i et trykt katalog fra 1872, med supplement ti år senere. I den første fortegnelse omfattede de danske bøger 433 numre, de tyske 257, de engelske 80 og de franske 96. De fleste bøger stammede fra 1850-60'erne, og der var en ugentlig udlånsdag. Bøgerne blev senere overdraget Flensborghus Bogsamling.

Fortegnelse

over

Borgerforeningens

Bogsamling.

Januar 1872.

Flensborg.

Trykt hos C. K. Thillierup.

tidligere lærer, tobaksfabrikant Mathias Andresen (1858-1916), og med ham flyttede bogarbejdet til Aabenraa. Herfra ledede Andresen under meget primitive forhold den videre udbygning. Efter 10 år var bogsamlingernes antal øget til 110 – i 1914 var der i alt 198 bogudlånsteder, heraf 12 syd for den nuværende grænse.

Disse tal lyder jo imponerende, og er det også, især når man betænker foreningens øvrige mangesidige arbejde: udsendelse af gavebøger, hefter, billeder og kort (indtil 1914 200.000 stk.), udgivelse af Sprogforeningens Almanak, Illustreret Børneblad for Nordslesvig, Den blå Sangbog osv. Betydningen af denne danske litteratur, som kom ud i de fjerneste hjem, kan ikke vurderes højt nok. Foreningen ydede et foregangsarbejde og opfyldte et latent behov.

Samtidig er der dog ikke tvivl om, at de små bogsamlinger havde deres begrænsninger. Bøgerne var ofte gaver, ikke alle lige værdifulde, og bogsamlingerne havde derfor ofte et uensartet og tilfældigt præg. De indeholdt mest skønlitteratur – videregående studier af f.eks. historisk art kunne ikke tilfredsstilles her. Der var derfor behov for et »Centralbibliotek for Nordslesvig«, hvorfra de små bogsamlinger og lånere i øvrigt kunne få bøger ud over det dagligdags sortiment. Oprettelsen af et sådant bibliotek stod på dagsordenen sidst i 1880'erne.

I 1887 blev en stor bog gave fra en Moskvakøbmand O. Forchhammer, der var født i Sønderjylland, foreløbig sendt til Flensborg. Monrad havde også før sin død planer om at koncentrere byens bogsamlinger til en større bogcentral. På Sprogforeningens generalforsamling i juli 1888 drøftedes mere indgående oprettelsen af et centralbibliotek for Nordslesvig. Det skulle være en »stambogsamling« indeholdende »kildeskrifter og bøger, der ikke egner sig for almindelige bogsamlinger«. Placeringen – Flensborg eller Aabenraa – blev ivrigt drøftet. Redaktør Jessen tilbød, at Flensborg Avis foreløbig kunne lægge lokale til og sørge for bestyrelsen. Trods nogen kritik endte det med, at Moskvasamlingen gik til Flensborg. Dermed var vejen banet for et kommende bibliotek i Flensborg for det nordlige Slesvig. Den sydlige placering var dengang en naturlig sag – alt dansk arbejde i Flensborg var indtil sidst i 1800-tallet at opfatte som en del af dansk arbejde i hele Sønderjylland. Det skal forstås i relation til det danske flertal i Nordslesvig.

Mere afgørende blev dog nogle samtidige initiativer i København. Her havde en række yngre akademikere fra Studenterforeningen i efteråret 1888 oprettet en ny konservativ, national forening »*To Løver*«. Den skulle være »en støtte for den virksomhed Nordslesvigerne selv

Mærkat fra Sundby & Jespersens danske boghandel ca. 1860. Den var oprettet i 1851 af N. A. Sundby, fra 1858 i forening med E. Jespersen. I 1866 overtog Gustav Johannsen forretningen, indtil han i 1874 helligede sig Flensborg Avis.

udfolder, især gennem Sprogforeningen«. Tilslutningen blev hurtigt ganske anselig – i 1895 var der 1004 medlemmer.

Helt afgørende for foreningens virke i de første år blev rigsarkivar A. D. Jørgensen. I det foregående har vi truffet ham som elev, i 1863 som hjælpelærer ved Flensborg latinskole, hvor det var tanken, at han også skulle være bibliotekar ved et dansk forskningsbibliotek. Efter 1864 måtte Jørgensen flytte til København, hvor han i 1869 fik beskæftigelse i arkivvæsenet. I de følgende år lagde han grunden til en omfattende nyordning af arkiverne. I 1889 stod han som rigsarkivar fadder til den endnu gældende ordning af det statslige danske arkivvæsen. Alt imens var hans interesse for den sønderjyske sag imidlertid usvækket, og han blev en meget central figur i det danske arbejde i 1880-90'erne. »To Løver« nød godt af denne aktivitet. Mange af de afgørende møder i foreningen fandt sted på Jørgensens arbejdsplads i Rigsarkivet, og rigsarkivarens initiativer kan følges i »To Løvers« forhandlingsprotokoller og i hans mange breve til vennerne i Sønderjylland, ikke mindst Gustav Johannsen i Flensborg og H. P. Hanssen fra Nørremølle. Jørgensens fortid i Flensborg kom i høj grad til at præge »To Løvers« arbejde inden for bogsagen.

Straks i 1889 stod et bibliotek i Flensborg på programmet, og det var A. D. Jørgensen, som førte sagen fremad. Det var hans hjertebarn, ligesom tidsskriftet »Sønderjyske Årbøger«. Biblioteket skulle være en »videnskabelig samling af kildekrifter til Sønderjyllands historie, tiltænkt alle som ville granske i vort folks historie, vort lands og vort sprogs udvikling gennem tiderne«, altså på sin vis en virkeliggørelse af det bibliotek, som 1864 blev kvalt i fødslen. Bøgerne kom ind ved gaver og køb, og i julen 1889/90 blev der sendt 1.000 bind til Gustav Johannsens villa *Margretesminde* ved Harreslevgade i Flensborg. Huset var opkaldt efter rigsdagsmandens kone, som derved kom til at lægge navn til den nye bogsamling.

Meningerne om placeringen i Flensborg var nu ikke udelte. På et møde med indbudte sønderjyske tillidsmænd i Rigsarkivet den 30. marts 1890 kom modsætningen Aabenraa-Flensborg klart frem. Gdr. P. Skau, Bukshave, og godsejer Hans Knudsen fra Trøjborg fandt, at Flensborg foreløbig var et passende sted for biblioteket, mens Aabenraa blev støttet af frimenighedspræst L. B. Poulsen fra Bovlund og især formanden for den nordslesvigske vælgerforening, slagtermester Jacob Reimers fra Sønderborg. Sidstnævnte fremhævede, at de politiske møder blev holdt i Aabenraa, som derfor var den mest centrale by. Det var

også uheldigt, at Gustav Johannsens hus lå ganske langt uden for byen. Det var ikke eneste gang, valget af Flensborg blev kritiseret. Mange år senere var man inde på at flytte bøgerne til Aabenraa, men modstanden var for stor, og i 1912 opgav man endeligt denne plan.

For A. D. Jørgensen var der ingen tvivl om Flensborg. Det var også forståeligt for den ældre generation. Endnu frem til 1880'erne var fjordbyen centralt placeret i den danske bevægelse, og derfor var det i 1889 naturligt for den ældre generation at lægge et overordnet bibliotek for det dansktalende Slesvig (Nordslesvig) i denne by, som også var landsdelens førende handelsby, med hele Nordslesvig som opland. Blot 10 år senere ville valget sikkert være faldet paa Aabenraa. Da var danskheden i Flensborg allerede så svækket, at det måtte være unaturligt at lægge et dansk centralbibliotek så sydligt. Én ting står nemlig fast: biblioteket i Flensborg var oprindelig grundlagt i første række med tanke på det danske Nordslesvig, det var ikke primært udtryk for et fornyet forsøg på at befæste de danske positioner i det sydlige Slesvig, sådan som motivet havde været i årene mellem de slesvigske krige, og som det igen blev det under de ændrede forhold efter 1920 og i forstærket grad efter 1945.

Ved årsskiftet 1890/91 var samlingen på Margretesminde nået op på henved 3.000 bind. Et trykt katalog blev udarbejdet af den senere fremtrædende folkemindeforsker og litteraturhistoriker Axel Olrik. Fortegnelsen omfattede 86 sider. Der var en stor samling dansk, norsk og svensk litteratur, især dansk skønlitteratur fra 1800-årene samt en fin bestand af bøger vedr. Sønderjyllands historie samt en del vedr. dansk historie og samfundsforhold. Kataloget blev straks udsendt til de mange sognebiblioteker i Nordslesvig, hvortil bøgerne kunne udlånes.

Tirsdag den 27. januar 1891 blev biblioteket præsenteret for offentligheden gennem følgende notits i Flensborg Avis: »I rigsdagsmand Gustav Johannsens bopæl på Harreslevvej her i byen er der blevet åbnet et nyt bibliotek, som forestås af hans datter, frøken *Alexandra Johannsen*. Bogsamlingen tæller imellem 2 à 3000 bind og er for en stor del kildeskrifter, ikke så meget almindelige læsebiblioteksbøger«. Meddelelsen blev bemærket på Flensborg rådhus. Alexandra Johannsen fortalte mange år senere i et brev om episoden: »Straks efter at den første bekendtgørelse om bogsamlingen kom frem i Flensborg Avis, fik jeg en opfordring til at møde på rådhuset i den anledning. Jeg skrev det til far i Berlin, og han kom hjem ene for den sags skyld. Da han havde forklaret, at han udlånte sine bøger gratis og havde overdraget mig at

Bogsamlingen på Margretes-
minde blev bekendtgjort gennem
denne notits i Flensborg Avis den
27. januar 1891.

Flensborg, Tirsdag.
Nyt Bibliotek. 3 Rigsdagsmand Gu-
stav Johannsens Bopæl paa Harreslevvej
her i Byen er der blevet aabnet et nyt Biblio-
tek, som forestaas af hans Datter, Frøken
Alexandra Johannsen. Bogsamlingen tæller
imellem 2 à 3000 Bind og er for en stor Del
Kildestrifter, ikke saa meget almindelige Læse-
bibliotheksbøger.

forestå udlånet, var der ingenting i vejen, og siden har myndighederne ikke mere brudt sig om den sag, ikke heller efter faders død. Men man kunne jo ikke være sikker mod en beslaglæggelse – derfor overgav far Nellemann (fmd. for To Løver) en erklæring om at bøgerne tilhørte ham.« Sådan klarede man forholdet til myndighederne. Internt afgang Johannsen en erklæring om, at han havde bøgerne til låns af Nelle-
mann, som igen udtalte, at bøgerne tilhørte To Løver og den anden sønderjyske studenterforening »4 S« i fællesskab. Sidstnævnte havde i øvrigt udgangspunkt i partiet Venstre, mens To Løver havde udgangs-
punkt i den konservative Studenterforening – det viser, at brede kredse kunne samles om det nationale arbejde. Disse foreninger sørgede også for løbende supplering af samlingen, og de betalte bibliotekarens løn og andre udgifter. Hertil kom skjulte tilskud fra den danske statskasse, ydet ad omveje, nogle år senere bl.a. via det såkaldte »Dansk Kultur-
samfund«, som blev oprettet i 1910.

Det var A. D. Jørgensen, som var mest aktiv for at supplere samlingen ved nyindkøb. Væsentlige nyerhvervelser kom i 1894 fra den kendte nationalliberale politiker A. F. Kriegers efterladte bogsamling. Efter rigsarkivarens død i 1897 gik en væsentlig del af hans værdifulde samling af litteratur vedr. Sønderjylland til Margretesminde. Der blev også tænkt på indkøb af tysk politisk og juridisk litteratur til brug for sønderjydernes tillidsmænd i den nationale kamp.

Biblioteket havde slået dørene op. Men det blev nu ikke noget tilløbs-
stykke, og det havde flere grunde. Biblioteket var bevidst ikke folkeligt, det var (som det hed i en beretning om To Løvers virksomhed 1892) en samling »indeholdende kildeskifter til Sønderjyllands historie og så-
danne videnskabelige og æstetiske værker, som bør være tilgængelige i Sønderjylland, men som efter deres natur ikke kan findes i de små

Gustav Johannsens børn fotografet i 1880'erne. Den senere bibliotekar Alexandra Johannsen (1864-1927) yderst til venstre sidder meget symbolsk med en bog i skødet. Ved hendes side står søsteren Martha (1866-1928), som blev gift med den kendte historiker Johan Ottosen. Yderst til højre broderen Albert. Det kongelige Bibliotek.

sognebogsamlinger«. Man kan næsten sige, at den nye institution arbejdede som et »postordrebibliotek«. Der blev udarbejdet kataloger i 1890 (ved Axel Olrik) og igen i 1896 (ved Erling Rørדם), og de blev sendt rundt til de små biblioteker på landet. Efter hver udsendelse mærkede man en stigende lånerinteresse. Lånereglerne var nedfældet i katalo-

gerne: Udlån skete ved henvendelse til bibliotekaren. Bestilte bøger blev sendt med posten eller udleveret alle hverdage i udlånstiden fra kl. 11 til 14. De kunne normalt beholdes hjemme i indtil fire uger, hvorefter bibliotekaren i særlige tilfælde kunne forny udlånsedlen. Pragtværker og uindbundne bøger kunne undtages fra udlånet.

Det daglige arbejde lå lige fra 1890 og indtil samlingen i 1921 blev overført til Flensborghus hos Gustav Johannsens datter *Alexandra Johannsen* (1864-1927), og det var et heldigt valg. Som stor skolepige havde Alexandra hjulpet faderen med arbejdet på Flensborg Avis, idet hun oversatte og redigerede telegramstoffet fra Hamburgischer Correspondent. Hun leverede også bidrag til Nordslesvigsk Søndagsblad. En tid var hun privatlærerinde i gode danske hjem i Sønder Hostrup og Gram i Nordslesvig.

Lige fra starten havde hun overtaget hvervet som bibliotekar i Margretesminde. Bøgerne var anbragt i husets gavlværelse, og her fik A. D. Jørgensen lov at sove, når han var på besøg. Alexandras søster Martha (gift med historikeren Johan Ottosen, forfatter til »Det haver saa nyligen regnet«) fortalte senere, at faderen mente, at rigsarkivaren måtte sove godt deroppe mellem alle sine kære bøger. Alexandra var det stille bogmenneske. Hun hængede om bøgerne – især de mange fine gamle værker om Sønderjyllands historie stod hendes hjerte nær. Fra de senere år beretter flere lånere om de stille stuer hos bibliotekaren – der kom kun få lånere. Sådant fortalte også den kendte danske biblioteksmand, prof. Andr. Schack Steenberg, efter frk. Johannsens død om tiden sidst i 1890'erne. Han var da meget optaget af at udbrede kendskabet til det amerikanske biblioteksvæsen i Danmark. Sommerferierne tilbragte han med familien på nordsiden af Flensborg fjord. »På disse ophold var noget af det fornøjeligste vore dampskibsture ind til Flensborg. Jeg besøgte på disse ture altid redaktør Jessen og Gustav Johannsen, hvis han var i byen. Gustav Johannsen bad mig gå ud til sin datter. »Hun føler sig så ensom i sit biblioteksarbejde«, sagde han ... Jeg forstod da så godt frøken Alexandra Johannsens stilling og gik ofte ud til Margretesminde – dengang var der jo ingen sporvogn. Gustav Johannsen sagde, at hans datter var glad for disse besøg. Vi talte jo omtrent udelukkende »bibliotek«. Hun fortalte med glæde om, hvor mange lånere hun havde fra skibsværftet, og hvor mange bøger hun måtte sende rundt i Sønderjylland«.

Alexandra Johannsen var nok en stille type, tæt knyttet til den sidste tyske præst for de danske i Flensborg, Thomas Matthiesen, og dennes

Alexandra Johannsen (1864-1927) passede omhyggeligt bogsamlingen i faderens villa 1890-1921, beskeden lønnet af foreningen »To Løver«. Da bøgerne derefter blev overdraget den nye »Flensborghus Bogsamling«, flyttede hun med – og indrettede sig loyalt efter de helt nye arbejdsvilkår, med lang åbningstid og nye faglige bibliotekskrav.
Foto fra frk. Johannsens senere år.

kirkelige arbejde omkring Helligåndskirken. Ved oprettelsen af den danske sygeplejeforening blev hun sekretær, senere dens formand, og hun udførte et stort socialt arbejde. Efter faderens død tog hun sig også af moderen indtil dennes død i 1926.

Som bibliotekar var hun det omhyggelige og pligtopfyldende ordensmenneske, med godt kendskab til den nære lokalhistorie. Tit fuldstændiggjorde hun en bogpakke med ting, der var bedre end det, der var bestilt. Et enkelt eksempel må være nok til at vise, hvordan hun arbejdede. Den 30. oktober 1896 skrev hun til en af lånerne, gårdejer I. B. Eliassen på Brunsgaard i Langetved ved Skrave, nordligst i Haderslev vesteramt: »Herved sender jeg de ønskede bøger, forsåvidt de vare hjemme. Af »Systematische Sammlung« kan jeg ikke sende alt, men sender de to første bind. For det tilfælde, at De skulle ønske noget særligt, lader jeg en kort indholdsfortegnelse over de følgende bind følge...

Jeg sender den gamle udlånsseddel tilbage tilligemed den ny, som De vel er så god at sende mig tilbage forsynet med underskrift. Med megen agtelse

Alexandra Johannsen«.

Gennem flere år aflagde Gustav Johannsen rapport om bogsamlingens virke på møder i To Løver i København. I 1891 skrev A. D. Jørgensen den 31. marts til vennen i Flensborg: »Et andet punkt, som jeg gerne ville have oplyst på mødet d. 4. er om samlingernes benyttelse. Hvad kan der siges derom? Kan din datter ikke give mig lidt statistik? hvor mange lånere, hvor mange bind udlånt? stigende antal, eller størst i begyndelsen? kataloger? kommer nogle for at bruge bøger på stedet? foreligger der udtalelser af glæde eller tilfredshed med indretningen? er der påviselige træk af at den gør nytte? Jo mere materiale jeg kan få des bedre. Er det mistrøstende, skal jeg ikke i det enkelte fremdrage det, men lad mig kun få det for vore foreninger«. Tre år senere skrev han den 9. maj 1894 på næsten samme måde: »Jeg håber at se dig d. 19.-20. Tag din datter bibliotekaren med, hun kan måske have udbytte af at deltage i et møde, hvori også biblioteket vil blive omtalt...«

Takket være rapporterne til To Løver kan vi danne os et indtryk af bogsamlingens udlån. De fleste lånere kom fra selve byen Flensborg, trods bibliotekets bredere målgruppe. Det var ifølge Gustav Johannsen mest gamle pensionerede skolelærere, som flyttede til Flensborg, dels yngre, dansksindede lærere, for hvem Flensborg blev et fristed. Enkelte

Bøgerne i »Bogsamlingen på Margretesminde ved Flensborg« bar stemplet »B.M.F.« – her i en bog, som kom til Margretesminde fra redaktør H. R. Hiort-Lorenzens bogsamling.

andre var der dog også i byen. En af dem var den senere kendte redaktør Ernst Christiansen ved Flensborg Avis. Historien om hans vej til bogsamlingen viser dog også, at det ikke var let for den videbegærlige at få dansk litteratur i datidens Flensborg. Christiansen har selv fortalt om sine kvaler i nogle breve og stile, han skrev i 1892 som svar på stile-konkurrencerne i Nordslesvigsk Søndagsblad: Først lykkedes det Christiansen at få bøger fra C. F. Monrad og på den måde at lære at læse og til nød skrive dansk. Efter Monrads død i 1889 gik han til Gustav Johannsen. »Denne traf jeg aldrig selv, kun hans skriver, der syntes mig noget umedgørlig. Jeg fik kun en bog ad gangen og så den lange vej til sin bolig«.

Derefter prøvede han at få bøger hos redaktionssekretær R. P. Rossen på Flensborg Avis, men det var så besværligt, at han efter en tid måtte nøjdes med at læse Flensborg Avis. Først i juni 1892 fik han kontakt med bogsamlingen på Margretesminde: »Endvidere har hr. cand mag. (H. V.) Clausen (i København) jo forskaffet mig bøger hos hr. Gustav Johannsens datter, så De vel kan tænke Dem, at der ikke blive megen tid tilovers«. Endelig var det altså lykkedes at få bred adgang til danske bøger, og man mærker glæden hos den bog-forslugne unge mand. Biblioteket tilfredsstillede i dette tilfælde en glubende læselyst. Det var et påviseligt træk af, at samlingen gjorde nytte – for at bruge A. D. Jørgensens udtryk. Men det er også bemærkelsesværdigt, at det var en af de unge akademikere i København, som måtte agere mellemmand – miljøet i Flensborg formåede ikke selv at lede den unge Christiansen til danskhedens kilder.

Biblioteket blev altså benyttet af flensborgerne. På andenpladsen blandt lånerne stod i de første år Haderslev vesteramt, dårligst lå Aabenraa amt. De samlede lånertal viser en stigende benyttelse. Det første år 1891-92 var der i alt 166 lånere, som lånte 1.067 bind. I de følgende år lå lånertallet på omkring 200, i 1896-97 på 317 (1.409 bind). I 1907-08 var man nået op på 526 lånere, som aftog 2.181 bind. Gennemsnitlig havde man i hele perioden fra 1891 til 1908 et årsudlån på ca. 1.400 bind til 333 lånere. Mere end to tredjedele af lånerne var fra Flensborg by, så følger Flensborg og Aabenraa amter med ca. 22 lånere, derefter Haderslev øst- og vesteramt med 12-15, Sønderborg og Tønder med hver 8, Slesvig med 3 og Husum med 1. Tallene bygger på en oversigt givet af H. P. Hanssen-Nørremølle på »To Løvers« forårsmøde i København i 1909, ud fra frk. Johannsens oplysninger. De bekræfter Margretesmindes funktion som centralbibliotek for Nord-slesvig, og desuden med en naturlig tiltrækning på det helt nære opland – byen Flensborg.

Tallene viste også en stigende benyttelse, fra ca. 200 lånere i de første år til 526 i 1907-08. Det var egentlig en positiv udvikling. I de sidste år inden verdenskrigen gik det dog tilbage, og med verdenskrigen kom der et naturligt fald i alle aktiviteterne. Efter krigen var der behov for en ny begyndelse.

Jeg sender den gamle Udlaansseddel tilbage tilligemed den ny, som De vel er saa god at sende mig tilbage forsynet med Underskrift.

Med megen Agtelse

Alexandra Johannsen.

Slutningen af Alexandra Johannsens brev til en låner den 30. oktober 1896.

Mellemkrigsårene Flensborghus Bogsamling 1920-45

Et midlertidigt »Centralbibliotek«

I 1920 begyndte et nyt og helt anderledes kapitel i danskhedens historie i det sydlige Slesvig. Sydslesvig opstod som selvstændigt begreb. Hidtil havde danskheden i dette område været en del, omend en svag og svindende del, af danskheden i hele Sønderjylland. Nu blev Sydslesvig og Flensborg noget for sig, skilt fra Nordslesvig. Man kom nu til at stå alene og under helt andre kår end før. Til dels bedre kår!

Afstemningen den 14. marts 1920 gjorde det klart, at grænsen ville efterlade et anseligt dansk mindretal i Flensborg by, i de omliggende sogne og i enkelte »enklaver« længere borte mod syd. Hvordan nu fastholde de i alt 12.800 danske vælgere i tilknytningen til det danske? Mange midler kunne naturligvis komme på tale i forsøget på at nå dette mål. Især gjaldt det om at øge kendskabet til dansk sprog og kultur. De mange, som rent politisk med stemmesedlen havde udtrykt ønske om tilslutning til Danmark, men som ikke kunne tale og næppe heller læse dansk, skulle bedre end hidtil have mulighed for at få øvelse i dansk. Skulle et sådant arbejde lykkes, var der brug for litteratur – danske bøger, blade, aviser. Et egentligt bibliotek med læsesal og udlån måtte etableres, og der måtte findes udveje for at bringe bøger og blade ud til de spredte danske familier i oplandet.

Initiativerne voksede frem i løbet af 1920, fra flere sider og uden planmæssig koordinering. Det var enkeltpersoner, de fleste fra kongeriget, som af idealisme kastede sig ud i opgaven, og det var gamle og nye foreninger – To Løver, Flensborg-Samfundet, den nystiftede Grænseforening, Den Sønderjydske Fond og Sprogforeningen. I Flensborg fik arbejdet en vis forankring gennem en lokal bibliotekskomiteé udgået af Den slesvigske Forening, som blev oprettet i juni 1920. Endelig lovede den danske stat at optage bogsagen i den kulturelle støtte til Sydslesvig. Resultatet kunne præsenteres i efteråret 1921: Flensborghus Bogsamling.

Som den første blandt enkeltpersonerne må nævnes frk. *Deborah M. Martin* (1885-1949) fra Sorø. I afstemningstiden havde hun hjulpet til i de mange gøremål i Flensborg, og hun havde virket som en slags journalist ved Flensborg Avis. Efter den 14. marts fattede hun den plan at arbejde for bogsamlingsagen, hvortil hun blev inspireret fra forskellig side, ikke mindst af lægen Aage Lauesgaard (1868-1958). Lauesgaard var før grænsedragningen i 1920 flyttet til Flensborg. Han oprettede en praksis i Rødegade og drømte om at gøre en indsats i den danske sag. Men sådan skulle det nu ikke gå. Han har selv berettet om sagen: »Det var min plan, selvfølgelig i et dansk Flensborg, at gøre den indsats, hvortil jeg fra de helt unge dage gennem min fars påvirkning så at sige var blevet særlig kvalificeret. Jeg henvendte mig til frk. Johansen, »Margretesminde«, og undersøgte det derværende danske biblioteks tilstand; jeg henvendte mig til »Flensborg Avis«, til fru redaktør Simonsen, skrev udførligt til dr. phil. v. Holstein Rathlou for at interessere ham for sagen, og da mit lægeskilt i Rødegade var blevet knust, og stumperne kastet i Mølleåen, og apotekerne i Flensborg var blevet lukket for mig, så jeg måtte forlade byen, overtalte jeg frk. Deborah Martin til at fortsætte propagandaen for oprettelsen af et moderne bibliotek i Flensborg, nuværende Flensborghus Bogsamling«.

Frk. Martin tog opgaven op. Hun regnede sikkert også med at kunne skabe sig en stilling som bibliotekar ved den kommende bogsamling. Lauesgaard flyttede selv til Toftlund, hvor han havde lægepraksis frem til 1947. Her var han også fra 1928 hovedmanden i et stort »Gruppeudlånsbibliotek« og et avisudklipsbibliotek.

I september 1920 forhørte frk. Martin sig hos Alexandra Johannsen, om denne ville være ledende bibliotekar. Svaret var beroligende: »Det vil jeg helst overlade til hende (frk. M.) – jeg har også min moder og mit hjem at se til. Dog vil jeg gerne foreløbig have lov at tale et ord med om de bøger, som nu så længe har været betroede mig, navnlig de værdifulde gamle historiske, navnlig Slesvigske bøger må der sørges godt for«.

I august 1920 tog frk. Martin på »studieophold« ved flere biblioteker i kongeriget for at lære moderne biblioteksdrift. Samtidig tog hun kontakt med Flensborg-Samfundet og opnåede dér løfte om økonomisk støtte til sagen. Ad denne vej fik hun også i september 1920 kontakt med *Viggo Julius von Holstein Rathlou*. Holstein Rathlou var godsejersøn, født 1885 (d. 1965), siden 1912 bibliotekar ved Statsbiblioteket i Aarhus og dr. phil. 1917. Holstein Rathlou lovede som fagmand at hjælpe med

Viggo Julius von Holstein Rathlouw, Flensborghus Bogsamlings leder i årene 1921-25, var en omstridt ildsjæl med mange jern i ilden. Hans dansk-nationale engagement var uhæmmet af alle diplomatiske hensyn. I forhold til biblioteksarbejdet i Flensborg optrådte han mindre som folkebibliotekar – mere som dansk-national og historisk-videnskabelig bevidst akademiker. Udadtill tegnede den meget skrivende og meget talende overbibliotekar institutionen i de første år. Han tilså bogsamlingen ved regelmæssige besøg og varetog den overordnede ledelse. Men medarbejderne i Flensborg, som måtte bære dagligdagens byrder, og som selv traf de daglige beslutninger, følte naturligvis, at han tog æren, mens deres eget helt afgørende arbejde blev overset. Sådanne modsætninger skal dog ikke forklejne Holstein Rathlous betydning i det danske biblioteks første år.

Foto 1913 i Det kongelige Bibliotek.

V. J. von Holstein Rathlouw

at få et bibliotek startet i Flensborg. Doktoren var en erfaren og dygtig biblioteksmand og desuden levende optaget af sønderjyske spørgsmål. Han var medstifter af Grænseforeningen. I afstemningstiden havde han skrevet en lang række pjecer om spørgsmålet, han tilhørte det yderste højre og var Dannevirke-mand, ivrigt engageret for 3. zones (det sydligste Sydslesvig) sag, en farverig, temperamentsfuld og meget selvbevidst herre, for hvem diplomatiets kunst var en ukendt sag. Langt senere fik han en fremtrædende plads i DNSAP's kulturelle top og blev efter 1945 idømt fængsel i to år. Han yndede at give sin skarpe tunge mæle i bunden form. I samlingen »Det forjættede Land« fra 1925 kunne man f.eks. læse følgende digt om modstanderen H. P. Hanssen fra Aabenraa:

Realpolitiker med kløgtig Hjærne,
men troløs mod det store Ideal
saa godt som nogen hjemlig Radikal
han opgav Haabet, som han skulde værne.

Selv var han med til »Taaberne« at smæde,
mod Flensborgs Danske var han sur og bister.
Blandt dem, der lyver, fandt han sig et Sæde
som Clausen-linjet, radikal Minister.
Hans Navn, paa Vej til Evigheds Berømmelse,
med Sorg bli'r nævnt, med Vrede og Fordømmelse.

Digtet må mildt sagt kaldes uafbalanceret. Det var rettet mod en mand, som i virkeligheden ved mange lejligheder var med til at sikre Flensborghus Bogsamling stor støtte og hjælp nordfra, og som gennem sit formandskab i Sprogforeningen også lod denne forening støtte biblioteket i Flensborg. Digtet siger altså mere om Holstein Rathlou end om H. P. Hanssen. Det afspejler først og fremmest den skrappe modsætning mellem Aabenraa- og Flensborg-retningerne i grænsestriden, og det viser Holstein Rathlous udiplomatiske skarphed. I private breve kunne han ofte betjene sig af en endnu mere injurierende sprogbrug. Forfatterens virke for den kommende bogsamling i Flensborg kom heller ikke til at gå stille af. Han var en dygtighed, men kantet.

Naturligvis tog frk. Martin også kontakt med foreningen »To Løver«, som hidtil havde båret og endnu ejede bogsamlingen på Margretesminde. Allerede på dette tidspunkt arbejdede foreningen med planer

om at udvide bogsamlingen i Flensborg. I august 1920 fik den overladt en bogsamling på ca. 1.800 bind fra dødsboet efter cand. theol. Andreas Tryde. Det var især dansk guldalderlitteratur, som hurtigt blev gjort klar til afsendelse til Flensborg. Også fra To Løver fik Holstein Rathlou opfordring til at hjælpe.

I begyndelsen af september talte han på et møde i København varmt for bogsamlingernes sag. To Løver nedsatte nu et særligt biblioteksudvalg. Kort tid efter, den 13. oktober, besluttede Den sønderjydske Fond at foranstalte en storstilet indsamling af bøger til Sønderjylland. Frem til påske 1921 indkom omkring 60.000 bind, som foreløbig blev opmagasineret i ventesalen på den gamle Holte-banegård nord for København. En del skulle til Nordslesvig, resten til Flensborg. Også fra anden side kom der boggaver, og dermed blev kravet om lokaler i Flensborg til den kommende samling påtrængende.

Den 26. september 1920 besøgte Holstein Rathlou sammen med frk. Martin Flensborg for at opspore mulige lokaler til en fremtidig bogsamling. I første omgang lykkedes det ikke. Ej heller frk. Martins ihærdige forsøg i de følgende måneder førte til et positivt resultat.

De manglende lokaler var ikke det eneste problem. Det var heller ikke let at skaffe arbejdet en solid lokal forankring, og de uklare kompetenceforhold fremkaldte i denne tidlige fase ikke så få spændinger mellem de implicerede »arbejdere«. I To Løver så man det som sin opgave »at formidle, hvad der af privat kongerigsk vej skænkes til biblioteket og at støtte og vejlede dem, der har fået med sagen at gøre dernede, alt efter Flensborgernes eget ønske«. En sådan tilstand søgtes etableret i efteråret 1920. To Løvers biblioteksudvalg overdrog bestyrelsen af bogsamlingerne i Flensborg til Den slesvigske Forening og redaktør Ernst Christiansen, og der blev dannet et særligt flensborgsk biblioteksudvalg (en komité), tilknyttet Den slesvigske Forenings Flensborg-afdeling. I dette udvalg indtrådte bl.a. tre mænd, som skulle få afgørende betydning i den følgende tid: boghandler Hans Chr. Møller (formand), lærer Martin Frederik Lange (sekretær) og rektor M. D. Simonsen.

Hans Chr. Møller (1892-1959) var fra Jægerup i Nordslesvig, søn af den dengang kendte gdr. Philip Møller, som hørte til mændene i forreste række i den nationale kamp under fremmedherredømmet. Møller var uddannet som boghandler og kom i 1919 til Flensborg som medarbejder i den danske boghandler H. Hagerups filial i byen. I sommeren 1920 overtog han en boghandel på Storegade lige over Helligåndskir-

»Centralbiblioteket« på adressen Søndergravene 3 i Flensborg var kun i virksomhed fra februar til omkring juli 1921. Alligevel nåede Hans Chr. Møller og frk. Martin at give bøgerne et særligt stempel.

»Centralbiblioteket« i Søndergravene 3 i foråret 1921. Ved skrivemaskinen elev Gerda Lind Andersen og ved vinduet til højre frk. Debora Martin.

ken. Møller havde desuden dispositionsret over en butik med baglokale i Søndergravene 3, og i de meget snævre lokaler her samlede man i vinteren 1920/21 Trydes bogsamling, Sprogforeningens hidtidige Flensborg-bibliotek og andre samlinger, i alt ca. 4.000 bd., især skønlitteratur. »Centralbiblioteket« for Flensborg og Omegn, som dette foreløbige bibliotek blev kaldt, åbnede den 10. februar 1921 med daglig åbningstid og frk. Martin som foreløbig bibliotekar. Samlingen skulle bøde på manglerne ved Margretesminde-biblioteket, som jo lå afsides, manglede nyere bøger og ikke tiltalte den almindelige befolkning. Efter 14 dage kunne Møller berette om 25 læsere, efter to måneder om 450, og i august 1921 var der over 600 faste læsere i byen.

Vanskelighederne i det interimistiske centralbibliotek var dog mange. De fleste bøger egnede sig ikke til udlån, og der var næsten ingen bøger om sønderjyske forhold. Derfor måtte både Møller og frk. Martin i høj grad støtte sig til Sprogforeningen og bibliotekar Jakob Petersen i Aabenraa for at få råd, vejledning og udlånsegnede bøger. Bøger som Saxo: Danmarks Krønike, A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger og bøger udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme mente man især at kunne bruge.

Fra første færd blev der arbejdet for at oprette bogsamlinger i landdistrikterne. Her måtte man bygge videre på Sprogforeningens nu

næsten hensovende arbejde, og det under langt sværere vilkår end i byen. Pioner på dette arbejdsfelt var lærer *Martin Fr. Lange* (1883-1948). Et brev fra Debora Martin til Jakob Petersen af 20. august 1921 giver et glimt fra denne tidlige fase. Hun indbyder landsbibliotekaren til at besøge Lange i Flensborg. »Hvis De kan række os en hjælpende hånd og give os gode råd, er vi Dem selvfølgelig taknemlige. Her er jo uendelig meget at tage fat på... Lange ville jo gerne tale med Dem om ordningen af landdistrikterne. Måske De kunne tage en tur ud med ham og tale med de folk, som allerede har biblioteker, og så at sige »afvikle« forholdet til Sprogforeningen. Hvis De så også kunne få tid til at komme nye steder, ville det jo være heldigt. Jeg tænker, vi vil begynde 10-12 steder, men der er jo meget at ordne og tilrettelægge, før det hele kan »klappe«. Der er så mange små og store hensyn at tage især på landet, at det sikkert ikke vil gå så helt glat. I byen skal det nok gå. Vi har jo nu over 600 faste læsere... Jeg personligt ville anse det for godt, hvis det kunne ordnes således, at De af og til kom herved for at tage ture ud på landet, alene eller sammen med Lange. Så kunne De, når De havde bopæl i Aabenraa, blive et bindeled mellem os og Nordslesvig... Jeg skulle bede Dem fra Hr. Lange om at tage Deres cykle med herved«.

Den tredje mand i lokalkomiteen var rektor *M. D. Simonsen* (1852-1946). Han var fra Branderup i Nordslesvig, ligesom broderen, den kendte redaktør P. Simonsen på Flensborg Avis. Mere end en menneskealder, fra 1873 til 1921, var han tilknyttet Flensborgs skolevæsen, senest som leder af byens nyoprettede danske kommuneskole. Sidst i juni 1921 overtog Simonsen formandskabet i det lokale biblioteksudvalg. På denne post og som bibliotekets regnskabsfører var han med betydelig arbejdskraft og stor ordenssans med til at præge biblioteksarbejdet i Flensborg gennem de følgende mange år.

Samtidig med væksten i det lokale arbejde blev der taget afgørende skridt på Sjælland. I foråret 1921 var Den sønderjyske Fonds store bogindsamling ved at være afsluttet, og Holstein Rathlou pressede på for at få indflydelse på bøgernes fordeling. Flest og bedst mulige burde efter hans mening til Flensborg. Rathlou var bange for at »radikaleren«, biblioteksdirektør Thomas Døssing skulle favorisere landsbiblioteket i Aabenraa. »Hvis Grænseforeningen vil bruge mig, så brug mig da, for hede helvede!«, skrev den altid bramfri bibliotekar den 6. februar 1921 til cand. mag. Worsøe Schmidt i To Løvers biblioteksudvalg.

Gæstgivergården »Nordischer Hof« i Nørregade 76 – det gamle Vajsenhus bygget af sten fra Duborg slot – blev i 1921 omdannet til det danske samlingssted »Flensborghus« med lokaler for »Flensborghus Bogsamling«. I gården lå den såkaldte »Wintergarten«. Dette smagløse lokale »med sit drypstenspuds, spejle med gasarm midt i, visne buketter og forgyldte gnomer og nisser, hylende af simpelhed og ølreklamer« (citaf Holstein Rathlou 1924) ombyggede arkitekt Aage Lønborg Jensen i 1923 til den stilrene læsesal, som ses side 55.

Efter dette udfald fik Holstein Rathlou til opgave at gennemgå de mange bøger i Holte-banegården. I påskedagene 1921 udvalgte han bistået af nogle studenter fra foreningen Hejmdal ca. 17.000 bd. til Flensborg. I løbet af april og maj fremlagde han dernæst planer for det kommende biblioteks økonomi. Det var et stort brød han slog op – et budget næsten på størrelse med det mønstergyldige bibliotek i Vejle, datidens pioner blandt centralbibliotekerne, og med høje lønninger, bl.a. en overbibliotekar med rektorgage og tre bibliotekarer lønnet som adjunkter. Hverken frk. Martin eller Alexandra Johannsen fandt særlig nåde for hans strenge blik. Selv havde han lyst til chefposten og kunne tænke sig et byggeri sammen med Duborg-Skolen. Her skulle der være plads til 50.000 bd. og læsesal til 50 personer. Skole og bibliotek burde drives ud i ét, så »den foredragsvirksomhed, der naturligt ville være at knytte til biblioteket, kunne trives uden at give uro på læsesalen. Det hele ville blive en danskhedens højborg, hvor lærerne, eleverne og deres forældre ville komme danskhedens trykte kilder på nærmeste hånd«. Han var utålmodig: »I Nordslesvig har de fået 100.000 kr. og Carl S. Pedersen [senere chef for Det kongelige Bibliotek] er sendt ned på foreløbig 1/2 år. Se, dér kan blive udrettet noget! Men her – –?»

»Flensborghus Bogsamling« grundlægges

I slutningen af maj og juni 1921 faldt brikkerne på plads. I denne fase møder vi en mand, som fremover skulle få meget stor betydning for biblioteket: *Holger Andersen* (1890-1961). Han var født i Haderslev i 1890 og havde været en af lederne af det danske afstemningsarbejde i zone 2. Efter genforeningen valgtes han til folketinget, hvor han tilsluttede sig det konservative folkeparti og blev medlem af det statsministerielle »Udvalg til Fordeling af Bevillingerne til Støtte for dansk Sprog og Kultur i Udlandet«. Som sådan blev han en vigtig mand for de dansksindede i Sydslesvig.

Den 25. maj 1921 kunne Holger Andersen, To Løvers formand rektor H. P. Hansen, det flensborgske biblioteksudvalg og Holstein Rathlou besigtige gæstgivergården »Nordischer Hof«, Nørregade 76 i Flensborg. Den var to dage forinden blevet tilbudt til købs. Den store ejendom gjorde det muligt at løse de presserende pladsproblemer. Holger Andersen fik til opgave at undersøge, om pengene kunne skaffes. Den 23. juni meldte Andersen glædeligt nyt til boghandler Møller og biblioteksudvalget: »(Det statsministerielle) udvalg vil drage omsorg for, at (bibliotekets udgifter hidtil) straks anvises Dem gennem Nationalbankens filial i Flensborg. I øvrigt bemærkes, at biblioteksudvalget i enhver henseende vil kunne gøre regning på velvillig støtte fra udvalgets side ... Købet af »Nordischer Hof« er formentlig i orden«. Den 6. august 1921 skrev han til redaktør Ernst Christiansen. »... Hvad der skal bruges til bibliotekssagen, må staten bevilge nu og i fremtiden«.

Fra den 20. juli kunne biblioteket flytte ind i den nyerhvervede ejendom – og »Centralbiblioteket« skiftede navn til »*Flensborghus Bogsamling*«. Ejendommen var købt af Grænseforeningen, og der blev oprettet et »Flensborghus GmbH« med det hovedformål at bruge huset til bibliotek. Biblioteksdriften var med andre ord husets egentlige opgave fra starten – først senere blev den fornemme ejendom centrum for andre sider af det kulturelle danske virke.

Holstein Rathlou ledede flytningen af de ca. 4.000 bind fra Søndergravene 3, ca. 18.000 bind fra Den sønderjydske Fonds indsamling og ca. 6.000 bind fra Margretesminde. Alexandra Johannsen udskiftede nu To Løver som arbejdsgiver med Flensborghus Bogsamling. Den 3. oktober begyndte det regelmæssige arbejde i Nørregade. Tirsdagen 11. oktober 1921 åbnede udlånet. Det var 250-års-dagen for Frederik IV's fødsel – hans navnetræk pryder jo husets facade.

Folketingsmand, præsident p.p. Holger Andersen (1890-1961) var gennem 40 år med til at skabe grundlaget for det danske bogarbejde i Sydslesvig – måske mere end nogen anden. Han var den kyndige og smidige formidler, som ved talrige lejligheder traf de afgørende beslutninger. Efter 1945 blev han som formand for Grænseforeningen overbibliotekar Torben Glahns vigtigste støtte under opbygningen af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Elfelt foto 1923.

Det nye bibliotek omfattede en læsestue for voksne med faglitteratur, tidsskrifter og ugeblade i bagbygningen på 1. sal. Her fik Alexandra Johannsen ledelsen. Udlånet lå også i bagbygningen, under frk. Martins ledelse. Allerede på dette tidspunkt fandt danske biblioteksfolk forholdene udmærkede. Den 15. september skønnede Jakob Petersen i Aabenraa med antydning af misundelse, at »lokalerne synes velegnede, især når de først kommer derhen, hvor det er bestemt, så kan de vel endog kaldes ideelle. Selv nu kan de kaldes ret gode, og efter min mening er der gode betingelser til stede, når folket bare vil«.

Den 28. november åbnede en særlig børnelæsestue med ca. 40 siddepladser og desuden en udlånsbogsamling for børnebøger i ejendommen Nørregade 9. Tilstrømningen var straks betydelig – dagligt ca. 60 børn i læsestuen. Udlånet åbnede den 17. januar 1922 og kunne i de næste tre uger mønstre 270 udlånte bøger. Flensborg Avis skrev den 24. december 1921 triumferende under et billede af de mange børn på børnelæsestuen: »Skønt man jo i »Politiken« kan læse om, at danskheden hernede kun omfatter nogle gamle, der ikke har langt igen, er billedet ikke noget falskneri, og enhver dansk kan overbevise sig om, hvorledes der ser ud i læsestuen«.

Den officielle indvielse af Flensborghus Bogsamling måtte vente til 20. november 1921, og naturligvis blev den overværet af repræsentanter for de kredse i kongeriget, som havde været med til at undfange og føde barnet. Særlig bør nævnes formanden for To Løver rektor H. P. Hansen, Grænseforeningens formand professor Vinding Kruse, folketingsmand Holger Andersen samt bibliotekarerne Holstein Rathlou, Aarhus, H. Hvenegaard Lassen, Vejle, og Jakob Petersen, Aabenraa.

Blandt de mange talere fremhævede redaktør Ernst Christiansen, at der nu var anderledes lyse kår for danske børn og dansk ungdom, end der havde været for 20-30 år siden, dengang han selv havde haft så svært ved at få adgang til dansk læsning og dannelse. Men den store gave forpligtede – huset måtte ikke blive skønne kulisser, som dækkede for et tomt rum.

Målet og holdningerne bag det kommende arbejde blev antydnet af den sang, som blev sunget først ved festen, til melodien »Kong Christian«:

Den lille flok står fast endnu
i stormens brag,
Brat skuffet blev vor lyse hu,
fra hjemmets dør til nattens gru
os drev i sorg og gråd et nu,
et skæbneslag.
Vi øjned' friheds morgenskær
en signet dag os alle nær,
som løver stred vor lille hær,
dens håb blev vrag.

Den lille flok står fast trods alt
i mulmet sort.
End er det sidste ord ej talt,
nyt håb kan gro af tårens salt,
end er det sidste strøg ej malt
på Danmarks kort.
End blåner himlen bag hver sky.
På forpost fra vor gamle by
går danske frejdigt ud på ny
til fjendens tort.

Allerede i oktober 1921, inden »Flensborghus Bogsamling«s indvielse den 20. november, var der fremstillet postkort af de nye bibliotekslokaler. Udlånet »er hyggeligt og lyst fuldt af smukke billeder og blomster. Her kommer en mængde mennesker for at hente bøger. De er alle glade og tilfredse«, skrev Debora Martin den 14. oktober 1921 til kunstneren Agnes Slott-Møller. Bøgerne står åbent fremme på hylderne – på den nærmeste reol fortæller skiltet, at her kan man finde skønlitteraturen.

Er kampen hård, velan, så frem
i enig pagt!
Har fjenden hær og guld i gem
og rykker han bag lancers bræm
til storm imod de danske hjem'
med overmagt, –
vi flokkes tæt da mand ved mand,
og ingen tvedragt skille kan,
og på vor post vi holder stand
helt uforsagt.

Vor æt på elsket hjemstavnsjord
fra hedenold
mod syd har hegnet Danmarks gård,
vi værger end vor gamle mor,
og al vor hu er vendt mod nord
fra fjendevold.
Vi i den lange mørketid
vil stride Slesvigs gamle strid
og øve tappert danskens id
ved Thyras vold.

*Læsesalen på Flensborghus omkring november 1921. Mange interesserede læsere har taget plads for at læse aviser og faglitteratur – til ære for fotografen. I virkeligheden klagede bibliotekarerne ofte over beskedent besøg. I baggrunden skuer billedhuggeren Harald Conradsens portrætbuste af kong Christian IX ud over lokalet. Midt for reolen til højre giver frk. Alexandra Johannsen en besøgende råd.
Historiske Samlinger, Aabenraa.*

Vi værger retten til vor stav, til folk og land!
Tog Danmark ikke os i favn, vi elsker dog det dyre navn –
der brænder i vort bryst et savn mod hjemmets strand
i tålmod vil vi gøre gavn, i kamptid vil vi tænde bavn,
ukuet stævne frem mod havn: vort fædreland!

Dette var nok ikke mindst Holstein Rathlous tone. En mere besindig holdning lød fra Holger Andersen. Han fremhævede, at bøgernes indhold af rig og stor dansk kultur ville få særlig betydning her, hvor dansk og tysk mødtes. »Men der vil aldrig blive talt et hadets evangelium fra dette sted. Man vil nære sympati for de åndsværker tyskerne har frembragt. Sprog og sindelag dækker ikke hinanden; her er to sprog, og vi brugte dem begge i afstemningstiden. Vi vil her så lidt som nord for grænsen krig mod det tyske sprog«. Sådanne kloge politikerord fik Holger Andersen anledning til at bringe frem igen og igen i de kommende år – som modspil mod den lidt ubetænksomme overbibliotekar. Tonen ved denne indvielse sættes også i relief, når man sammenligner med de senere højtideligheder i bibliotekets historie, i 1959 og 1987. Det bliver der anledning til senere i denne fremstilling. Talerne ved disse tre biblioteksindvielser afspejler så klart som noget de gradvise ændringer i det dansk-tyske forhold.

Indvielsen forløb godt. Men som så ofte før og siden kunne medarbejderne mene, at chefen havde fået for megen ære. Frk. Martin slog på disse strenge i et brev til malerinden Agnes Slott-Møller af 5. dec. 1921: »Vor fælles ven, Dr. phil. m.m., forstod jo at trænge sig frem og give det udseende af, at *han* havde slidt i sit ansigts sved og ordnet det hele, skønt sandheden er, at han ikke har stillet een eneste bog på plads i biblioteket. Skulle han have rådet, var der hverken kommen gardiner, billeder, løberstof på gulvet, blomster og alt det, som nu gør læsesal og udlån hyggelige trods de grimme møbler«. Sådan er verdens uretfærdighed!

Dagen efter biblioteksindvielsen, den 21. november 1921, blev institutionens fremtidige styrelse fastlagt. Det blev bestemt, at Flensborghus

med bibliotek, forsamlings- og foreningslokaler skulle være en selv-ejende institution under ledelse af et tilsynsråd på tre, senere fire-fem, medlemmer. Et skulle vælges af Grænseforeningen – det blev Holger Andersen –, et af To Løver – det blev rektor H. P. Hansen. Det tredje medlem skulle være bosat i Flensborg. Holstein Rathlou blev ansat som tilsynsførende bibliotekar. Ved 6-8 årlige besøg skulle han føre tilsyn med samlinger og personale og sørge for nyindkøb. Samtidig overdrog To Løver ejendomsretten over sine flensborgske bogsamlinger til den nye institution. I Flensborg var M. D. Simonsen biblioteksformand og kasserer og personalets stedlige foresatte.

Biblioteket i det politiske spil i 1920'erne

I november 1921 blev biblioteket som berettet ovenfor holdt over dåben – men derefter kom børnesygdommene – både internt og i forhold til det politiske og nationale bagland. Flere kriser måtte overstås, før eksistensen var sikret over for de danske politiske partier. Overbibliotekar Holstein Rathlou blev noget af en belastning i denne fase.

I sommeren og efteråret 1921 havde alle danske politiske partier accepteret at støtte biblioteket, også socialdemokraterne. Forudsætningen var imidlertid, at arbejdet blev begrænset til 2. zone, dvs. det nordlige Sydslesvig, og at biblioteket ikke blev benyttet til politisk agita-

Fra mange sider blev der efter Genforeningen sørget for bøger til Sønderjylland. »Den sønderjydske Fond«s landsindsamling indbragte 60-70.000 bd. Universitetsbiblioteket i København og Statsbiblioteket i Aarhus hjalp med en del dubletter. Flensborg-hus Bogsamling fik sin del af gaverne. I nogle af bøgerne fra Statsbiblioteket var indklebet en mærkat med denne fine vignet.

tion. Derfor hed det i personalets instruks: »Personalet må foruden i enhver henseende at udvise omhu i opfyldelsen af de pligter, der i almindelighed påhviler en bibliotekar, være klar over, at biblioteket i lige høj grad tjener en befolkning med dansk og med tysk sprog og tankegang, og at der overalt må optrædes med samme hjælpsomhed og imødekommenhed. Ethvert brud på god tone bør påtales, og bogsamlingens lokaler må på ingen måde blive en plads for national-politiske diskussioner.

Personalet må afholde sig fra alle offentlige national-politiske tilkendegivelser af politisk karakter, i særdeleshed fra i blade og tidsskrifter at skrive artikler, der behandler grænsestriden og dermed sammenhængende spørgsmål i polemisk ånd.

Dette er en forpligtelse, som det er nødvendigt at pålægge personalet, først af hensyn til selve biblioteket, som vil kunne lide stor skade ved ubetænksom national optræden, og dernæst af hensyn til de enkelte personer, der i givet tilfælde vil kunne få nægtet opholdstilladelse, hvilket igen vil bevirke vanskeligheder og skade danskheden i det hele taget«.

En mand som Holstein Rathlou lod sig dog vanskeligt binde. Han ankede straks over at være pålagt »mundkurv« og forsøgte at få friere tøjler. Svaret var et nej. Holger Andersen tillagde den 29. december 1921 forbudet mod nationalpolitiske tilkendegivelser en overordentlig betydning, »bl.a. fordi vi må betænke konsekvenserne for Nordslesvigs vedkommende. Princippet *må* overholdes«. Over for konsul V. Neergaard Møller, som var medlem af tilsynsrådet, lovede overbibliotekaren kort tid efter at holde sig instruksen efterrettelig.

Naturligvis holdt det ikke længe, og i 1922-23 kom der alvorlige komplikationer. Under markens voldsomme inflation i 1922-23 stormede den tyskskrevne danske presse frem. Det bekymrede bl.a. de tyske socialdemokrater. De tog kontakt med den danske partifælle, folketingsmand J. P. Nielsen, Dynt, som sad i det vigtige udvalg til fordeling af støtten til det danske kulturarbejde syd for grænsen. Protesterne førte i 1923 til krav om, at støtten til den tyskskrevne danske presse skulle standse, og at biblioteket skulle holde sig fra enhver aktivitet syd for 2. zone. Holstein Rathlou var ikke let at holde i tømme inden for disse rammer.

Den 1. november 1922 var en bogsamling åbnet i Michaelisstraße 56 i Slesvig, altså syd for 2. zone. Bag initiativet stod Holstein Rathlou, gdr. Peter Lassen i Strukstrup og Slesvigsk Forening Gottorp distrikt. Offi-

Overbibliotekar v. Holstein Rathlous evner som tegner og kalligraf fandt i 1922 udtryk i et symbolskultende ekslibris for bogsamlingen i Slesvig. Boguglen vogter over de slesvigske løver. En tænkt fæstning Slesvighus ligger som åndeligt-materielt værn om Danmark. Man fornemmer inspirationen fra bladet Dannevirkes vignet fra 1838 og fra Slesvig bys våbenskjold. I de fire hjørner genkender man runestenen på Danevirke, Valdemarsmuren, Slesvig Domkirke og Hedeby kirke. Navnet »Slesvighus Bogsamling« præsenteres her allerede i 1922, selv om institutionen Slesvighus først blev indviet året efter.

cielt var der ingen forbindelse til Flensborghus Bogsamling, men i praksis bistod biblioteket med både bøger og arbejdskraft, ad skjulte omveje.

Det var et farligt spil, og den 12. marts 1923 fremkom der rygter om, at J. P. Nielsen havde undersøgt Flensborghus Bogsamlings udlånsliste for at konstatere navnene på lånerne og se, om der blandt disse var folk fra det sydligste Sydslesvig, den såkaldte 3. zone. Frk. Martin og Holstein Rathlou kunne dementere rygten. Få dage efter, den 19. marts, måtte både rektor Simonsen, Flensborghus Bogsamling og børnelæsestuen ligesom andre centrale danske institutioner opleve en tysk husundersøgelse efter »bevismateriale for landsforræderiske rumlerier«.

Alt imens samlede Holstein Rathlou sammen til et opgør med tilsynsrådet. I maj 1923 publicerede han i Grænsevagten en årsberetning. Det var en meget detaljeret redegørelse for årets gang, med omhyggelige statistikker og grafiske fremstillinger af udlånet, oplysninger om økonomien, gaver osv. Det var for meget af det gode. Den 24. maj fremkaldte »det kriminelle eksemplar af Grænsevagten« følgende kommentar fra konsul Neergaard Møller, som var medlem af tilsynsrådet: »Jeg finder Holstein Rathlous adfærd fuldkommen utilladelig og indstiller ham herved til øjeblikkelig afskedigelse, såfremt instruksens hjemler os ret dertil. Lad os benytte lejligheden til at komme af med Holstein Rathlou;

han har længe trængt dertil, og nu er målet fuldt. Han er for nævenytig og ubetænksom.«

Samtidig lå overbibliotekaren i strid med »Sønderjydske Forening for Aarhus og Omegn«. Han offentliggjorde en pjeces, »Sandhedssøgerne i Aarhus« og citerede her interne skrivelser og oplysninger vedr. Grænseforeningens indre forhold. Anklager og ondsindet snak om ledelsen af biblioteket i Flensborg og den alt for høje aflønning blev her sat på tryk af den ærekære doktor, som krævede oprejsning. Resultatet blev en tilrettevisning fra Grænseforeningen.

I september 1923 skærpedes problemet omkring 3. zone. Fra de dansk-frisiske politikere W. L. Andresen, Kating, og Johs. Oldsen, Lindholm, fremkom der ønske om hjælp til opbygning af en lille bogsamling i Tønning. Bøgerne skulle stå til rådighed for de ca. 250 medlemmer i Ejdersted, heraf 150 i Tønning. 40 var indtegnet til danskursus. En sådan opfordring om støtte til 3. zone greb Holstein Rathlou selvfølgelig med begejstring og foreslog en camoufleret oversendelse af bøger til Slesvig og Tønning via børnelæsestuen i Nørregade 9.

Over for et sådant »rænkespil« måtte den erfarne politiker Holger Andersen gribe ind. Den 27. oktober 1923 skrev han til tilsynsrådet om sagen. Han mente, at støtte til Tønning burde foregå uden om Flensborghus Bogsamling, »idet man må befrygte, at dette kan medføre komplikationer m.h.t. statsbevillingen til sidst nævnte bibliotek, f.eks. ved forbindelse mellem socialdemokraterne i Tønning og hr. J. P. Nielsen. Bøger med Flensborghus Bogsamlings mærke, påtegning eller lignende bør derfor ikke gives til bogsamlingen i Tønning«.

Udadtil måtte der ikke være forbindelse mellem Flensborghus og Tønning, kun underhånden kunne der ydes råd og vejledning. Den 25. og 26. november 1923 fik lærer Lange (chef for arbejdet i landdistrikterne) og frk. Kristiane v. Lachmann, som bestyrede biblioteket i Slesvig, besked om de nye retningslinjer: »Flensborghus Bogsamling har udelukkende til opgave at virke indenfor den tidligere 2. zone... Hele personalet ved Flensborghus har at afholde sig fra enhver forbindelse med bogsagen i 3. zone (dvs. Slesvig og Tønning). Denne henhører under et *særligt* udvalg under Grænseforeningen.«

Holstein Rathlous kommentar var næsten ventelig: »Med hensyn til bogsagen i 3. zone er jeg klar over, at ingen af Flensborghus' personale direkte kan have med den ting at gøre. Men privat kan man jo nok give et råd nu og da... Kun synes jeg, at der snart skulle gøres noget for 3. zones bogsamlinger«! Konfliktstoffet eksisterede altså fortsat, og risi-

koen for at statsstøtten kunne forsvinde efter indgriben fra socialdemokraterne bestod, fordi Holstein Rathlou vedvarende drev på med at støtte de sydlige bogsamlinger.

Biblioteket og ejerne – Flensborg contra København

I 1923 blev Duborg-Skolens rektor dr. Andreas Hanssen medlem af tilsynsrådet. Efter kort tid på posten klagede han over de mange samarbejdsvanskeligheder i personalet: »De vil jo allesammen råde dernede. Det kommer naturligvis af, at lederen sidder i Aarhus, og imens intrigerer personalet. Der må tages med fast hånd på dette uvæsen«. I maj 1923 udtrykte Sprogforeningens formand H. P. Hanssen i Aabenraa på lignende måde håbet om, at der ad åre kom mere system, orden og plan i arbejdet i Flensborg.

»Uvæsenet« var mere end blot udslag af personmodsatninger. Det dækkede over svagheder i bibliotekets styreform. Den lokale tilknytning var sikkert alt for svag i disse første år, og finansieringen kom også udelukkende nordfra. Det store læs blev trukket af Grænseforeningen. Dette var egentlig ganske naturligt, for Grænseforeningen videreførte To Løvers forpligtelser over for Margretesminde-samlingen, og flere af Grænseforeningens ledende mænd havde spillet en førende rolle i To Løver. Dertil kom de betydelige statstilskud.

De fleste midler kom altså fra København. Men hvordan var aktiviteten forankret i Flensborg? Her var fundamentet svagere, og derfor tog Holger Andersen i 1924 skridt til en nyordning, som efter mønster fra Skoleforeningen kunne »appellere til Sydslesvigernes selvstændighed og offervilje. Det er efter min mening en nødvendighed, at vore danske landsmænd syd for grænsen i højere grad end hidtil lærer at følge de baner og veje, som fulgtes i Nordslesvig i fremmedherredømmets tid. Vi kan og bør i udstrakt grad hjælpe og støtte heroppefra. Men det er ikke rigtigt i længden at opretholde store, kulturvigtige institutioner *udelukkende* ved tilskud fra Danmark og *udelukkende* på grundlag af en i kongeriget hjemmehørende organisation og styreform.«

Holger Andersens forslag blev vedtaget. 18. september 1924 oprettedes en »Dansk Biblioteksforening for Flensborg og Omegn«. Foreningen blev over for de tyske myndigheder indført som ejer af Flensborghus Bogsamling, idet Grænseforeningen dog fortsat var den egentlige ejer. Foreningens bestyrelse skulle på Grænseforeningens vegne varetage den daglige ledelse, udarbejde budget, ansætte og afskedige perso-

Flensborghus Bogsamlings stempel.

nalet, alt dog i samarbejde med et kongerisk udvalg valgt af Grænseforeningen og To Løver.

Nu kunne man begynde på en frisk. Den nye bestyrelse udtrykte straks ønske om at arbejde for 3. zone, »hvis der ikke kommer vanskeligheder overfor staten«. Derimod var der ingen lyst til at beholde Holstein Rathlou – han var for dyr, man ville have en leder med bopæl i Flensborg, og det skulle være en *folkebibliotekar*. Holstein Rathlou blev afskediget – reelt i unåde, og også det øvrige personale blev sagt op til 1. april 1925 – incl. frk. Martin, som havde båret det store læs i opbygningsfasen.

Den vragede overbibliotekar fandt sig naturligvis ikke tavs i det skete. Han udsendte som privattryk sin tredje og sidste årsberetning, for året 1924-25. Her tog han bladet fra munden i »en redegørelse og anklage mod den uduelige ledelse«. Meget detaljeret gjorde han rede for, hvor dårligt han mente de ansvarlige i København, især det »passive og uduelige« tilsynsråd, havde varetaget deres pligter, og han blotlagde de mange interne stridigheder. Bittert gik han i rette med Grænseforeningen, for på den måde »at gøre Flensborghus Bogsamlings »ejere« opmærksomme på de utilgivelige fejl, som en ukyndig styrelse har gjort, for at de kan lære at bære sig fornuftigere ad i fremtiden. Danskheden kan ikke tage skade af, at Grænseforeningen får en kraftig tilrettevisning, men Grænseforeningen kan skade danskheden uhyre meget ved at køre de institutioner, den tager sig af, i grøften. Kun for at skåne den kæmpende slesvigske danskhed for yderligere ulykker er denne årsberetning skrevet, som den er«.

I 1924 håbede man selvfølgelig på et godt samarbejde mellem Grænseforeningen og den nye lokale biblioteksbestyrelse. Men faktisk fra første færd kom der små kurrer på tråden. I forbindelse med valget af den første bestyrelse forlød det i Flensborg, at Grænseforeningen havde fremlagt liste over navne, som man ønskede valgt – det blev selvfølgelig dementeret kraftigt, idet en sådan fremgangsmåde jo ikke harmonerede med samarbejdsønskerne. Langt værre blev imidlertid de løbende økonomiske problemer. Ved bibliotekets start havde man nydt godt af kronens høje kurs over for mark. Ved markens stabilisering i november 1923 blev de økonomiske forhold slemt forrykket. Mens en dansk krone syd for grænsen hidtil havde haft sin tre-dobbelte købeevne, sank den nu ned til at have kun to tredjedele. Dermed blev det umuligt at opretholde virksomheden inden for det givne budget. Hypigt blev likviditeten meget ringe i biblioteket. Personalet måtte se

kronelønningerne falde i værdi eller direkte nedsat eller lønudbetalingerne trukket i langdrag, og rektor Simonsen måtte som regnskabsfører sende mange bønsskrifter til København eller til Sprogforeningen i Aabenraa.

Netop økonomien gav sidst i 1920'erne anledning til mange kvaler. Grænseforeningen havde jo hidtil dækket de fleste udgifter, dog kun på baggrund af et stort statstilskud. I midten af 1920'erne faldt dette imidlertid bort, fordi Duborg-Skolen havde brug for øget statsstøtte. Grænseforeningen sad da tilbage med hele byrden, og måtte nu naturligvis kræve den største sparsommelighed. Der blev samtidig øget behov for foreningens midler i Nordslesvig. Bogsamlingen blev tvunget til at optage lån. 28. januar 1928 skrev en fortvivlet regnskabsfører Simonsen til Grænseforeningens sekretær: »Stillingen bliver stadig vanskeligere for os. Nu har vi allerede en gæld i Union-Bank på 6.784 kr., som skal forrentes med 12 %, så renterne beløber sig nu allerede til 814 kr. om året, og vi har på vort budget slet ikke nogen udgiftspost, som hedder renter. Desuden har jeg endnu ikke betalt husleje for denne måned, og om et par dage skal jeg igen udbetale lønninger. Hvad skal det dog blive til?«

Efter mange skrivelser ansøgte biblioteksforeningen i 1929 Undervisningsministeriet om en fremtidig fast årlig støtte af statens kulturbevilling. Man ønskede ligestilling med et dansk centralbibliotek og foreslog et beløb på højde med tilskuddet til biblioteket i Aabenraa. Det var nødvendigt bl.a. med »henblik på det tyske biblioteksarbejde, som for tiden fremmes med megen energi og store pengeofre«.

Fra 1929-30 faldt sagen på plads og statsstøtten kom igen, omend politikerne pure afviste sammenligningen med biblioteket i Aabenraa. Flensborg kunne ikke komme ind under dansk bibliotekslovgivning. Finansieringen skete herefter ud fra statsbevillingen (knap halvdelen) suppleret af Grænseforeningen (ca. 1/3) og mindre tilskud fra Sprogforeningen, hvortil kom ret uanselige beløb skaffet af biblioteksforeningen selv.

De værste økonomiske problemer var nu løst, men alligevel brød samarbejdet mellem de ansvarlige i København og den lokale biblioteksbestyrelse sammen i 1934. Da marken først i 1930'erne steg over for kronen, stillede bestyrelsen i Flensborg under påberåbelse af sin budgetkompetence lønkrav, som Grænseforeningen ikke kunne acceptere. I København mente man, at biblioteksforeningen budgetterede lønninger og valutatillæg langt over tilsvarende biblioteker i kongeriget, og en

sådan forskel kunne fremkalde alvorlig kritik. I Flensborg overså man, at alle midler kom fra Danmark og at den reelle magtfordeling måtte afspejle dette. København nægtede at godkende budgettet fra Flensborg.

Biblioteksbestyrelsen stod fast og opsagde samarbejdet med Grænseforeningen. Resultatet blev, at biblioteksforeningen i 1934 frasagde sig den daglige ledelse af Flensborghus Bogsamling. Den daglige ledelse blev i stedet fra december 1934 overdraget et forretningsudvalg sammensat af Den slesvigske Forenings generalsekretær Frederik Petersen, Grænseforeningens sekretær, bogsamlingens bibliotekar Fr. Mommsen og pastor H. F. Petersen. Grænseforeningens ansvar for bogsamlingen blev derved klart markeret. Biblioteksforeningen var nu uden indflydelse på bogsamlingens ledelse, og det lokale »selvstyre« ophørt. Bibliotekar Fr. Mommsen og Frederik Petersen støttede fuldt ud den nye ordning og rettede en sønderlemmende kritik mod biblioteksforeningen. Den gamle ordning havde negligeret Grænseforeningens indflydelse. »Flensborghus Bogsamling har i høj grad hjulpet biblioteksforeningen og dens medlemmer, bl.a. med gratis udlån til alle dens læsende medlemmer. Fra biblioteksforeningen eller dens bestyrelse er der på den anden side absolut intet gjort for at hjælpe bogsamlingen eller lette dens arbejde. Heraf kunne man fristes til at drage den følgeslutning, at bogsamlingen meget vel kan undvære biblioteksforeningens hjælp og støtte, men at biblioteksforeningen næppe kan eksistere uden at være nærmere knyttet til bogsamlingen og dens ledelse«.

Det var barske ord, men for den sidste sætnings vedkommende vistnok rigtigt. Biblioteksforeningen var nu kommet ud i en krise. Den var nærmest opgaveløs, og måtte træde vande. I de følgende år måtte den begrænse sig til at arrangere foredrag og årligt at fejre bibliotekets fødselsdag den 20. november. Medlemstallet lå ret konstant på omkring 150. Denne situation var dog ikke tilfredsstillende, og det kom på tale at ophæve foreningen. Ønsket om at komme ud af dødvandet og genvinde den tabte magt var stor i bestyrelsen. Spørgsmålet var kun »hvordan?«. Der var ret kold luft mellem Grænseforeningen og biblioteksforeningens bestyrelse. Lettere blev det ikke af, at det forretningsudvalg, som var indsat i 1934, faktisk ophørte at eksistere, da Frederik Petersen blev indkaldt som soldat i 1939. Under krigen søgte man da at genskabe en slags lokalt selvstyre i Flensborg. Endnu i 1945 var situationen uafklaret – og da skulle det vise sig, at de nye forhold ikke gav plads til et lokalt selvstyre via en biblioteksforening.

Bibliotekslederne 1925-45

– Ketty Lorentzen og Frederik Mommsen

Da biblioteksforeningen i 1925 overtog en stor del af ansvaret, ønskede man at begynde på en frisk. Hele personalet blev opsagt, og en ting stod fast: Man ønskede ikke at beholde Holstein Rathlou. Mange havde nok sympati for ham som privatmand, og hans arbejde og dygtighed var anerkendt. Men man måtte indskrænke sig økonomisk. Den 1. april 1925 blev der holdt afskedsfest for overbibliotekaren – det var med bitterhed, han trak sig tilbage, og som nævnt lod han da også høre fra sig med hvas kritik i den følgende tid.

Frk. Martin blev også vraget på denne tid. Den nye leder blev frk. *Ketty Lorentzen*. Hun stammede fra Esbjerg (f. 1900), og havde været ansat i Flensborg allerede 1921-23. Men hun kom tilbage og blev ledende bibliotekar fra 1. juli 1925. Nu kom der mere fasthed og stabilitet over arbejdet, og bogsamlingen blev udbygget, så det på alle måder stod på højde med et bibliotek i kongeriget. Der blev gjort meget i disse år for at befæste bibliotekets betydning som bogtempel og dansk kulturelt samlingspunkt. I dette arbejde havde biblioteket en stor støtte i den højt kvalificerede biblioteksmand, prof. Andreas Schack Steenberg, Charlottenlund (1854-1929). Han var konsulent for det kongerigske biblioteksudvalg og havde stor erfaring i biblioteksarbejde. Mere end nogen anden havde han talt folkebibliotekernes sag i Danmark. Fra 1909 havde han været leder af statens virksomhed for folkebibliotekerne. Den danske bibliotekslov fra 1920 var et resultat af hans virksomhed.

Det var dog tillige år med mange vanskeligheder, økonomisk trange tider, hvor der ofte var ebbe i kassen. Kronens fald i værdi over for marken først i 1930'erne stillede også personalet dårligere end før.

I 1934 søgte frk. Lorentzen til Struer, hvorfra hun senere overtog ledelsen af biblioteket i Lemvig. I Flensborg efterlod hun et veludført arbejde og mange venner. Biblioteksforeningens generalforsamling udtrykte den 30. april 1934 en tak for et stort mål af arbejde til det danske sprogs bevarelse og fremme – under frk. Lorentzen var bogvirket kommet ind i en rig udvikling. Det var sikkert en rigtig vurdering. I det følgende kapitel vil vi se på nogle af de mange nye initiativer, som blev taget i netop Ketty Lorentzens tid fra 1925 til 1934. Bogsamlingen var kommet over børnesygdømmene.

Efterfølgeren som ledende bibliotekar blev *Frederik Mommsen* (1901-65). Dermed fik bogsamlingen for første, og foreløbig eneste gang, en

Ketty Lorentzen (født i Esbjerg 1900) var i 1920 elev på centralbiblioteket i Vejle. Her mødte hun Debra Martin på dennes rundrejse til danske biblioteker og fik interesse for arbejdet i Flensborg. I samråd med chefen i Vejle, overbibliotekar Hønegaard Lassen, fortsatte hun herefter elevtiden i Flensborg fra september 1921. 1925-34 var hun ledende bibliotekar i Flensborg, derefter overbibliotekar i Struer og Lemvig. I dag bor Ketty Lorentzen i Aarhus. Foto gengivet efter Grænsevagten 1934 s. 173.

sydslesviger som chef. Mommsen var håndværkerbarn fra Flensborg. Efter nogle højskoleophold blev han i 1924 elev på biblioteket, og det var egentlig ikke let som sydslesviger med tysk folkeskoleuddannelse at bane sig en vej ind i et dansk biblioteksmiljø. Flensborghus Bogsamling holdt jo på, at de ansatte skulle have fuldt gældende dansk biblioteksuddannelse – det var ikke nok at være en interesseret og dygtig sydslesviger. Papirerne skulle være i orden. Flere sydslesvigere led skibbrud i forsøget på at konkurrere med de bedre uddannede fra kongeriget. Mommsen gik i lære i Flensborg, han kom på Askov højskole, samlede erfaring ved bibliotekerne i Vejle, Esbjerg, Aabenraa og København, og han besøgte Statens Biblioteksskole i 1931. Herefter var papirerne i orden, og han kunne overtage biblioteket i Flensborg efter frk. Lorentzen. I de følgende år blev han ikke mindst kendt som den, der fik oplandsarbejdet lagt i faste rammer. Vi vil støde på Mommsens indsats mange gange i det følgende.

Det daglige arbejde

Det foregående kunne forlede til at tro, at bibliotekets saga blot var beretningen om strid og kævl. Sådan var det naturligvis ikke. Væsentligst var det daglige virke på læsesalen, i udlånet og i det opsøgende arbejde på landet. Her blev grunden lagt til vore dages omfattende danske biblioteksvæsen i Sydslesvig.

Arkitekten og maleren Aage Lønborg-Jensen (1877-1938) gennemførte i 1923 en stor ombygning og restaurering på Flensborghus og skabte derved permanente rammer om arbejdet, til afløsning af de lokaler, som er vist s. 42f. Arkitekten havde fin sans for at skabe smukke interiører præget af empirens traditioner. Mod nord ud til gaden, hvor der tidligere var møbellager, indrettedes udlånet. To store, blåligt marmorerede piller med lueforyldte hoveder bar loftet over udlånskranken. I baggrunden de fem vinduer ud til Nørregade.

Lokaler:

Bibliotekets lokaler ved indvielsen i 1921 blev snart forbedret. En omfattende ombygning ved arkitekt Aage Lønborg-Jensen skabte i 1923 smukke og ideelle rum, smukkere end mange af samtidens danske folkebiblioteker. Biblioteket flyttede nu fra bagbygningen og ind i de renoverede lokaler. I hovedbygningens stueetage mod nord ud til gaden indrettedes udlån. Herfra gik man gennem garderoben (med toiletter ved siderne) ned i læsesalen i bagbygningen. Det var et højt og lyst rum med små siderum – såkaldte køjer – og bøger langs alle vægge. Bogmagasinerne lå nedenunder. Det var virkelig gode lokaler, som mange biblioteker i Danmark kunne se misundeligt på. Biblioteket stod fuldt på højde med de nogenlunde samtidigt oprettede centralbiblioteker i Sønderborg, Aabenraa, Haderslev og Tønder, ja forholdene var vist endda bedre end i Sønderborg.

Læsesalen var det største af lokalerna. Det viser, at man havde regnet med at netop læsesalen ville kalde på mange besøgende – ligesom de store læsesale ved Statsbiblioteket i Aarhus og Det kongelige Bibliotek i København. Tiden skulle vise, at man her havde fejlvurderet bibliotekets opgaver og målgruppe.

Adgangen til samlingerne var fastlagt i reglementets første punkt: »Flensborghus Bogsamling er åben for alle slesvigere syd for grænsen. Læsesalen er for alle voksne uden undtagelse. Udlånet er gratis for

Lønborg-Jensens fornemme læsesal blev indrettet i hotel »Nordischer Hof«s tidligere »Wintergarten«, som er vist s. 39. Langs væggene var der på begge sider fire rum helt beklædt med reoler. To store borde gav god plads til de besøgende. Ikke mindst mange unge, som gik på handels- eller teknisk skole efter arbejdstid, benyttede læsesalen for at få ro til læsningen – hjemme var der sjældent plads nok i de beskedne hjem. I baggrunden døren ud til udlånet.

Foto 1923 i Historiske Samlinger, Aabenraa.

ethvert medlem af »Den slesvigske Forening«. Ikke-medlemmer får ret til at låne bøger hjem for 3 mark halvårligt«. Da biblioteksforeningen senere blev oprettet, fik dens medlemmer gratis lånerkort til gengæld for deres medlemskontingent.

Læsesal og udlån:

Åbningstiderne var ifølge reglementet fra 1922 gode for publikum – udlånet dagligt kl. 10-20 med middagslukning og læsesalen alle hverdage kl. 15-22, om søndagen endog 16-21. Personalet skulle forsøge at pejle sig frem til hver enkelt låners særlige behov. I personalets instruks kunne man læse følgende: »Formålet er i størst mulige omfang at skaffe lånerne de bøger, som netop passer på det sted. Det gælder at knytte forbindelser med mange, vinde lånernes tillid og at søge udlånenes antal øget ... lånerne bør kunne kræve tålmodighed og venlighed, og en tabt låner kan betyde mere end en tabt bog«. Samtidig blev præciseret, at »personalet selv er dansk, og bogsamlingens sprog er dansk«. Holstein Rathlou beskrev i 1923 den nødvendige omhu for lånerne på følgende måde: »En summarisk, kort og afsnuppet ekspedition duer ikke. Der skal vejledes, forklares, anbefales og forevises; inden låneren går med den bog, som måske knytter ham for bestandigt til os, går der mangan gang et stort arbejde. Men hvis en låner til en begyndelse straks får nogle bøger, som enten er for svære rent sprogligt eller af et indhold, som skuffer eller måske irriterer, er der desværre at vente mand over bord«. Det var kloge ord, som viste, at overbibliotekaren fuldt ud kendte bibliotekets særlige arbejdsvilkår i den kulturelle grænsekamp. Om bibliotekets opgave var han ikke i tvivl: »Det har været en fast regel, at ingen låner drog af med en »tysk« bog uden også at få et par danske med og indtrængende opfordring til at prøve at læse dansk«. I en intern rapport fra maj 1922 uddybede Holstein Rathlou yderligere sine tanker om bibliotekets opgaver. De viser, at man var sig en krævende opgave bevidst og bevægede sig på en skarp knivsæg. Han fremhævede det tidrøvende arbejde med at pejle sig frem til hver enkelt låners helt specielle ønsker: »Der lægges i første række vægt på at styrke sproget og at vække lysten til at læse ... Man må desuden gøre sig umage for at lære lånernes navne at kende, ligeledes deres ansigter, således at man kan kende dem på gaden og ved møderne, da Flensborgerne sætter megen pris på en lille passiar, hvadenten denne nu drejer sig om den politiske situation og chancerne for snart at komme til Danmark, eller om deres befindende, deres små glæder og sorger... Selvfølgelig

undgås helst [ordet udstreget af HR] politiske samtaler, navnlig hvis der er lånere til stede, hvis standpunkt man ikke kender; men der er dog rig lejlighed til at virke opmuntrende på vore kære landsmænd...«

Personalet skulle altså gøre meget for at kalde lånere til, vinde deres sympati og påvirke dem. Bogsamlingens medarbejdere skulle ikke blot administrere bøgerne, men i lige så høj grad have tid til lårnernes alment menneskelige problemer – de havde en social opgave. Nedenfor skal vi se, at lederen af udlånet frem til 1925, frk. Martin, næsten tangerede bestiktelser, for at hverve kunder. Det behøver vi i dag ikke være forbavset over – en sådan energi var kun naturlig i datidens grænsesituation, og det på begge sider.

Frem til pinsen 1927 stod frk. Alexandra Johannsen for *læsesalen*. Hendes speciale var jo Sønderjyllands historie, men hun måtte i starten se langt efter læserne. Reaktionen i vinteren 1921-22 var skuffende. I maj 1922 skrev frk. Johannsen om sine erfaringer: »En dansk læsesal var noget ganske nyt for Flensborgerne. Den havde vel nok nyhedens interesse, forsåvidt som der kom mange for at se den ... men så sagde de farvel. De mente ikke at have tid til at sætte sig hen og læse. De vil hellere have nogle bøger med hjem og gik over på udlånet for at hente dem«. Senere fandt besøget et mere acceptabelt leje. 1927-28 nåede tallet helt op på 12.346, men det var svært at udvikle besøget til mere end avis- og tidsskriftlæsning. På dette felt var tilbudet også fint: i 1927 var der fremlagt henved 75 tidsskrifter.

I *udlånet* styrede frk. Martin frem til 1924. Også udlånet var noget af et særsyn i datidens Flensborg. I modsætning til de tyske biblioteker var udlånet efter amerikansk forbillede indrettet med »åbne hylder«. Dette var et princip, som ikke mindst professor Schack Steenberg (s. 28, 65) gjorde meget for at udbrede. Lånerne kunne her selv gå til hylderne og udvælge sig de ønskede bøger, efter selvbetjeningsprincippet, i modsætning til de tyske biblioteker, hvor vejen til bøgerne gik gennem kataloger og personalet. »Åbne hylder« er i dag en selvfølgelighed – men var noget nyt i 1920'ernes Flensborg. Først i 1962 blev de indført på det kommunale tyske bibliotek.

Frk. Martin

Lederen frk. Martin var en særpræget personlighed. Frederik Mommensen, som selv fik stor betydning for biblioteket gennem mere end en

menneskealder, glemte aldrig sit første møde med Debora Martin. I sine erindringer gav han dette øjebliksbillede af sin entré i Flensborghus Bogsamling den 1. april 1924: »Jeg blev låset ind på udlånet med den besked, at der nok skulle komme en dame, som skulle tage sig af mig.« Efter en god halv time blev døren åbnet meget forsigtigt, »og en ældre dame spurgte, om der var andre til stede end mig. Med en rolig samvittighed kunne jeg besvare hendes spørgsmål med et nej. »Ja, De må undskylde, jeg skal nu lige ind og vaskes«, og dermed forsvandt hun på dametoiletet. Det var en lidt underlig start, men damen kom altså renvasket igen, og vi blev straks gode venner. »Vil De lige gå i byen og købe tre rundstykker og en flaske portvin? Kan De lægge ud, eller skal De have penge med?«. Jeg var nødt til at have penge med, for min pung var ikke indrettet til at lægge ud for andre. Nå, jeg kom så med tre rundstykker og denne flaske portvin. Debora Martin spurgte mig, om jeg var i besiddelse af en proptrækker. Frøkenen fik min lommekniv, som var forsynet med det hun savnede. Hun forsvandt bag en af reolerne og fik dér sin morgenmad, tre rundstykker og portvin. Alt imens stod jeg og gloede på alle de mange bøger«.

Bogsamlingens opbygning medførte i de første år talrige praktiske opgaver. Frk. Martin tog imod de mange sendinger fra Danmark. Der kom blade, aviser og bøger – ofte skænket gratis af enkeltpersoner og forlagene, som Flensborghus Bogsamling løbende opfordrede til at yde en skærv til det danske arbejde i Sydslesvig. Arbejdet med »at modtage alle sendinger fra Danmark, sørge for at indløse fragtbreve, sende vogn eller bud til toldbod eller jernbane ... er ofte forbundet med vanskeligheder og tidsspilde til telefonering, brevskrivning osv., da de pågældende myndigheder ikke er overstrømmende glade for de mange kasser med »dansk kultur«, som de modtager«, skrev hun i et brev. Denne accession lagde beslag på mange kræfter.

Frk. Martin ydede et væsentligt bidrag til at få det til at fungere i begyndelsen. Men uden kanter var hun ikke. Gang på gang blev hun anledning til kontroverser, og hun var sikkert medvirkende til bibliotekets »børnesygdomme«. Frederik Mommsen har fortalt om hendes utraditionelle metoder. »Hun arbejdede med gamle ugeblade og ganske lette bøger. På denne måde fik hun en hel del særlig gamle flensborgere til at læse dansk. Men samtidig arbejdede hun med andre, i hvert tilfælde i dag mindre anerkendte våben. Selv om hun var en meget dårlig økonom, var hun ikke bange for at give en låner et lille lån. Således gav hun engang nogle penge til en mejerist, og da hun bad om

at få pengene tilbage, betalte han med nogle oste. Disse oste forsøgte Debora og jeg så at sælge samtidig med at vi udlånte bøger.

Frk. Martin fik pakker sendt fra Danmark. Indholdet af disse pakker blev omhyggelig fordelt til særlig flittige lånere. Når man var heldig, kunne man også få en kop kaffe på biblioteket. Sådant noget lyder mærkeligt i dag, men når et arbejde skal bygges op helt fra grunden, ja så gælder alle kneb.« Grænsekampen tog mange slags midler i anvendelse!

Som ikke-uddannet var frk. Martin imidlertid let at komme til livs. Efterhånden som bogarbejdet voksede, kom der uddannet personale til Flensborghus, og frk. Martin blev mere og mere overflødig. Den 2. maj 1924 gav tilsynsrådet hende et ultimatum. Hun fik påbud om at tage en fyldigere biblioteksuddannelse: »... kun når De har taget denne, kan De vende tilbage til stillingen... De må også undgå alle kollegiale problemer og overvinde de anker, der ikke uden føje er rettet mod Dem«. Dette blev begyndelsen til enden. Man lod hende dumpe, og Frederik Mommsen beretter virkningsfuldt om hendes sortie: »En formiddagsstund forlod frk. Martin »Flensborghus«. Hun sad på en flyttevogn ved siden af kusken. Teatralsk slog hun ud med armen og sagde. »Med hundrede mark kom jeg til Sydslesvig, og uden en øre på lommen drager jeg herfra«. Kusken sagde hyp, og hesten trak af med Debora Martin. Hun bosatte sig atter i Sorø, og her sad hun og længtes efter Sydslesvig, som ikke havde behandlet hende vel...«.

Mommsens fortællinger om frk. Martin er jo fornøjelige – men skal nok, ligesom så mange andre erindringer, tages med et korn salt. Frk. Martin brændte i alt fald af en indre ild. Hun ville vinde sydslesvigerne for det danske. Hun kunne snakke med folk, og var en levende fortæller, som ofte samlede mange omkring sig, på biblioteket og på gaden, i fortællinger om denne eller hin bog. Altid havde hun tid til overs til at sige goddag til lånerne, når hun mødte dem på gaden, og hun forhørte sig om, hvad de mente om bøgerne. Hos mange var hun populær. Med sine mange kontakter og sit »snakketøj« trak hun folk til, som ellers næppe var kommet i bogsamlingen. For kollegerne kunne snakketøjet dog nok være en belastning – midt i et konkret arbejde lod hun sig ofte adspire af nye lånere – og alt endte i snak – hun var lidt af en »rodemikkel«, og derfor opstod de mange spændinger på arbejdspladsen.

Børnelæsesalen:

Børnene havde gennem flere år deres eget bibliotek. I Nørregade 9 åbnede som før nævnt et dansk børnebibliotek og en børnelæsestue med over 40 siddepladser den 28. november 1921. I den første tid var alt hyppigt optaget, og rektor Simonsen havde meget at gøre som leder af børnefilialen. 1923-24 var besøgstallet i alt 8.816 børn, som lånte 6.815 bøger. Især sidstnævnte tal var væsentligt, således som Holstein Rathlou bemærkede: »At hjemlånenes tal er steget, tillægger jeg stor betydning. Det kan nemlig ikke nægtes, at nogle børn delvis søger læsestuen for at kunne sidde nogle rare timer i de varme, hyggelige lokaler, mens de ser billeder i de illustrerede bøger; men de mange hjemlån betyder, at de virkelig også ønsker at læse deres bøger«. I de følgende år lå besøgstallet ret konstant. 1926 flyttede børnelæsestuen til nye lokaler i Flensborghus' sydfløj, og her taltes 1933-34 326 forskellige børn som besøgende.

Der blev gjort meget for at hverve børnene og de unge. I de danske skoler blev der allerede sidst i 1920'erne undervist i »bøgers brug«, og i børnebiblioteket blev der arrangeret eventyrfortælling i små kredse for de mindste, og der var læsekredse for de større børn. Det var også tilladt at sidde i børnelæsesalen med skolearbejder. Alt for at bringe børnene i kontakt med den danske bog og dens verden. Især eventyrkredsene var populære. I 1933-34 kunne berettes, at den ugentlige eventyrtime som regel samlede over 100 små lyttere. I anledning af

Børnelæsestuen i Nørregade 9 fotograferet i december 1921 umiddelbart efter indvielsen. Rektor Simonsen og frk. Helene Fischer er tydeligvis populære. Rektor Simonsen var desuden bibliotekets regnskabsfører. Både her i Nørregade og senere i børnebiblioteket på Flensborghus sås han ofte bøjlet over regnskaberne, uforstyrret af børnene rundt om. Lokalerne i Nørregade 9 blev forladt i 1926, hvorefter børnebiblioteket fik til huse på Flensborghus.

bogsamlingens stiftelsesdag mødtes over 400 børn i Flensborghus' store sal. Lærer Tønnsen viste lysbilleder og børnebibliotekaren fortalte eventyr.

I 1937-38 tog man et nyt medie i brug. Ved juletid fremvistes to eventyrfilm, og i marts måned så børnene Danmarksfilmen og morede sig over »Fyrtårn og Bivogn«.

Oplandet:

Lige fra bogsagens tidligste begyndelse efter 1920 stod det klart, at det var vigtigt at få bragt dansk litteratur ud i landsognene. Flensborghus Bogsamling var fra starten tænkt som et centralbibliotek, hvorfra der skulle udsendes mindre bogsamlinger til landsognene. I områderne nærmest Flensborg, i grænsesognene og i midtlandet var der endnu en del, som talte sønderjysk, omend det danske overalt var hurtigt vige-
gende. Denne udvikling måtte modvirkes, og dansk læsning var det fornemste middel. Dette var man sig helt bevidst. I november 1921 fortalte f.eks. en af de gode danske støtter, gymnastikinspektør N. H. Rasmussen fra København, i et brev til bibliotekskomiteen om en mand fra Skovlund. Denne talte dansk, trods opdragelse i tysk sprog. På Rasmussens spørgsmål, »hvorledes han først af havde lært sig det danske sprog, svarede han, at det var ved at arbejde sig gennem de små stykker i Sprogforeningens Almanak. Det var altså gennem *læsning*.«

Men hvordan bringe denne læsning ud til landboerne? Det skulle vise

Børnebibliotekets store sal på Flensborghus formentlig omkring 1930. Frk. Helene Fischer passer på, at alt går pænt til. Skillet på reollågen taler et tydeligt sprog: »Har du rene hænder? Børn med snavsede hænder har ingen adgang«.

*Frk. Fischer holder »eventyrtime«
på Flensborghus' børnebibliotek.
Formentlig omkring 1940.*

sig at være en helt overvældende udfordring. Der gik flere år med mange forsøg og en del tilløb, før bogarbejdet på landet fandt en fast form. Først fra 1926 fik bibliotekarerne en tiltrængt støtte gennem de første danske privatskoler på landet. Et omfattende net af danske skoler opstod imidlertid ikke før krigen, således som efter 1945. Derved manglede bogarbejdet på landet støttepunkter, og det er med til at forklare vanskelighederne i denne periode.

I de første år var det vandrelærerne, som bar det største læs. Pioner på området var vandrelærer *Martin Frederik Lange* (1883-1948). Lange var født i Stenderup og havde lærereksamen fra Nr. Nissum i 1906. Han var medlem af Skoleforeningens første bestyrelse og stod i spidsen for dens begyndende skolearbejde fra maj til oktober 1920. Derefter virkede han som vandrelærer, indtil han i 1925 flyttede til Kløjning i Nørre Løgum sogn.

Lange var som tidligere nævnt en af bibliotekets fædre, og han kom til at lede bogsagen på landet, så længe han var i landsdelen, dvs. indtil 1. september 1924. I 1921 tog man fat på at indrette små bogsamlinger i landsbyerne nærmest Flensborg og enkelte steder i Sydtønder amt. Man byggede videre på resterne af Sprogforeningens små biblioteker. Der blev fundet lokale tillidsmænd, som kunne huse bøgerne, og føre

bog over udlånene. De var budt med til indvielsesfesten i november 1921 og fik her foredrag af bibliotekarerne Holstein Rathlou, Hvenegaard Lassen og Jakob Petersen om bl.a. landbibliotekers forvaltning. Også i de følgende år blev der holdt oplysende møder for »landbibliotekarerne«.

Konkurrencemomentet over for tyskerne var tydeligt ved oprettelsen af disse samlinger. Den 20. februar 1922 berettede Lange således om sine resultater i Købbermølle: »Ja, det kan de have godt af«, sagde værktøjer Andresen og portner Petersen i Købbermøllen til hinanden, da jeg forleden var derude for at ordne en bogsamling. »Hvad mener De med det?« spurgte jeg. Jo, ser De, tyskerne har jo nu gjort alt, hvad de kunne, for at få oprettet en bogsamling herude, og så kommer vi dem alligevel i forkøbet – det er sådan, de skal have det«, svarede Petersen.

På dette tidspunkt var der oprettet bogsamlinger i Købbermølle-Nyhus, Harreslev, Ellund, Jarlund, Østerby, Medelby, Ladelund, Vesterland, Karlum, Agtrup, Skovlund, Valsbøl, Hanved, Hyllerrup og Oversø med i alt 2.071 bind. Desuden blev der nu og i de følgende år uddelt mængder af gratis bøger – i 1921-22 4.680 bind i samme område, som dækket af bogsamlingerne og en del i Angel og Slesvig. Fra Sprogforeningen i Aabenraa fik man almanakker, blå sangbøger, A. D. Jørgensens »40 Fortællinger« og julehefter, som også blev fordelt. På én måned, i november 1923, uddelte Lange 830 bøger og skrifter på landet og dertil 392 bøger og skrifter fra kontoret. Lange cyklede ud til sognene, besøgte de danske hjem, samlede folk til små møder og foredrag, tilså bogsamlingerne og ydede den fornødne vejledning. Fordelingen af de mange boggaver og hefter skete fra Langes kontor i Flensborghus. Også de andre vandrelærere, ikke mindst Jørgen Jørgensen i Slesvig, spredte dansk læsning i de hjem, som de kom i. Der førtes bevidst ingen kontrol med disse bøger – man så gerne, at bøgerne blev taget med af andre. På en sådan måde kom bogen til at virke bedre. Blot de blev læst, var målet nået.

De positive oplysninger om bogsamlinger og uddelte bøger dækkede imidlertid over en problemfyldt virkelighed. De små bogsamlinger var ikke den store succes. De blev ikke meget benyttet, slet ikke om sommeren, hvor landboerne ikke læste. I hver af de små lokale bogsamlinger skulle der føres statistikbøger over udlånet, men resultatet var ikke altid tilfredsstillende. Det var også svært at få folk til at læse dansk. Ofte havde de aldrig set dansk skrift og kunne måske hverken forstå eller tale dansk. »Det har ingen »sweck« med de danskskrevne bøger«,

Frederik Mommsen (1901-65) ledede Flensborghus Bogsamling i årene 1934-45 og tog sig derefter af bibliotekets oplandsarbejde. Som leder af bogbilen fik han et stort ry, omend hans virke som bibliotekar hverken var præget af de store initiativer eller af nytænkning. I årene efter 1945 gjorde han sig især gældende i det national-politiske arbejde. Foto 1930'erne.

mente friseren Joh. Oldsen i Lindholm i 1925. De ville hellere have tyskskrevne eller endnu bedre frisiskskrevne bøger i Lindholm og Nibøl. I almindelighed var danske bøger for svære for de fleste, og der var i stedet et ønske om tyskskrevne bøger, ikke mindst historiske. På biblioteket i Flensborg erkendte man vanskelighederne, men holdt fanen højt. Lidt patetisk udtrykte Holstein Rathlou det i 1925 med disse ord: »Folkemulden er forsømt, men ploven er sat i. Sæden sås med god vilje – lad os så håbe på, at høsten kommer!«

De små bogsamlinger udmærkede sig heller ikke ved et varieret udbud. Den senere oplandsbibliotekar Frederik Mommsen karakteriserede tilstanden med denne nok lidt forgrovede vurdering: »Bogbestanden i disse bogsamlinger var alt andet end god. Når man fjernede »Gads danske Magasin«, der var indbundet kvartalsvis, og så bøgerne, der var udsendt af »Folkeoplysningens Fremme«, var der ikke stort tilbage. Vel var det god dansk læsning, men det var ikke egnet til at opdrage en befolkning til at læse«.

I 1925 overtog vandelærer Niels Kjems, Harreslev (1888-1975) en stor del af bogarbejdet på landet efter lærer Lange. Med støtte fra Den sønderjydske Fond blev der nu indrettet en læsestue i Harreslev, og der blev købt biblioteksudstyr til forsamlingsalen i Hans Brodersens ejendom i Tarup og i Pers Pisel på Østerby Mark. Her lå der ugeblade, og her kunne lånes bøger. Valsbølhus fik en læse- og opholdsstue med bogsamling kort efter indvielsen i 1930, og også i Lyksborg indrettedes en lille bogsamling. Da danske privatskoler fra 1926 blev oprettet i Harreslev, Jaruplund, Købbermølle, Tarup og Langbjerg blev disse faste holdepunkter for lokale bogsamlinger. Men Kjems så klart, at de små bogsamlinger uden for de danske skoler og forsamlingslokaler ikke evnede at bidrage meget til danskens udbredelse. Det gjaldt om at komme folk mere direkte i møde og at finde let tilgængelig litteratur. Derfor fik han fra 1925 gang i udsendelsen af ugeblade: »... skal vi få de dansktalende mennesker hernede til at læse dansk, så er ugeblade vejen«, skrev han den 4. oktober 1925 til Sprogforeningen. Med hjælp fra udgiverne, Sprogforeningen og Grænseforeningen og bidrag fra læserne blev det nu muligt at udsende ugentlig ca. 200 ugeblade (»Ugens Nyheder«, »Hjemmet«, »Familiejournalen« og »Mit Blad« m.fl.) samt ca. 200 eks. af »Dansk Børneblad« til en lang række hjem, og læsemapper med ugeblade og bøger blev sat i cirkulation i lokale læsekredse. I 1930 var der 10 læsekredse, der omfattede 103 hjem, alt sammen i landsognene nærmest grænsen. Ugebladene blev populære,

og de kom direkte ind i folks hjem. En af modtagerne, Johann Johannsen, Sønderløgummark, skrev i 1928 således om »Hjemmet«'s betydning (her citeret på det originale »tysk«): »Wier teilen ihnen mit, daß wier gerne »Hjemmet« lesen, for allen die Kinder, sie freuen sich immer auf ihre Ankunft, und sie trägt dazu bei, daß unsere dänische Sprache nicht ausgeroddet wird. Wenn wier es auch nicht schreiben können, so wollen wier es wenigstens sprechen und lesen können...«.

Ugebladene havde en sådan virkning, »at selv tyskerne begyndte at blive urolige, de blev faktisk bange for Knold og Tot, og det var ikke uden grund, for mange, især unge lærte dem selv at læse dansk. De begyndte med Knold og Tot, gik så over til Gyldenspjæt og derfra over til lette børnebøger. Ja vi har endda oplevet at en dansksindet lærer i en sydslesvigsk landsbyskole brugte Knold og Tot til lysbilleder«, fortæller Frederik Mommsen med et glimt i øjet.

Også vandrelærer Gustav Lindstrøm i Ladelund var med til at fordele de mange ugeblade til spredte danske hjem. I 1930 mente Niels Kjems at kunne se frugterne: »Jeg tror jeg tør sige, at dansk læsning i mangt et dansk hjem (dansk- eller plattysktalende) i Møllemslesvig nu er en selvfølge, hvor det tidligere var en sjældenhed«.

Som nævnt fungerede de små bogsamlinger kun dårligt. Derfor arbejdede man fra midten af 1920'erne på at øge det direkte udlån fra Flensborg til landsognene. Hvis låneren ikke kom til bibliotekaren, så måtte bøgerne komme til låneren. På et møde i december 1925 blev de første spæde planer lagt frem til drøftelse. Bibliotekets kongerigske konsulent, professor Andreas Schack Steenberg, »henstillede til overvejelse at efterligne amerikanerne, der kører rundt med bøgerne på landet«. Sådanne ord havde vægt, for Steenberg var som før omtalt ikke en »hr. hvemsomhelst«.

Lærer Kjems foreslog samtidig »at forsøge at bringe lånerne mere i direkte forbindelse med Flensborghus ved at oprette samlesteder, hvor lånerne kan indlevere ønskesedler, som så befordres videre til Centralbiblioteket, som derefter besørger bøgerne sendt til samlestedet eller direkte til lånerne«. I de følgende år talte man om ansættelse af en »vandre- eller rejsebibliotekar«.

Netop i 1930'erne søgte bibliotekerne nye veje for at forsyne landsognene med bøger. I Haderslev Centralbibliotek blev en bogbil sendt rundt til sognebibliotekerne i amtet fra 1. april 1931. Sønderborg fik en bogbil i 1935. Også i Sydslesvig nåede man frem til en form, hvorunder arbejdet uden for Flensborg kunne udvides og intensiveres: Ved et

I 1931 startede Niels Kjems de legendariske bogbilsture sammen med bibliotekar Frederik Mommsen. Her har Kjems fotograferet sin kollega hos Andreas Meng på Østerbymark i 1938.

møde i Valsbølhus den 10. maj 1931 med en del læseinteresserede landboere blev det bestemt, at man skulle forsøge med en *bogbil*. Den 29. september 1931 kørte man ud for første gang. Sydslesvig blev delt i fire distrikter, to mod vest med endestation i Aventoft, en mod sydvest til Lindå og en mod øst helt ned i Slesvig amt og ud til Eskris-Skovby. Hvert distrikt besøgte en gang om måneden. Forbilledet var at finde i USA og mere lokalt i Tyskland. I 1939 blev kørslen forsøgsvis udvidet fra at omfatte 11 mod før 6 af årets måneder. Disse bogbilsture muliggjorde en langt tættere forbindelse mellem bogsamling og læsere – det var virkelig et intensivt kulturarbejde. Bogbilen besøgte i disse tidlige år før krigen i særlig grad de spredt boende enkeltlånere, og den fungerede derved reelt som det »rullende bibliotek«, som ellers først kendes langt senere. På tysk side blev det rullende bibliotek indført i 1962.

Bibliotekar Frederik Mommsen var med fra starten, og hans beretning giver et ganske godt indtryk af de første reaktioner: »Vi anskaffede os en personbil og nogle kufferter og en morgen i 1928 (sic! – fejlhuskning for 1931) startede Niels Kjems og jeg med en fuldpakket bil på den første bogbilstur i Sydslesvig. Den førte os vestpå, langs med den nuværende grænse. Vi begyndte i landsbyen Ladelund, og endte i Aventoft. På en hel dag besøgte vi 12 familier og fik de ni af dem som lånere. For mig, der første gang kørte i disse rent dansktalende egne, virkede resultatet nedslående, jeg havde regnet med et langt større

udlån. Men først senere gik det op for mig, at mange af dem herude jo aldrig havde læst en dansk bog, at de næsten ikke kendte noget til det danske skriftsprog. Men en oplevelse var turen alligevel. Den viste os, hvor meget landdistrikterne havde lidt i tidens løb. Når man spurgte dem, hvad de læste, eller om de var i besiddelse af bøger, så viste det sig, at de med undtagelse af Frenssen og Storm egentlig ikke læste tyske forfattere, men at de fandt behag i de østrigske hjemstavnsforfattere, hvis skildringer i nogen grad falder sammen med de danske hjemstavnsdigtere... Da vi efter fire uger atter kom ud til de samme familier, fik vi besked om, at vi skulle komme nye steder, og snart blev denne rute så stor, at vi blev nødt til at overnatte og tage den næste dag med. Den aften vi lå ude på landet, brugte vi gerne til et dagligstuemøde. I løbet af forholdsvis kort tid havde vi opdelt egnen mellem Sli–Dannevirke og den nuværende grænse i fire bilruter... Da vi et stykke ind i Anden Verdenskrig måtte indstille bogbilskørslen på grund af benzinnangel, var vi i vest nået ned til egnene omkring Nibøl. I Angel var vi kommet til Gelting, Ulsby og Stenfelt ved Slien. Så hele dette område var dækket. Ganske vist var det ikke de mange familier, vi kunne besøge, men dem vi besøgte med den danske bogbil blev til faste støttepunkter for det senere danske arbejde«.

Frederik Mommsen lægger således ikke skjul på, at bogbilens kontaktflade i disse mellemkrigsår egentlig var ret begrænset, selv om den nåede flere end de første bogsamlinger. Den havde kontakt til få, spredte danske, i en helt tysk omverden, folk som sjældent kunne støtte deres interesse for det danske på hjælp fra skole og naboer. Dette indtryk af arbejdets vanskelige vilkår kan i nogen grad belægges med tal. I 1933-34 besøgte 111 forskellige hjem, og der udlåntes 3.170 bøger. I 1935-36 aftog i alt 138 lånerne 4.674 bind fra bogbilen på dens fire ruter, især i den nordligste del af Sydslesvig på geesten og i Angel.

Biblioteket som kulturelt mødested

Bogudlån stod selvfølgelig i centrum i Flensborghus Bogsamling, men fra første færd blev dansk kultur også formidlet på andre måder. Allerede i maj 1921 havde Holstein Rathlou som nævnt tænkt på foredragsvirksomhed som en naturlig del af bibliotekets arbejde. I de følgende år bidrog han selv med mange foredrag. Også efter afskeden i 1925 var der ofte bud efter ham fra Flensborg. Bibliotekets »fødselsdag« den 20. november blev hvert år fejret med en sammenkomst, som

*På Flensborghus viser skiltene
»Flensborghus Bogsamling« og
»Flensborghus Restaurant« vej til
husets immaterielle og materielle
tilbud.*

*Postkort i begyndelsen af
1930'erne.*

regel med foredrag. Her talte overbibliotekaren flere gange om Danmarks historie, danske historikere, danske novellister, salmedigtere osv.

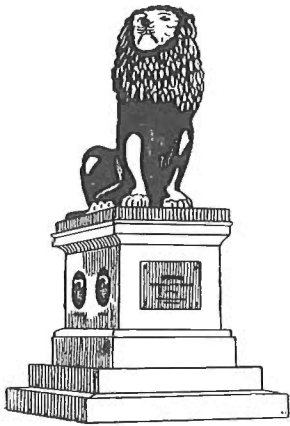
Fra 1925 stod Dansk Biblioteksforening for Flensborg og Omegn for en lang række kulturelle arrangementer. En sluttet kreds mødtes til litterære aftener, de såkaldte mandagsmøder, hvor deltagerne hver ydede deres. Et par glimt fra programmet 1928-29 viser, hvad det drejede sig om: Sekretær Frederik Petersen holdt foredrag om forfatteren Thomas Olesen Løkken. Lærer Niels Kjems gav en sønderjysk aften. Journalist J. N. Jensen talte om redaktør Jessen. Pastor H. F. Petersen om biskop Boesen, lærer August Rattenborg om H. C. Andersen. En anden aften udfyldtes af Hejmdal-studerer. Lærer Mikkil P. Ejerslev talte om Johs. V. Jensen, lærer Bernh. Hansen om Ambrosius Stub og cand.jur. Tage Jessen om Holberg. Der var også foredrag om sønderjyske stednavne og det gamle Flensborg, og en hjemstavnskreds foranstaltede besøg på museet og mange foredrag med lokale foredragsholdere. Foreningen arrangerede også diletant. I 1927 opførte Duborg-lærere f.eks. Hostrups komedie »Soldaterløjer«. På initiativ af de danske folkebibliotekers »grand old man«, prof. A. Schack Steenberg arrangerede foreningen oplæsningsaftener, oprindeligt tænkt som en foranstaltning for unge arbejdsløse. Fremmede foredragsholdere lykkedes det at få temmelig ofte. I sæsonen 1931-32 således museumsforstander H. P. Hansen, Herning, der talte om almueliv i Hammerum herred ledsaget af film.

Biblioteket prøvede at nå ud til lånerne på mange måder. Ved landboforeningens dyrskue i Frueskoven i juni 1929 prøvede man første gang en bogudstilling. Denne gang var det udelukkende landbrugsliteratur, hvoraf en del var lånt fra Statsbiblioteket i Aarhus. Som vejledning og til senere påmindelse uddeltes tryksager med lister over de udstillede bøger og oplysninger om bogsamlingen. I 1931 var læsesalen ramme om to små udstillinger »Hertugdømmernes Historie« og »Flensborgs historie« i forbindelse med et tysk-nordisk journaliststævne. I 1934 markerede man Flensborg bys 650 års jubilæum med en udstilling under overskriften »Flensborg i Billeder og Skrift«. I Flensborg Avis blev der løbende publiceret boglister og boginformationer. Bibliotekets konsulent i kongeriget, prof. A. Schack Steenberg, skrev artikler i Flensborg Avis, bl.a. om fordelene ved de »åbne hylder«, og han forklarede, hvordan bøgerne var opstillet i grupper, alt sammen for at udbrede kendskabet til biblioteket og fremme benyttelsen. Han gjorde sig også tanker om, hvordan man kunne nå ud til de mange ikke-læsende blandt arbejderne. Dette var en vigtig opgave, mente Steenberg i 1928, idet Flensborg jo havde mange arbejdere, og netop i dette samfundslag var der mange danske. Arbejderne skulle vænnes til at bruge læsesalen, og udlåns-samlingens åbne hylder burde i højere grad kunne hidkalde den ukyndige end de tyske bibliotekers lukkede hylder. »Og bibliotekaren er her som overalt i biblioteket netop til stede for at være til hjælp«, bemærkede Steenberg. De gode tanker frugtede næppe meget. Gang på gang sukkede biblioteket over, at den store arbejdsløshed i slutningen af 1920'erne ikke førte til større biblioteksbenyttelse. Alligevel viser Steenbergs artikel, at man var opmærksom på et væsentligt problem.

Den tyske omverden

Biblioteket var jo skabt til at værne om det danske, ja som et dansk bolværk. Modsætningsforholdet lå hele tiden i luften, og bølgerne gik op og ned i takt med stemningen i det dansk-tyske forhold i grænselandet. Grænsestridens ophidselse gav efter nogle år plads for et mere konstruktivt samarbejde.

I november 1921 mente hjemmetyskerne i Nordslesvig at kunne se store perspektiver for deres eget arbejde i bogsamlingens indvielse. »Apenrader Tageblatt« fremstillede det den 25. november som en enestående liberalitet fra det tyske værtsland, at tysk fjendtlige chauvinister som prof. Vinding Kruse, rektor H. P. Hansen og folketingsmand

ISTED

Bogmærke fra Flensborghus Bog-samling – Isted-løven taler et éntydigt sprog.

Holger Andersen fik lov til at tale ved et dansk møde i Flensborg. Neue Tondernsche Zeitung skrev: »Når rigsdanske undersåtter for øjeblikket kan drive en planmæssig dansk agitation sydfor grænsen, så vidner det om tyskernes rolige tillid til udgangen af grænsebefolkningens kamp. Men omvendt vil det vel nu ikke være andet end ret og billigt, om vi nu oftere end før kan hente anerkendte førere fra sydfor grænsen til det tyske arbejde i Nordslesvig for at lade dem tage del i vort folkelige opbygningsarbejde«. Sammenligningsmomentet nord-syd og syd-nord mellem de to mindretal er her antydnet – det har spillet en rolle i hele bibliotekets lange historie.

Den skrappe tone mildnedes noget med tiden. Faktisk var der stor frihed til det danske kulturarbejde, og på det faglige plan kunne bibliotekarerne berette om et godt samarbejde med de tyske kolleger. Fagfællerne på tysk side tog gerne mod indbydelse til regelmæssige orienteringsbesøg på Flensborghus – og ved sådanne lejligheder vakte bibliotekets åbne hylder og ordningssystem stor interesse. De tyske bibliotekarer undrede sig over, at der ikke forsvandt flere bøger i »selvbetjenings«-biblioteket. Fra 1920'erne blev der indlånt bøger fra Landesbibliothek og Universitätsbibliothek i Kiel, og bibliotekets righoldige samling af bøger om hertugdømmernes historie blev flittigt benyttet af tyske forskere, f.eks. Flensborgs byarkivar prof. Fritz Graef, Johannes Tiedje, Karl Alnor og rektor Chr. Voigt. I 1931 ydede biblioteket en vis hjælp til en tysk-nordisk biblioteksudstilling på Det tyske Hus. Tyske og danske bibliotekarer mødtes her om et biblioteksfagligt og kulturpolitisk program. Det var det såkaldte »Ostsee-Jahr«, hvor store ord om tysk-nordisk fællesskab og samarbejde gik over scenen.

Men begge parter vogtede opmærksomt på hinanden, og det hændte, at Flensborghus nedkaldte aktive tyskeres vrede over sig. Den kendte tyske biblioteksmand Dr. Franz Schriewer i Flensborg, leder af Zentrale für Nordmarkbücherei og af byens kommunale bibliotek, følte sig i 1923 kaldet til at anke over bogsamlingens energi. Han fandt, at bibliotekets virksomhed mere gik ud på sjælefangst (Seelenfang) end på sjæleomsorg (Seelsorge). Danskerne drev »mit allen Mitteln und Scheinmitteln eine unerhörte Kulturpropaganda«, og han konkluderede: »Den Dänen kommt es zur Hauptsache auf die Zahl an«. Angrebet blev selvfølgelig tilbagevist af Holstein Rathlou – men det foregående har vist, at man måske ikke kan kalde Schriewers indvendinger helt uberettede.

En ubehagelig pressestorm kom i årene 1925-27. Apenrader Tage-

blatt lagde ud den 16. oktober 1925. Man anklagede Flensborghus Bogsamling for at lægge gift for det gode forhold til herbergstaten ved at huse en række krigsbøger, som tilskrev tyskerne »Greuelstaten« og »Pervositäten« i første verdenskrig. Man nævnte bøger bl.a. af Andreas Winding (»Krigsidyller« og »Ærens Land, Frankrig«), Johannes Jørgensen (»Klokke Roland«) og Arnold Toynbee (»Tyskernes Rædselsherredømme i Belgien«). I alt 12 bøger havde forarget de ukendte angivere. 20. april 1926 skærpede Ernst Kiesewetter tonen med en artikel under overskriften »Der Kampf der dänischen Irredentisten« om det »merkwürdige »Volksbibliothek««. Forfatteren så en væsentlig fare i den »alldänische Hetzpropaganda« fra denne »propagandacentral«. Nogle utilfredse søgte at mobilisere de tyske myndigheder. Flensborgs borgmester Dr. Todsen blev opfordret til i egenskab af politimester at skride ind over for »Flensborghus Bogsamling«. Flensburger Nachrichten blandede sig i koret med skarpe angreb. I Flensborg teaterudvalg var der tale om at kræve de angiveligt tyskfiendtlige bøger fjernet fra biblioteket, før teatret kunne stilles til rådighed for en dansk teateropførelse.

Sagen var ubehagelig og blev selvfølgelig drøftet i biblioteksforeningen. Her afviste man alle forsøg på at udøve censur og påvirkning udefra. Dog lod man bøgerne tage ud af udlånet. I december 1927 lykkedes det med redaktør L. P. Christensen som mellemmand at få dysset sagen ned. Biblioteket gik med til at lade bøgerne forblive utilgængelige under forudsætning af, at der nu kom ro over sagen. Todsen gik ind på forslaget. Han gav forlagsleder Albert Wacker ved Flensburger Nachrichten et vink om at holde inde og fik også bragt teaterudvalget til tavshed. Biblioteket havde bøjet sig, og endelig lagde blæsten sig – men det havde faktisk været mere end en storm i et glas vand.

Skulle der drages en lære af denne episode, måtte det vel være at vise forsigtighed. Netop en politisk forsigtighed lå måske bag en anden episode i 1926. I forsommeren 1926 lod Grænseforeningens biblioteksudvalg 12 slesvigske portrætter malet af kunstneren Harald Slott-Møller ophænge i bibliotekets børnelæsesal. Det kaldte biblioteksforeningen frem til protest. Man mente, at et sådant galleri af »politiske personligheder« aldeles ikke hørte hjemme i biblioteket. Bestyrelsen fik sin vilje, selv om Grænseforeningen afviste, at der burde drages en skillelinje mellem politisk og kulturelt arbejde. De »politiske betænkelige« portrætter blev fjernet: Cornelius Petersen, Vesteranflod, blev taget i sikker forvaring, og billedet af frk. v. Lachmann, som ledede biblioteksarbej-

det i Slesvig og Tønning, blev flyttet til Slesvig. De øvrige billeder blev anbragt i en anden stue. I dag indgår de i det sydslesvigske portrætgalteri på Flensborghus.

Bogarbejdet i 3. zone – Slesvig og Tønning

Bogarbejdet i det sydligste Sydslesvig, uden for den såkaldte 2. zone, måtte som allerede antydtes gennem mange fødselsveer, før det fandt en blivende skikkelse. Komplikationerne var mange, både af politisk og personlig art. Mange danske kunne ikke indse det fornuftige i at udbrede danske bøger i den »tyske« by Slesvig. Sådan var opfattelsen nok også hos en del gamle flensborgere, da det nye danske forsamlingshus »Slesvighus« blev indviet den 11. februar 1923. I det radikale blad »Politiken« gav Alexandra Johannsens bror Albert udtryk for en sådan skepsis i en kronik den 26. februar 1923: »Ingen dansk kan have mindste glæde af at yde sin skærv til et eller andet kulturelt arbejde i denne by. At grundlægge et dansk bibliotek der, hvor ingen findes, der kan læse dansk, er galskab ...«.

Men i Slesvig var der nogle, som for fort i »galskaben«. Frk. *Kristiane v. Lachmann* (1896-1982) havde en tid utrætteligt arbejdet for at fremme kendskab til det danske sprog. Hendes far stammede fra Aabenraa, men kom tidligt til Slesvig, hvor han drev et apotek. Allerede i vinteren 1921-22 blev der fra Flensborghus Bogsamling sendt læsebøger og sangbøger til Slistaden til brug i undervisningen og hundredvis af letlæselige bøger og skrifter til uddeling. Tysksproget dansk historisk litteratur blev ligeledes bragt derned, hvor danskundskaberne jo var endnu ringere end længere nordpå. I alt 1.060 bind var sendt til uddeling i Slesvig indtil februar 1922. Størst var behovet for de tyske bøger. Et slags udlån blev etableret hos familien Ahe i Langegade 33, og herfra kendes en lånerfortegnelse dateret 30. april 1922.

Holstein Rathlou pressede på for at få bogarbejdet i Slesvig institutionaliseret, og den 1. november 1922 åbnede Slesvighus Bogsamling i Michaëlisstraße 56. Som ejer af samlingen stod Den slesvigske Forening for Gottorp amt, lærer Laust Christensen (født i Nordslesvig), der havde virket som dansk lærer i Slesvig siden oktober 1922, var bestyrer, og frk. v. Lachmann tog sig af ledelse og regnskab.

Året efter prøvede man som allerede nævnt også at få gang i en bogsamling i Tønning. I begge tilfælde støttede Holstein Rathlou med råd og dåd. Han søgte penge og tegnede ex libris, og Flensborghus

»Slesvighus«, hvor Slesvighus
Bogsamling havde lokaler
1923-46.

Bogsamling hjalp med vejledning og kanaliserede bøger videre sydpå. Dog kun indtil 1923. I november fik biblioteket i Flensborg som nævnt i meget kraftige vendinger pålæg om at holde fingrene fra 3. zone. Slesvig og Tønning skulle fremover sortere under et særligt bogudvalg under Grænseforeningen. Frk. v. Lachmann, som passede bogsamlingerne i Slesvig og Tønning, skulle holde sig til dette udvalg, og ikke stå i forbindelse med flensborgerne.

Året efter skulle det vise sig, at det var klogt for Flensborg at holde sig fra Tønning. Den 3. januar 1924 besluttede Tønningens borgmester Schlimm den frisisk-slesvigske forenings bogsamling med den begrundelse, at foreningens bomærke bar den danske indskrift »Tønning Bogsamling«. Beslaglæggelsen blev ganske vist straks ophævet igen, da landråden måtte konstatere, at indgrebet savnede enhver hjemmel, men episoden bekræftede, at Holger Andersen havde gjort klogt i at forbyde Flensborghus Bogsamling at arbejde så langt mod syd.

Hermed var alle bånd selvfølgelig ikke skåret over, og da biblioteksforeningen i 1925 overtog ledelsen af Flensborghus Bogsamling, udtrykte man ønske om fortsat at støtte arbejdet i 3. zone. I sommeren 1923 var bogsamlingen i Slesvig flyttet til forsamlingshuset Slesvighus (i dag hotel Skandia), som kort efter årsskiftet var købt til dansk forsamlingshus. Her var der læsesal og udlån, og her varetog vandrelerer Jørgen Jørgensen ledelsen fra omkring 1925. Fra dette år trak frk. v.

Lachmann sig ud af arbejdet. Hun blev gift med den senere skoleinspektør Heinrich Fischer i Flensborg, og udførte dér et stort arbejde inden for mindretallet i mellemkrigsårene.

Udadtil var Slesvighus Bogsamling en selvstændig virksomhed, som aflagde årlige beretninger uafhængigt af Flensborghus Bogsamling, selv om Slesvig og Tønning dog blev nævnt sammen med Flensborghus i de årlige redegørelser til Grænseforeningens sendemandsmøder. Men samarbejde var der på flere planer. Bibliotekarerne i Flensborg hjalp med katalogisering og ordningsarbejder, og der var naturligvis låneforbindelse mellem de to samlinger. En tid lang tog bibliotekar Ketty Lorentzen til Slesvig en gang om ugen. Men disse ture var nu ikke så populære. I Slesvig var miljøet jo ret så tysk, og det var ikke så let at udlåne danske bøger som i Flensborg. Udlånstallene i Slesvig var kun beskedne – 1933-34 f.eks. 796, 1938-39 1.567 bind, hvortil kom en børnebogssamling på Ansgarskolen og udlån i KFUK i Slesvig. I krigsårene kunne Slesvighus Bogsamling øge sit udlån helt op over 2.000 bind, især på grund af de mange danske arbejdere i byen. Til oplandet blev bøger sendt med post, eller Jørgen Jørgensen tog dem med på sine mange landture. Også fra Slesvig blev der udsendt ugeblade, helt til Tønning. »Hjemmet«, »Familie-Journalen«, »Ugens Nyheder«, »Hus og Hjem« og nogle danske landbrugsblade nåede i 30'erne ud til omkring 30 hjem hver uge, og i byen var der læsemapper. I Tønning udlåntes 1937-38 719 børnebøger og 155 bind til voksne. Først efter den tyske kapitulation i maj 1945 blev biblioteket i Slesvig formelt knyttet til bogcentralen i Flensborg, og dermed ophørte Jørgen Jørgensens mangeårige virke som bibliotekar.

Krigsårene

Arbejdsvilkårene ændrede sig frem mod krigens udbrud. Mange unge blev indkaldt til arbejdslejre og militærtjeneste, men det var en tid lang muligt at sende dem dansk læsning, uhindret af myndighederne.

Krigens udbrud 1. september 1939 vanskeliggjorde yderligere bibliotekets arbejde på mange måder. Nu blev det krævet, at alle forsendelser fra Danmark skulle sendes direkte til Flensborg, ikke som hidtil til Padborg, hvor biblioteket før havde hentet dem. Det var en væsentlig fordyrelse. Censur blev indført på selv de mindste ting nordfra, og inden censuren ville toldvæsenet ikke udlevere dem. Frederik Mommensen var imidlertid en dreven rad: »Jeg tog en samtale med en fremtræ-

dende gestapomand, og nu viste det sig, at han indtil 1920 havde været stationsforstander i Skodborg, og at min svigerfar havde kørt for ham, den dag han blev gift. Med denne mand traf jeg følgende aftale: Tolden fik besked om at udlevere bøgerne, og jeg skulle selv bringe dem til politiet. Med andre ord, han så kun det han måtte se. Til gengæld fik han en gang ugentlig et eksemplar af ugebladet »Hjemmet«, og det måtte han beholde.«.

Den slags historier skal dog ikke skjule, at censuren faktisk var et reelt problem. Hele bogbestanden måtte gennemgås, og en del sættes i kælderen for at undgå censur. Gestapo så aviserne igennem og forbød de socialdemokratiske blade. To gange måtte Frederik Mommsen i politisk forhør hos Gestapo, men hver gang endte det med en advarsel. Det kunne være gået meget værre. Der forelå ordre om egentlig censur af »Flensborghus Bogsamling«, men det blev aldrig gennemført, ifølge Mommsen mest af angst for, at Danmark ville foretage lignende skridt over for de tyske biblioteker i Nordslesvig. Også frygt for, at tyskernes fremgangsmåde skulle blive slået stort op i den danske presse, har sikkert spillet ind. Kun to småskrifter blev officielt forbudt. I det ene tilfælde skete det ved brev af 12. november 1940 fra Gestapo i Flensborg, med ordene: »Auf Grund des § 7 der V. O. vom 28. 2. 33 wird das Buch »Jungfrau Fanny« politisch beschlagnahmt und eingezogen«. Det var nok bogens spådomme om et kommende stort tysk nederlag, og et Danmark omfattende Holsten og Lauenborg, som fremkaldte beslaglæggelsen. Ellers slap bogsamlingen for indgreb. Selv midt under det værste diktatur stod der her bøger på hylderne, som visselig ikke talte det tredje riges sag. For perspektivets skyld må også nævnes, at bibliotekerne nord for grænsen ligeledes fik den tyske censur at mærke i krigens år, omend i meget afdæmpet form.

En tid kunne bogbilen fortsætte trods benzinrationeringen, takket være imødekommenhed fra myndighederne. Først i september 1941 var det slut, og bogbilen måtte klodses op. I de følgende år blev oplandet næsten afskåret fra biblioteket. Postvæsenet fungerede dog under hele krigen, og bogpakker kunne fortsat sendes til lånere på landet. Til gengæld kom der forbud mod forsendelse af ugeblade og litteratur til de indkaldte soldater. På selve biblioteket blev det på grund af brændselsmangel og kulde svært at holde arbejdet i gang.

En ny opgave fik biblioteket i disse år over for de danske arbejdere i Tyskland. 1940-41 forlød det, at der alene i byen Kiel var 8000 danske arbejdere, og biblioteket påtog sig at sende dem danske bøger. Det

drejede sig om over 400 bind i året 1940-41. Senere blev der på samme måde sendt bøger til Bremen, Lübeck, Leipzig og andre steder.

Indtil 1943 lykkedes det Frederik Mommsen at fortsætte sit arbejde på biblioteket. Så nåede militærets lange arm også ham. Men den halvgamle bibliotekar var egentlig heldig. Han blev sendt til Danmark, til et uddannelsesbatteri i Nymindegab og på telegrafskole i Blåvand. I Flensborg skabte indkaldelsen af den eneste danskuddannede bibliotekar et slemt tomrum. En tid søgte man at klare opgaverne med hjælp fra Mommsens kone Line (f. Hørlück). Derefter kom der afløsere, først frk. Elisabeth Kjølsest fra Randers og fra november 1944 den helt unge bibliotekar Poul Kürstein fra København. Et af hans første initiativer i vinteren 1944-45 var at organisere en studiekreds om sønderjyske forhold ud fra Claus Eskildsens Grænselære. I øvrigt satte personaleman-gelen naturligvis snævre grænser for aktiviteten i disse år.

Forbavsende længe kunne biblioteket videreføre mange af sine aktiviteter. Myndighederne tillod, at det kulturelle arbejde gik videre, og næsten lige indtil krigens slutning lykkedes det at holde skansen. Biblioteksforeningen kunne fortsat holde møder. Den 26. februar 1943 talte pastor Ludvigsen, Aabenraa f.eks. om emnet »Danmarks Sag – Guds Sag?«. Men de ydre fysiske forhold satte andre grænser. I januar 1945 måtte åbningstiden indskrænkes, fordi man ikke havde brændsel, og børnebiblioteket flyttede en kort tid til Duborg-Skolen. Poul Kürstein berettede senere næsten tænderskærende om, hvor koldt der kan være i et uopvarmet bibliotek.

Naturligvis satte krigen også spor på udlåns- og besøgstillene, selv om der blandt de mange danske arbejdere var nye lånere. Voksenudlånet faldt med næsten en fjerdedel i forhold til de sidste fredså, ja var i 1944/45 nede på halvdelen af maksimum i 1923/24 (25.851 mod 50.474). Det svigtende lånerbesøg virkede lammende på stemningen. »Folk kom ikke. Enten var de der ikke. De var ved fronten eller arbejdsforpligtet langt væk, og hvis de var hjemme, havde de nok at se til, ikke mindst mødre og husmødre« – sådan opsummerer Poul Kürstein den trykkede stemning. At lånertallene ikke blev endnu mindre skyldes sikkert det store antal rigsdanske arbejdere i Flensborg. De havde benyttet biblioteket flittigt.

Alt i alt må man dog sige, at huset slap nådigt gennem disse skrækkelige år.

Fra bogsamling til kulturcenter – 1945-70

Nyt opbrud

Sidst i maj måned 1945 vendte bogsamlingens leder, Frederik Mommensen, tilbage til sin arbejdsplads – men omgivelserne var helt andre end i 1939 eller 1943. Tyskland lå i ruiner. Det var »Stunde Null«. Flygtninge fra øst og syd oversvømmede Sydslesvig og dannede en tid næsten flertallet i forhold til den hjemmehørende befolkning. En danskorienteret hjemstavnsbevægelse oplevede lavineagtig tilslutning. Medlemstallet i Den slesvigske Forening havde i 1939 været knap 3.000, flest i Flensborg-området. Den 1. januar 1947 nåede efterfølgerforeningen Sydslesvigsk Forening op på 66.317 medlemmer, og disse mange »nydanske« var langt mere ligeligt fordelt over hele Sydslesvig. Danske skoler oplevede en eksplosiv tilgang, og trods megen modstand og mange besværligheder blev danske skoler nu oprettet over det meste af Sydslesvig, også på landet. En kort overgang gik mere end halvdelen af de hjemmehørende børn i enkelte kommuner i dansk skole.

Det tyske samfund var brudt sammen og kunne slet ikke tilfredsstille de krav, som befolkningen stillede. Mangelen viste sig på utallige måder. Bibliotekets leder fra 1. februar 1946, Torben Glahn, giver mange eksempler i sin dagbog: Den 9. februar 1946 skrev han: »Om morgenen så jeg en kø på 96 mennesker, der ville have en avis. Mange invalider præger gadebilledet«. Eller den 8. marts, da han havde haft et stykke flæsk med til sin tysklærerinde: »Hun var lykkelig ... de havde noget rugbrød, salt, eet æg og hvidkål, det er, hvad de lever af... Jeg talte i dag med en lektor i dansk fra Hamborgs Universitet. Han sagde: vi hung-
rer!« Den tyske bogproduktion lå i ruiner, og de tyske biblioteker led skæbne med resten af omverdenen. I den situation blev der stillet helt ny krav til den gamle institution Flensborghus Bogsamling.

Bibliotekets ejer, Grænseforeningen, var hurtigt klar over, at de nye forhold og opbygningen af et langt mere kompliceret biblioteksvæsen end i mellemkrigsårene krævede en ny ledelse og struktur. I den situa-

Kvitteringskort fra Biblioteksforeningen for Flensborg og Omegn 1945.

tion lykkedes det ikke for biblioteksforeningen at opnå større indflydelse på bibliotekets drift end hidtil – tværtimod. I løbet af de følgende år skabtes et helt nyt bibliotekslandskab. Men afgørelser om alt det nye, besættelse af stillinger, lønforhold, bogvalg, udlånssteder osv., blev reelt truffet uden om biblioteksforeningen. Afgørelserne kom til at ligge hos Grænseforeningen og overbibliotekaren.

Denne tilsidesættelse gik selvfølgelig ikke stille af. Foreningen og dens formand, skoleinspektør Peder Jensen, protesterede over for bibliotekets ledelse og Grænseforeningen voldsomt mod på den måde at blive degraderet til blot en foredragsforening. De opfattede det som en tilsidesættelse af det sydslesvigske element – men sådan blev det. I 1949 ophørte foreningen reelt at eksistere, omend den først i 1965 blev ophævet formelt. Ledelsen lå nu helt hos bibliotekets chef i samspil med Grænseforeningen, som ganske støttede sig til bibliotekschefens sagkundskab, og ikke til det såkaldt folkelige sydslesvigske element. I tilbageblik må vi nok konstatere, at dette også var den eneste fornuftige konstellation – Grænseforeningen og senere staten betalte jo gildet, og biblioteksforeningen repræsenterede i virkeligheden ikke brede brugerinteresser, langt mindre en økonomisk støttegruppe. Denne fornuftige styrelsesordning kom til at vare gennem mange år. Først i 1974 fik de sydslesvigske interesser atter stemme, nu gennem en biblioteksbestyrelse, men beretningen herom hører hjemme i et senere kapitel.

I juli 1945 blev den kommende nyordning af det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig annonceret med et stillingsopslag. Flensborghus Bogsamling skulle omdannes til centralbibliotek, og en ny stilling som overbibliotekar blev opslået. En måned senere forelå Grænseforeningens afgørelse: Bibliotekar *Torben Glahn* fra Haderslev Centralbibliotek var udpeget til posten, som han tiltrådte den 1. februar 1946. Det viste sig at være et heldigt valg. Glahn var født 1904 i Sorø i en gammel kulturelt bevidst familie. Han havde tidligere samlet bred erfaring ved bibliotekerne på Frederiksberg, i Sønderborg, Århus og Haderslev. Under Glahns ledelse frem til 1970 skete den totale fornyelse af det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig.

Torben Glahn gik ind til den nye opgave som til et kald eller en pligt. Familien var præget af nationale og militære traditioner. Farfaderen havde deltaget i de slesvigske krige, og selv følte Torben Glahn, at han var gået fri for byrder i besættelsesårene, mens andre havde påtaget sig de nationale forpligtelser. Nu måtte også han yde en indsats, syd for grænsen. Men det hindrede ikke, at han i den første tid ofte kom til at

tvivle om rigtigheden af det, han havde vovet sig ud i. I juni 1946, da spørgsmålet om Sydslesvigs mulige indlemmelse i Danmark endnu var højaktuelt, gav han sine tanker om perspektiverne for Sydslesvigs fremtid og det kommende biblioteksarbejde luft i dagbogen. Et uddrag af teksten fortjener at blive citeret, fordi vi her får et indtryk af tankegangen hos en af de tilflyttede ledere i de danske institutioner: »... Hvordan står det i øvrigt til ... udadtil? – 118 danske skoler! Et flot tal – men ellers? Ja også vort udlån stiger kolossalt – men ellers? – ja, jeg ved det ikke. Hvad jeg sagde i min afskedstale i Haderslev: »Jeg er ikke blåøjet optimist«, når talen er om Sydslesvig, gælder også nu, da jeg har været her i 4½ måned... Mange, selv ret kløgtige danske, er optimister, men netop »blåøjede«, tror, at inden tre uger »sker der noget«... Rygterne svirrer, og når man nu, som også jeg, kommer på begge sider af grænsen og *ved*, at dette ikke vil ske, under alle omstændigheder i den første lange tid, så bliver man skeptisk. Englænderne er absolut uvillige. De favoriserer ganske givet tyskerne frem for os. Og at Sydslesvig bliver emnet for storpolitik turde være givet. Alt dette var til at tage, om man blot vidste, at vi virkelig havde majoriteten af sydslesvigerne med os. Har vi det? Har vi altså retten med os? For sydslesvigerne må efter min mening *selv* bestemme! Jeg *ved* det ikke. Er det konjunkturbestemt? – En del ja! – Men overvejende – jeg *tror* det ikke. Har *jeg* (eneren!) ret til at gå ind for noget, jeg ikke ubetinget tror på? Min retningslinje må være den samme, som den jeg startede med. *Mange*, mange ærlige sydslesvigere tror på, at vi har retten, at sydslesvigerne i roden er danske, og nu er ved at finde sig selv. De har bedt om Danmarks hjælp, og så *må* vi danske melde os, så sandt som man har pligt til at hjælpe landsmænd. I 1864 bebrejdede man Norge-Sverige, at de ikke lod sig råbe op til at gå med os. Nu sidder Danmark selv og *ved* ikke, om det skal hjælpe. – Det må ikke ske! Man må tro, at er sagen *i* sig selv ikke »retfærdig«, så falder den *af* sig selv. – Er den retfærdig, så skal den sejre – eller er dog i det mindste værd at kæmpe for – selv om den skulle blive forgæves. – Blot man kan vedblive at holde sig dette for øje, og tro på det, så skal det gå. Men til tider er det svært – meget svært«.

GODDAG - MIT NAVN
er GLAHN

1 - II - 1946

Overbibliotekar Torben Glahn i
bibliotekar Birthe Andrup's humo-
ristiske streg.

Denne noble og selvransagende tankegang tjener den nyudnævnte overbibliotekar til ære. Det var en helt anden holdning end den, der prægede forgængeren Holstein Rathlou, da biblioteket startede i 1921. Torben Glahns holdning borgede også for et godt forhold til de tyske medborgere og kolleger.

Bogindsamlinger

Vejen frem blev ikke let. Især i de første år var den brolagt med mange forhindringer. Den engelske besættelsesmagt så ikke med milde øjne på det danske »boom«. Bibliotekarerne måtte ligesom alle andre funktionærer i det danske arbejde sande, at det kunne være overordentlig tidrøvende at få lov at slippe ind i »det forjættede land« syd for Skelbækken. Længe tillod de tildelte visa kun én ugentlig grænsepassage, og i sommeren 1946 var det ikke blot svært at finde bolig i Flensborg, det var også et helt mysterium at opnå indførselstilladelse til møbler og indbo, for ikke at tale om at få opholdstilladelse til kone og børn. Torben Glahn måtte løbe spidsrod mellem englænderne. Den 30. august 1946 fortalte han Grænseforeningen om sine besværligheder: »Englænderne vil ikke godkende, at de permits, som udstædes i København, gælder som andet end indrejsetilladelse, opholdstilladelse er en ganske anden sag. For min kone og børn ser det lige så broget ud. Heller ikke deres opholdstilladelse vil de godkende. Jeg talte i første omgang med oberst Lindsay Young om sagen. Han var yderst ufor-skammet. Senere blev jeg hentet til et formeligt forhør i militær gov. Det resulterede i, at min kones pas eller permit blev forsynet med bemærkning om: gyldigt for en enkelt hjemrejse. Da jeg spurgte, om det betød, at de skulle rejse hjem, fik jeg intet svar. Forleden var der en udsending fra mil. gov. oppe for at forhøre sig, om vi boede i den lejlighed, som jeg lovformeligt har lejet den 28. juni, altså inden mil. gov. først skulle give tilladelsen. Det er i sandhed brogede forhold at leve under«. Først i december 1946 kunne Glahn flytte endeligt til Flensborg. Det blev kritiske dage. »Jeg skulle jo have pas for de tre flyttemænd, og der var masser af forhindringer... Onsdag eftermiddag ringede paskontoret, at major Teet ikke kunne forstå, hvorfor vi søgte pas for flyttemændene, når vi ikke selv havde opholdstilladelse. Jeg sagde, at det havde vi, det betvivlede han. Jeg forklarede ham, hvordan jeg havde fået det. Hvortil han stadig stillede sig skeptisk, da han nemlig var i besiddelse af 2 udrejsepas, gældende for mig og min kone! Jeg blegnede! Efter et enerverende døgn lykkedes det mig at skaffe en udskrift fra Wohnungsamt af deres forhandlinger med englænderne om min ringhed, hvor det jo tilsidst lykkedes at få tilladelsen, da jeg for 3. gang viste dem mine visa. Bevæbnet med den gik jeg til paskontorets leder, der til gengæld viste mig udrejsepassene! Nå, han lovede at gøre sit bedste. Og nu har vi da fået tilladelse til at få flyttemændene med godset over

Sydslesvigerne vil læse danske Bøger

I den nationale Kulturkamp i Sydslesvig er den danske Bog et af Danmarkens største Aktiver. Den opøver den dansksindede sydslesvigske Befolkning i Evnen til at læse og tilegne sig dansk Sprog og Viden om dansk Kultur og dansk Samfundsliv. Gennem mange Aar har et dansk Centralbibliotek eksisteret i Flensborghus med Filialer i Slesvighus og i forskellige Landkommuner. Siden Tysklands Kapitulation er baade Bogbestand, Laanerkreds og Udlaan steget enormt. Stigningen falder dels paa de gamle Bogsamlinger i Byerne, dels og navnlig paa de ialt 55 nye og gamle Sognebiblioteker, hvis Bogbestand suppleres og udskiftes ved Hjælp af en Bogbil, som daglig bringer dansk Litteratur rundt over hele den sydslesvigske Landsdel.

FOT.: A. E. ANDERSEN

Større Glæde end noget Dollargrin vækker den gamle, bulede Hanomag, der transporterer Bibliotekar Mommensen og hans danske Bøger rundt ad Sydslesvigs opkørte Veje til de danske Udlaanssteder. Hovedparten findes i Skolerne, men fra gammel Tid ogsaa adskillige i private Hjem som nu dette i Østerbymark hos Gaardejer Andreas Peter Meng, 74, og Fru Ida, 70, der sammen med en Søn byder Boggæsten hjertelig Velkommen.

Og her, til venstre, pakker Bibliotekaren Bogkassen med de nye Bøger til den midtangelske Bogsamling ud i den hyggelige Stue, hvor Andreas Peter og Ida Meng, Datter af en prægtig gammel Sydslesvig-Kvinde Marie Mangeresen, som i alle sine 98 Leveaar holdt sin Danskhed højt i Ære, gæstfrit aabner Dørene for Laanerne af de danske Bøger. God dansk Gerning øves stadig.

I de første efterkrigsår blev det danske arbejde i Sydslesvig i en del medier udbasuneret med højstemt patos. Det gjaldt ogsaa Billed-Bladets beretning om bogarbejdet 1946-47. Dette udsnit fra rapporten taler for sig selv, omend journalisten fejlagtigt har flyttet Østerbymark fra midtlandet til Angel.

grænsen... Man går i fare, hvor man går.» (brev til bibliotekar Lis Bjerre 6. dec. 1946).

Disse småtræk ligger måske i udkanten af bibliotekshistorien, men de er med til at tegne billedet af denne danske »pionertid«.

At skaffe bøger til de nye boghylder var et lige så stort problem. Ved kapitulationen var bogbestanden både nedslidt og noget forældet, og man manglede totalt bøger til at forsyne et omfattende udlånsnet i landsognene. Nye bøger måtte skaffes fra Danmark. Det skete ogsaa, men i starten ganske planløst og gennem frivillige indsamlinger. Større indkøb kom først på tale fra 1948.

Allerede i sommeren 1945 strømmede boggaver ind til Grænsefore-

Ordning af indsamlede bøger i A/S Nic. Outzens kornlager i Haderslev 1946. Fra venstre Torben Glahn, Lis Bjerre og Kirsten Ottosen.

ningen. Bøgerne blev naturligvis givet i bedste mening, men mange var værdiløse, i alt fald ubrugelige i et bibliotek syd for grænsen. Især manglede der faglitteratur og nyere, aktuelle bøger. Den megen gavmildhed var næsten ved at bringe den faguddannede bibliotekar til fortvivlelse. I december 1945 besøgte Torben Glahn med blandede glæde de mange bøger, som var indkommet til Grænseforeningen: »Det var jo en overvældende masse, og en mængde af bøgerne hører jo til den slags, som man betragter for så overfladiske, at man ikke anskaffer dem i biblioteket ... en del er direkte underlødige«. Der var hårdt brug for sortering, og derfor blev aftalt, at alle boggaver skulle samles i Haderslev, hvor det var lettere at udskille den del, som egnede sig til biblioteket i Sydslesvig, hvilke som kunne foræres bort, og hvilke som burde destrueres.

Det var gevelde mængder. I januar 1946 havde Glahn i Haderslev modtaget mere end 7.000 bind + skolebøger, Ota-gryn-bøger, børnebøger, børnebilledbøger og blade. Han var ved at drukne. Bøgerne måtte stables på trapper og gange i biblioteket, i Glahns soveværelse i privaten på Christiansfeldvej og i lånte værelser hos en bekendt. Så mange og delvis ubrugelige var bøgerne, at tilgangen måtte reguleres. I marts 1946 tog Glahn derfor kontakt med ca. 55 større provinsbiblioteker og hovedstadsbiblioteker med deres filialer. Kollegerne blev bedt

Indsamlede bøger sorteres i Vamdrup ca. 1946.

om at tage mod bøger indsamlet i det enkelte biblioteks område og især om at udskille det ubrugelige. Brugbar var mest nyere litteratur, særlig faglitteratur, og der skulle accepteres mere af den jævnt gode, underholdende litteratur, f.eks. af Morten Korch, end man ellers gjorde i danske biblioteker. Denne biblioteksindsamling gav store resultater. I 1947 blev resultatet opgjort til i alt 18.682 bind.

Så store mængder krævede plads, og fra juni 1946 stillede kornfirmaet A/S Nic. Outzen i Haderslev et kornloft i Storegade til rådighed. Her samledes nu bjerge af bøger fra hele landet. I oktober 1946 lå der ca. 20.000 bind. Hertil kom lige så mange børnebøger på lager i Vamdrup. I juni 1948 var der indkommet ca. 50.000 bind for voksne, især skønlitteratur. At sådanne tal med de mange dubletter og ubrugelige bøger gav meget arbejde med sortering og registrering og indbinding af det brugbare siger sig selv. Bibliotekarerne frk. Kirsten (Gaga) Ottosen og Birthe Andrup trak et stort læs, og samtidig rejste frk. Lis Bjerre rundt i landet for at tage vare på bøgerne fra biblioteksindsamlingen og fra Slesvigligaens indsamling af børnebøger, ca. 60.000 bind! Disse mange bøger var indsamlet under kommunelærer P. Kragelunds ledelse.

Det var virkelig svært at leve op til danskernes velmente gavmildhed. I november 1946 skrev Glahn til frk. Bjerre: »De aner ikke, hvor det er

strømmet ind med bras, siden De har forladt Haderslev, og meget ligger nu hulter til bulter«. Den følgende juni måtte Glahn derfor slå bremsene i over for Grænseforeningen: »Jeg vil meget nødig have noget tilsendt før jeg ved, hvad det er! Og jeg har væsentlig brug for den allernyeste litteratur. Faglitteratur før 1920-30 er vi rigelig forsynet med, og skønlitteratur ligeledes. Dette er et virkeligt nødskrig, for vi er ved at blive kvalt i bøger. Og når der tilmed nægtes os mulighed for at få personale over til registreringsarbejdet, så bliver vi kvalt!«

I det hele taget var det ikke så let at balancere mellem hensynet til bibliotekets nøgterne behov og givernes næsten besværlige velvilje. Overbibliotekaren så sig f.eks. nødsaget til at sige nej til de mange tilbud om at overtage samlede ældre bogsamlinger. »Vi kan ikke begynde et bibliotek med kun at udstille en umoderne bogsamling som grundstamme, vi skræmmer folk væk. Jeg har fået flere sådanne samlinger herved... Det er i almindelighed bogsamlinger, hvis indhold stammer fra før 1. verdenskrig, ting, som man bestemt aldrig ville finde på at stille i et dansk sognebibliotek nord for grænsen, hvorfor så her? Er der grund til at give folk den forældede litteratur, som man allerede rynker på næsen af i Danmark? Det ville under alle omstændigheder være en dårlig reklame for dansk kultur« (brev til Grænseforeningen 27. okt. 1948). Budskabet var jo klart, og Grænseforeningen hjalp derfor også fremover overbibliotekaren, når der kom tilbud om boggaver – på en pæn måde forklarede man folk, at det ville være vanskeligt at transportere bøgerne over grænsen! I 1948 var indsamlingerne da også reelt et overstået stadium. Herefter skete bibliotekets erhvervelser ikke længere ved gaver, men for hovedparten ved køb. Kun på den måde kunne man få fat på den nye faglitteratur og de nødvendige håndbøger.

Alt i alt var biblioteket fra omkring 1950 i stand til løbende at anskaffe det meste af den danske litteratur, der overhovedet kunne være tale om at erhverve i et offentligt bibliotek. I 1954 erhvervedes eksempelvis mere end 8.300 bind, og Flensborghus lå allerede nu inden den store bygningsudvidelse fuldt på linje med de større danske centralbiblioteker.

I den sammenhæng må dog også nævnes, at biblioteket gennem mange år nød godt af særdeles favorable rabatordninger hos de danske forlag og bladudgivere. Biblioteket fik bøgerne 30-40 % under prisen, dvs. til samme pris, som boghandlerne modtog dem for. Endelig var boggaverne stadig af stor betydning, f.eks. kom der mange fine kunstbøger fra Ny Carlsberg Fondet.

Sprogforeningens store boggave afsendes fra Folkehjem i Aabenraa ca. 1946. Fra højre pastor Carl J. Ludvigsen, Aabenraa, Torben Glahn, Frederik Mommensen og Jakob Petersen.

Særlig værdi blandt gaverne i den første tid efter 1945 havde Sprogforeningens bidrag. Alene i 1946-47 skænkede foreningen 6.140 bind, heraf 1.380 bind faglitteratur og 4.000 børnebøger. Det var indbundne kvalitetsbøger, som betød meget særlig for opbygningen af bogarbejdet på landet. Foreningen viste på den måde, at den ville fortsætte mellemkrigsårenes gavmildhed overfor biblioteket i Flensborg. Hertil kom også kontante tilskud.

Sprogforeningens bøger lå nok kvalitetsmæssigt i særklasse. I alt fald var langt fra alle de velmente gavebøger i øvrigt egnede til biblioteksbrug. Selv efter udskillelse og makulering af det underlødige var der meget, som ikke kunne sættes på bibliotekets hylder. Disse bøger blev foræret bort – i titusindvis. Det gjaldt dubletter, julebøger, julehæfter o.l. I sommeren 1947 fik f.eks. hvert skolebarn, der ikke kunne komme på sommerferie i Danmark, tilbud om en dansk bog. Ved juletid fordeltes gennem samtlige skoler uden for Flensborg 6.200 bind, og samtidig stilledes ca. 4.000 bind til rådighed for en lignende uddeling i Flensborg. Ligeledes udsendtes børnebøger til nogle steder i det sydligste af landsdelen, hvor der endnu ikke var danske skoler. Året efter fik hvert skolesøgende barn i Sydslesvig en gavebog. I alt drejede det sig om 14.500 bind.

Biblioteket gjorde virkelig noget i forsøget på at befæste danskheden.

Man imponeres over det fysiske arbejde, som de titusindvis af bøger afkrævede medarbejderne.

Grænse- og toldproblemer

For de titusindvis af bøger, som indløb 1945-47, blev Haderslev som nævnt opsamlingssted, hvortil kom depoter i Vamdrup og på Frederiksberg kommunebiblioteker. I Haderslev fik den lokale bogbinder O. Møller nok at gøre med indbinding. Ca. 10.000 bind blev bundet ind på mindre end et år! Haderslev-lageret var nødvendigt, fordi det lige indtil 1947 var forbundet med masser af besvær at få bøgerne bragt til Sydslesvig. Glahn og hans medarbejdere måtte gennem mange kvaler, før det lykkedes at få hylderne fyldt syd for grænsen. Overførslen over grænsen var en sag, som involverede mange instanser, høj og lav: det danske udenrigsministerium og den danske forbindelsesofficer oberstløjtnant Lunding, det britiske gesandtskab, kontrolkommissionen i Berlin, foruden naturligvis den engelske grænsekontrol, som gang på gang satte en kæp i hjulet. Sagen forløb efter melodien »Mange kokke ...«.

Det var ikke nemt at lave »numre«. Den 7. oktober 1946 prøvede Glahn personligt at få bøger med i sin bil til Flensborg. »Jeg havde mit bagagerum fuldt af bøger (børne-billedbøger), som jeg ville prøve at få igennem. For første gang blev mit bagagerum undersøgt af de tyske toldere – stor opstandelse. Der havde lige været stort vrøvl om aviser, som var blevet taget igennem. Nu ringede de til major B., som skulle prøve at ordne sagen, men ikke een bog fik jeg med!«

De første bøger slap igennem nåleøjet fra april 1946. Hver kasse eller pakke skulle nummereres og følges af en nøjagtig fortegnelse over indholdet. Først skulle listerne godkendes af militærregeringen i Kiel. I tolden blev der derefter taget stikprøver for at konstatere, om indholdet svarede til fortegnelsen. På den måde slap ca. 23.000 bind over grænsen i løbet af det næste års tid. Proceduren kunne være tidrøvende. I oktober 1946 fik Glahn 700 bind over grænsen »... det var yderst omstændeligt, og tilbage blev ni bøger, som ikke direkte stod på listerne. De 6 af dem fik jeg lov til at tage med, men de tre sidste kunne jeg ikke direkte redegøre for, så de skal tilbage igen! Tilmed var det børnebøger, hvoraf englænderen kendte den ene som en særdeles god engelsk børnebog, men det hjalp ikke! I dag skal jeg prøve med ca. 3.400 bd. fra Outzen. Det bliver yderst spændende, men sikkert grusomt langvarigt!«

Efter denne melodi forløb arbejdet frem til maj 1947, da en mindre besværlig ordning blev indført. Bøgerne skulle derefter ikke registreres titel for titel, »men antal og art af bøgerne skal fremtidig opgives for hver pakke, samtidig med at den danske biblioteksdirektør afgiver en erklæring om, at »bøgerne er anvendelige i danske folkebiblioteker«. Dette betyder en virkelig lettelse, og jeg er Mr. Turner umådelig tak skyldig, at han er gået ind på dette forslag og har fået det gennemført ved forhandling med de fem myndigheder, der alle skal rådspørges, hver gang vi søger om at få et parti bøger over«, skrev Glahn den 1. november 1947 til Grænseforeningens formand Holger Andersen. I 1947-48 var der tale om indførsel af ca. 38.000 bind og 6-7.000 julehefter o.lign.

Dette betød imidlertid ikke, at depotet hos Nic. Outzen i Haderslev dermed var overflødig. Fra 1949 forlangte tyskerne pludselig omsætningsafgift ved import af danske bøger. Hidtil havde bøger til Flensborghus Bogsamling været afgiftsfri. Det betød, at biblioteket måtte begrænse importen, og i 1953 var der oplagret mere end 20.000 bind brugte bøger og gavebøger i Haderslev. Man så en slet skjult tysk chikane i denne økonomiske belastning. De danske myndigheder udfoldede store bestræbelser på at få den tidligere afgiftsfrihed genindført – forgæves. I 1953-54 kom der afslag. Der *skulle* betales Umsatzausgleichsteuer på 4 ½ % af værdien. Glahn var skuffet og bemærkede skarpt i årsberetningen, at tyskerne på denne måde brugte en lovparagraf fra før anden verdenskrig, som end ikke var anvendt på Flensborghus Bogsamling i nazismens dage – og skønt tyske bøger kunne indføres frit til tyske biblioteker i Nordslesvig. Først i 1957 blev gavebøger fritaget for told.

Institutionen bygges op

Den 18. juni 1945 lukkede Flensborghus Bogsamling atter op for udlån og læsesal, og folk strømmede til. Tal for udlån, bogbestand og personale viser en imponerende vækst i de følgende år. Bag disse tal gemmer der sig et langsomt opbygningsarbejde – først efter flere år havde bibliotekslandskabet taget endelig form.

Dagligdagen var præget af efterkrigsårenes problemer. Der var mangel på de mest almindelige forbrugsgoder, f.eks. brændsel. Kulden bed. Den 16. marts 1946 sad Glahn og skrev i sin dagbog iført »to frakker foruden alt det strikkede jeg har – og så har jeg hat på hovedet! ... Ich sehne mich nach Frühling!« I vinteren 1946-47 blev der lukket for

bibliotekets centralvarme den 1. februar, og først efter flere uger kom der kakkellovne, »så nu kan vi dog få + 3° i udlånet og + 1° i børnebiblioteket (hvor blækket i lange tider har været bundfrosset. Personalet slider sit overtøj op, hvad der er slemt nok. Lys har vi (trods lysmaskinen) kun i ganske få timer« (G. til Grænseforeningen 27. februar 1947). I januar 1947 blev lysrestriktionerne skrappe: »Intet lys før 11 om formiddagen, hvilket er katastrofalt, når man intet kan se i udlånet hos os – og så er der slukket fra 17-19½, så man må sidde ved en tælleprås og arbejde. Det er meget ubehageligt.«

De gamle lokaler på Flensborghus var også helt utilstrækkelige i forhold til den tilstrømning af lånere, som nu viste sig. I børnebiblioteket havde der 1944-45 været 135 lånere, ved juletid 1947 var der mere end 1.700. Derfor måtte man også det år opgive den traditionelle julefest, som havde betydet så meget før krigen. Magasinerne blev snart sprængfyldte – og i sommeren 1947 forsøgte man ved en ombygning at bøde lidt på manglerne. Voksenudlånet flyttede ind i den ret store læsesal i bagbygningen, og læsesalen flyttede ud mod gaden. Det gav mere plads til udlånet – bibliotekets vel nok vigtigste aktivitet, og rummet kunne nok indgyde respekt. Karin Johannsen-Bojsen erindrer sin entré dér o. 1950: »Sikke en udlånssal! Langstrakt, med buet udlånsskranke foran og stor lysekrone ovenover, et loft hvælvet som et skib,

Ombygningen i 1947 gjorde vold på de smukke lokaler fra 1923. I det gamle udlån ud mod gaden (sml. s. 54) indrettedes læsesal.

gedigne brede træreoler på langs og på tværs, hyggelige nicher, paneler – mørkt, som et bibliotek skal være!»

Ombygningen gavnede også læsesalen. I 1948 kunne Torben Glahn berette om gennemsnitlig daglig 40 læsesalgæster. Der blev også opstillet flere reoler, så hyldekapaciteten øgedes væsentligt, og der blev taget nye magasiner i brug – men de var utilstrækkelige fra starten.

Læsesalens indtryk på en ung og modtagelig læsehest først i 1950'erne har Karin Johannsen-Bojsen fastholdt ganske malende: »Læsesalen – ud mod Nørregade – var et rige for sig, hvor man kunne gå på opdagerfærd og få kontakt til dansk åndsliv, som, bortset fra skolen, næppe nogen steder i Sydslesvig. Med ærefrygt gled mine øjne hen over de lange rækker af blade og tidsskrifter, altid repræsenteret ved det nyeste nummer, som man ganske gratis kunne sidde og læse. Mest optaget var jeg af »Hvedekorn« – her digtede jo unge danskere, der tit kun var få år ældre end jeg – og af »Heretica«, der klart fornemmedes som mere fuldendt. Og så selvfølgelig af »Front og Bro«... Indrømmet: jeg var en af forholdsvis få unge, der besøgte læsesalen så intensivt og så længe ad gangen... De fleste af pladserne ved de lange læseborde var tæt besat af avislæsende ældre mænd, der nød det brede tilbud – også af tyske aviser – og den hyggelige varme, der stadig ikke var en selvfølge i de dage. Selvfølgelig skulle der herske ro i læsesalen, men engang

Aage Lønborg-Jensens stilige læsesal blev efter ombygningen i 1947 udstyret med udlånets mange reoler – og indtrykket blev et helt andet end i de første år efter indretningen i 1923 (sml. s. 55).

imellem var der en, der ligesom begyndte at snakke lidt med sig selv eller småsnorke ganske stærkt. Så kiggede den unge pige, der fungerede som vagt ved sit skrivebord, gerne op med et forbløffet blik, som var det aldrig sket før, og rømmede sig kraftigt«.

Bøger til landsognene

Ledelsen af bogforsyningen til landsognene blev lagt i hænderne på *Frederik Mommsen* – et plaster på såret, fordi han var blevet vraget som overbibliotekar. I den første tid var forholdet mellem Mommsen og den nye biblioteksleder også lidt køligt – og en del havde svært ved at acceptere, at tilflytteren havde fortrængt en veltjent sydslesviger. Snart nåede de to mænd dog frem til et fint og harmonisk samarbejde.

Mere end nogen anden fik Mommsens sektor, oplandsarbejdet, mangelen i de første efterkrigsår at mærke. Det var svært at holde en bogbil i gang. Der manglede dæk, og vejene var dårlige. Træ til reoler i de mange nye udlånssteder måtte man se langt efter. Ofte slog man de trækasser, som var benyttet ved bogforsendelserne til Flensborg, sammen til bogreoler. *Frederik Mommsen* var altnuligmand. Han bragte bøger ud på landet, og tømrede undertiden selv reolerne sammen på stedet. I landarbejdet mærkede man også stærkt mangelen på egnede bøger i de første år. Der var hverken tilstrækkelig fast basisbestand af bøger eller lokale udlånsamlinger, og kræfterne blev derfor sat ind på at skabe netop dette grundlag for arbejdet.

Mange forskellige forsøg blev gjort på at skaffe dansk læsning til de »nydanske«, og bibliotekarerne var ikke de eneste som tog fat på opgaven. Blot et eksempel skal nævnes, for at antyde arbejdets bredde. I Sdr. Brarup fik den nye danske præst fra 1946, *Ove Buur*, masser af danske bøger over grænsen, og på dette grundlag organiserede han ud fra præstegården en slags bibliotek med bogudlån. Der blev ført omhyggeligt kartotek over udlån af bøger og blade i årene 1947-49. Derefter blev bogudlånet overtaget af den danske skole i Sdr. Brarup.

Før krigen havde bogarbejdet på landet jo væsentligst været begrænset til den nordligste del af Sydslesvig samt Slesvig by. Nu tog man fat over hele landsdelen. I løbet af få år oprettedes en lang række udlånssteder spredt over det meste af Sydslesvig. I 1948 var man nået op på 54 steder, i det følgende årti lå tallet omkring 80. Hver lille bogsamling rådede oftest over mellem 100 og 500 bind. Sydligst lå *Egernførde*, *Gettorp*, *Holtenau* og *Rendsborg*. Den danske bog kom på denne måde

*De danske Rotary-klubber stod 1946-48 bag en meget omfattende gave af nye fagbøger til de små udlånssteder i Sydslesvig. Med lastbil afhentedes bøgerne i Haderslev, her fotograferet foran rotarianeren, *Carl Nielsens* boghandel. Hver enkelt bogsamling blev ved udstationeringen ledsaget af et gavebrev – på modstående side er vist brevet til skolen i *Nykirke syd for Tønder*.*

I Paaskønnelse af det kulturelle danske Arbejde i Sydslesvig og som Tak for Sydslevigernes Trofasthed sender danske Rotary-Klubber en Boggave til danske Biblioteksudlaanssteder Syd for Skelbækken.

De paa medfølgende Liste opførte Bøger sendes til Udlaansstedet i

Nykirke, Syd-Tøndri Amt

af Rotary-Klubben i

Kerteminde

Ovenstaaende Rotary-Klub vil sætte Pris paa fortsat at staa i Forbindelse med Udlaansstedet og dets Ledelse.

*Med venlig Hilsen
Danske Rotaryklubber*

ud over *hele* Sydslesvig, og var ikke længere som før 1945 begrænset til de nordlige strøg. Bogsamlingerne lå næsten altid på skolerne, hvoraf de fleste var nyoprettede, og det var lærerne, som tog sig af arbejdet.

Rygraden i disse små bogsamlinger blev tilvejebragt gennem en ganske storstilet gave fra de danske rotaryklubber. Overbibliotekar Torben Glahn var selv rotarianer, og med udgangspunkt i Haderslev Rotaryklub var der i marts 1946 taget initiativ til en landsdækkende indsamling. De indkomne midler muliggjorde indkøb af nye fagbøger om danske forhold, historie, litteratur, sprog, samfundsforhold osv. Bøgerne blev indkøbt af biblioteket i samråd med de danske lærere. Bøgerne blev udstationeret som henvend 75 håndbogsamlinger, hver på

ca. 50 bøger. Dette gav bogarbejdet en god start med kurante og gode bøger – netop sådanne var jo en mangelvare i de første år efter krigen. Hertil kom, at hver rotaryklub tegnede en slags fadderskab for et udlånssted, hvilket var med til at skabe forbindelser nordpå af længerevarende værdi.

De små udlånssteder kom hurtigt fra start i 1946/47. Allerede 1948/49 rådede de over en bogbestand på 10.000 bind. Arbejdets omfang var naturligvis helt afhængigt af lærernes energi, men selvfølgelig fik de støtte fra Frederik Mommsen i Flensborg. Snart fandt man nemlig ud af, at det ikke gjaldt om at opbygge selvstændige »sognebiblioteker«. De enkelte udlånssteder skulle væsentligst virke på baggrund af den »Fællesbogsamling for landbibliotekerne i Sydslesvig«, som blev skabt i Flensborg. Den muliggjorde en stadig udskiftning i de små lokale samlinger. Hver uge kørte bogbilen ud over landsdelen med bøger fra fællesbogsamlingen. I 1953 blev mulighederne stærkt forbedret med den første »biblioteksbus«. Det var et »folkevognsrugbrød« monteret med reoler langs sider og endevæg. Der var kapacitet til ca. 700 bind og så god plads, at man let kunne sidde i den og udvælge bøger fra reolerne. Biblioteksbusen var et stort fremskridt i forhold til de almindelige personbiler, som hidtil havde lagt hjul til bogarbejdet.

Bogbilens aktivitet fulgte naturligvis nøje lånertallenes op- og nedgang. Særlig antallet af danske skolebørn var bestemmende for udlånenes omfang. Efter eksplosionen i elevtallene frem til slutningen af 1940'erne fulgte en tid med stagnation og tilbagegang fra 1950'erne, indtil et lavpunkt blev nået fra midten af 1960'erne. Dermed faldt udlånene, indtil ny elevtilgang atter skabte øget udlån fra 1970'erne. En tid opgav man næsten helt at besøge enkeltlånere – de kunne jo ret let besøge udlånsstederne på de mange skoler eller benytte vandre lærerne som bud. Senere blev besøgene hos enkeltlånere genoptaget i lighed med tiden før krigen – kun på den måde kunne man bevare kontakten med flest mulige. Biblioteksbusen – det rullende bibliotek – kørte nu ud til de enkelte lånere. Det var en fin service, kun mulig takket være oplandsafdelingens gode arbejdsvilkår.

Børnebiblioteket

Ligesom før krigen var børnearbejdet måske egentlig den allervigtigste del af bibliotekets arbejde. Hos børn og unge kunne man mere end hos ældre håbe at skabe varige danske læsevaner, og skolerne var jo spyd-

Frk. Kirsten Ottosen i børnebiblioteket på Flensborghus i 1950'erne.

spidsen i det danske arbejde. Udlånet til børn blev da også omfattende og mange kræfter blev anvendt her, i et snævert samarbejde med de danske skoler. Karakteristisk for tiden efter 1945 var netop, at udlånet til børn og unge tegnede sig meget stærkt – stærkere end før krigen, og stærkere end i de tyske biblioteker. Det var kun muligt fordi bibliotek og danske skoler arbejdede hånd i hånd.

Ledelsen af børnebiblioteket lå i de afgørende år frem til 1965 hos frk. Kirsten (Gaga) Ottosen (1898-1989). Hun havde fået sin uddannelse ved biblioteket i Haderslev, og herfra fik Glahn hende til Flensborg i 1946. Det blev til en pionergerning. Bogbestanden blev genopbygget, der blev skabt klassebogsamlinger og en stor skole-bogsætsamling. Fra 1947 blev der indført faste orienteringskursus i biblioteksbenyttelse for alle større skolebørn i Flensborg, i nært samarbejde med skolerne.

Børnebibliotekets store sal blev rammen om talrige arbejdskrævende aktiviteter, ja »happenings« for børnene. Hvert år var der julefest, og dertil som regel hver 14. dag en eller anden form for underholdning med oplæsning, børnekomedier eller sketches. Dette mønster blev videreført på det nye bibliotek fra 1959, suppleret af nye tiltag, f.eks. film og fjernsyn fra 1960.

Børneudlånet skete dels på det centrale bibliotek, dels på skolefilialerne i Flensborg og via de mange skoler over hele landsdelen. Det førte til store udlånstal, og netop på dette felt er der tydelig forskel på tiden før og efter 1945. I mellemkrigsårene var udlånet til voksne fra 3 til 10

gange større end udlånet til børn. Efter 1945 blev børnene den dominerende lånergruppe. Det hang naturligvis sammen med skolernes fremvækst. Længe kunne det danske bibliotek fremvise forholdsmæssigt større udlån til børn end de tyske kolleger – og også større tal end tilsvarende i Nordslesvig. Det viser, hvor intensivt denne del af bogarbejdet blev drevet. Det var her, kulturarbejdet skulle stå sin prøve og om muligt basere sin overlevelse.

Der er heller ingen tvivl om, at netop det danske børnebibliotek fik afgørende betydning for manges fremtid. Karin Johannsen-Bojsen har levende berettet om sine indtryk fra mødet med det danske bibliotek i 1947. Ved udlånsskranken sad frk. Ottosen – »en dame med et ansigt som en lysende sol« og snakkede venligt, og forskellen fra det tyske børnebibliotek i Nystaden var markant. »Dér var vi spærret ude fra bogskatten af strenge skrankedamer, som, når man havde overskredet lånefristen, satte en tyk rød streg i ens lysegrønne lånerkort. Den var umulig at fjerne uden at det kunne ses... Denne disciplinering stod i grel kontrast til samværet med frøken Ottosen og hendes damer, der hyggede om os og sludrede med os, mens vi sad i lampelyset rundt omkring bordene og studerede og hviskende diskuterede med hinanden, hvad man allerhelst ville have med hjem.« Det var noget helt andet end det tyske biblioteks lukkede hylder.

Også biblioteksorienteringen for de store skolebørn kunne få varig virkning, for den vænnede til brug af voksenbiblioteket. Karin Johannsen-Bojsen beretter fra året 1950: »Som afslutning på flere formiddages orientering fik enhver et særlig udspekuleret spørgsmål at løse. Min opgave var at finde længden af kænguruens drægtighedsperiode, og skønt løsningen måske ikke ligefrem var af højeste aktualitet for mig netop da, så fik jeg dog en betryggende fornemmelse af, at Flensborghus Bogsamling var et sted, hvor man kunne få svar på hvad som helst«. Eksemplet illustrerer, at der blev arbejdet energisk for at skole og bibliotek i fællesskab kunne vænne børnene til at bruge biblioteket, også når de var gået ud af skolen – og i enkelte tilfælde nåede man målet. Men naturligvis var vilkårene bedre i Flensborg end på landet. Dér kunne forbindelsen bibliotek-skole ikke dyrkes så intensivt.

Slesvighus Bogsamling – Dansk Bibliotek Slesvig

Indtil 1945 foregik bogarbejdet i det sydligste Sydslesvig – i Slesvig og Tønning – uafhængigt af Flensborghus Bogsamling, i alt fald officielt.

Bibliotekar Poul Kürstein i biblioteket i Slesvig ca. 1960.

Efter den tyske kapitulation var situationen en helt anden. Nu var der ikke længere nogen begrænsninger for bibliotekarernes virksomhed.

Allerede i juni 1945 blev muligheden for et selvstændigt bibliotek i Slesvig drøftet med Grænseforeningen, og måneden efter blev Poul Kürstein udpeget til bibliotekar ved Slesvighus Bogsamling. Nu slap vandre lærer Jørgen Jørgensen endelig for bogarbejdet og kunne hellige sig andre sider af den eksplosivt voksende danske bevægelse. I november åbnede biblioteket igen, og i april 1946 kunne man slå dørene op i nye lokaler i ejendommen Løllfuß 67. I de følgende år måtte biblioteket dog flere gange skifte lokaler. I efteråret 1956 fik man nyt domicil på adressen Løllfuß 15, men først ved årsskiftet 1959/60 blev lokalerne mere permanente, da man drog ind i Sydslesvigsk Forenings ejendom Løllfuß 69. Flytningerne gjorde det naturligt at skifte navn. Det skete i 1952 – fra »Slesvighus Bogsamling« til »Dansk Bibliotek Slesvig«.

Efter 1945 var biblioteket i Slesvig som nævnt en del af Flensborghus Bogsamlings samlede virksomhed. Men det varede dog nogen tid, før samarbejdet fandt afslappede former. Poul Kürstein i Slesvig var en mand med selvstændige meninger, og i de første år blev der skudt med skarpt mellem Slesvig og Flensborg. I den kaotiske efterkrigstid fik Kürstein mange opfordringer til at betjene det sydligste opland med bøger. Han oprettede egenmægtigt udlånssteder i Egerneførde, Rendsborg, Gettorp og Holtenau, og han opfattede biblioteket i Slesvig som

central for dette sydlige opland. Samtidig følte han sig »saboteret« eller svigtet i forhold til Flensborg: Slesvig fik alt for få bøger, havde ingen bogbil, havde for dårlige reoler osv. Han ville have lov til at betjene de mange, som fra oplandet skreg på danske bøger. Tonen var skarp, og Glahn måtte tage til genmæle: Landarbejdet skulle sortere under Frederik Mommsen, som skulle tage sig af oprettelsen af nye landbiblioteker og disses forsyning. Her måtte Kürstein ikke drive selvtaget. Kürstein skulle i højere grad begrænse sig til selve Slesvig by. Det lykkedes da også at bevare samarbejdet, og Slesvig forblev i »familien«, omend kontakten mellem Slesvig og Flensborg længe var noget anspændt. Fra 1955 tog biblioteket i Slesvig sig af en selvstændig filial i Kappel med ugentlig åbningstid.

Alt imens gik bogarbejdet i Slesvig sin rolige gang. Bogbestanden voksede fra 1.400 bind i 1946 til 17.000 bind i 1970. Benyttelsen viste derimod et mere varieret forløb, fra 920 lånere i 1948 til kun 177 i 1964. I 1966 overtog Karen Hansen ledelsen af biblioteket, og da var man godt i gang med et større fremstød over for skolebørnene gennem udlån på de to skoler Hiort Lorenzen-skolen og Gottorpskolen. Det lykkedes da i 1970 at bringe lånerallet op på lidt over 400.

Dansk Bibliotek Husum

Sidste skud på biblioteksstammen blev oprettelsen af en selvstændig biblioteksfilial i Husum i 1954. Forberedelsen begyndte i 1950. I forbindelse med planlægningen af den nye skole blev det foreslået at indrette et bibliotekslokale, og fredag den 15. januar 1954 kunne Det danske Bibliotek i Husum åbne i skolens kælderetage. Der var voksen- og børnebibliotek med læsesal og en samlet bogbestand på 2.500 bind. Bibliotekar Anne Kjestine Jensen (senere gift Buhl) holdt åbent onsdag og fredag eftermiddage, og betjente desuden skolebibliotekerne i Tønning og Frederiksstad, ligesom hun kørte bogture i Ejdersted.

Kælderlokalerne var dog ikke særlig velegnede. De var fugtige, og i 1959 flyttede man op på 1. sal. Fra skolen flyttede man i 1976 voksenafdelingen til Nystaden 81 i Husum, mens børnebiblioteket forblev på skolen.

Det var nu ikke en let sag at starte et dansk bibliotek i Husum. Bibliotekaren følte det noget svært at komme i kontakt med befolkningen, og hvor langt ud nåede bibliotekets tilbud egentlig? Især de unges boglån var skuffende. Og lykkedes det at fastholde lånerne? En gang

imellem kunne man tvivle på resultaterne. Det gjaldt i Husum og alle andre steder. Derfor søgte biblioteket fra 1956 at supplere bøgerne med andre kulturtilbud. Der var lokalhistoriske aftener, musik- og filmaftener, foredrag, og ungdomsforeningen kom på besøg i forbindelse med bogudstillinger. »Børnekig«-eftermiddage og biblioteksundervisning for skolebørn, besøg hos patienter samt danskundervisning var faste led i arbejdet i 1950'erne og 1960'erne. Alt for at øge bogens gennemslagskraft. Det lykkedes da også at få kontakt med en del lånere. Lånerkartoteket omfattede som regel mellem 200 og 300 aktuelle navne.

Et nyt centralbibliotek

Normaliseringen i det tyske samfund ved slutningen af 1940'erne stillede det danske bibliotek over for øget konkurrence. I Flensborg blev der indrettet flere tyske børnebiblioteker, og de øgede tyske udlån vakte ængstelse på dansk side. Man anede en »offensiv«, som kunne »lokke danske skolebørn til sig«. De danske udlånstal stagnerede, ja gik endog tilbage fra 1949/50. Der måtte gøres noget særligt for at leve op til modspillet. Dette gav ekstra mæle til kravet om bedre ydre forhold for biblioteket. Flensborghus slog ikke længere til. Hyldekapaciteten var nu øget til 1.440 meter, men mere kunne ikke opnås, og magasinforholdene var over al måde ringe. Læsesalen var ofte overfyldt og urolig, og udlånet så pakket med bøger, at bygningen sank. I 1945

Et kikk ind i det overfyldte bogmagasin under Flensborghus før 1959. Loftet er understøttet med solide bjælker, og mange vandrør løber hen over reolerne.

rummede Flensborghus op mod 30.000 bind, ni år senere mere end tre gange så meget. Bygningen slog revner, og svære bjælkekonstruktioner i kælderen hjalp ikke meget mod overvægten. Noget måtte gøres.

I 1950 begyndte derfor årelange bestræbelser på at skabe en ny bygning. Man drøftede nybyggeri på kommunal jord i anlægget øst for Deutsches Haus og i Nygade ved Kompagniporten. Det hindrede byrådet, hvor der foregik mange drøftelser foran og bag tæppet. Man talte om at bygge bag det danske samlingssted Borgerforeningen på Holmen – det blev for dyrt på grund af pilotering. En ombygning af Skyttehuset i Stuhrsallé var heller ikke forsvarlig – det var en dårlig beliggenhed, og huset var for lille. Først ved udgangen af året 1954 faldt sagen på plads, bl.a. takket være initiativ fra Grænseforeningens formand Holger Andersen. I den danske lejr følte man på dette tidspunkt også, at det nu var nødvendigt at nå et resultat, for ikke at tabe ansigt over for tyskerne. Blikket faldt på tre grundstykker syd for Marietrappen i Nørregade. Atter kom der problemer. Byrådets tyske flertal nægtede først at godkende et salg, indtil besindige tyske kommunalpolitikere med overborgmester Thomas Andresen (CDU) i spidsen greb ind, og byrådet reviderede sine anskuelser. Mere fredelige tilstande i det dansk-tyske forhold var på vej, og Grænseforeningen kunne således købe de tre private grundstykker. Derefter gik det hurtigt. I august 1955 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence, og i oktober 1955 forelå dommerkomiteens afgørelse: de københavnske arkitekter Tyge Holms og Fl. Gruts projekt skulle virkelig gøres.

Nybygningen blev rejst i årene 1958-59, men mange besværligheder måtte overvindes, før huset tog endelig form. Byggegrunden rummede ubehagelige overraskelser – bl.a. en vandåre, som gav 28 m³ vand i timen. For at komme af med disse vandmasser, måtte der nedlægges en speciel ledning i Nørregade uden om kloaknettet. Den vandrige grund gjorde det også svært at afstive de gamle nabohuse, og Marietrappen ved siden af biblioteket måtte underbygges langt mere end beregnet.

Byggeriet blev anledning til, at man langt om længe opgav det gamle navn »Flensborghus Bogsamling«. Der havde længe været mange argumenter for en ændring. Det hidtidige navn skabte forvekslinger i forhold til de øvrige danske institutioner i Flensborghus, og det ville blive endnu værre efter en flytning. Ordet »bogsamling« var i 1959 gået af brug i betydningen »bibliotek« og svarede heller ikke til institutionens virksomhed ud over hele landsdelen. Glahn foreslog derfor sammen med personalet »Dansk Centralbibliotek, Flensborg« som nyt navn.

Holger Andersen taler ved centralbibliotekets grundstensnedlæggelse den 22. april 1958. Overbibliotekar Glahn karakteriserede samme dag Grænseforeningens formand som »en mand, vi skylder mere end noget andet menneske i Danmark«. Det var sikkert rigtigt – Holger Andersen var med til at føre byggeriet til virkeliggørelse, og han var Torben Glahns vigtigste allierede. Ved denne lejlighed overrakte Holger Andersen en gengivelse af de to slesvigske løver, som senere kom til at pryde muren ved indgangen til biblioteket.

Grænseforeningen ændrede det i april 1959 lidt, til »Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg« – og sådan blev det. De foregående sider har vist, at dette navn faktisk havde gammel hævd i institutionen.

Den 19. september 1959 kunne man indvie den fornemme nybygning, en af Nordens dengang mest moderne biblioteksbygninger. Intet var sparet. Målet havde været at skabe et godt indrettet og smukt bibliotekshus, en værdig repræsentant for dansk byggeskik, som kunne være med til at vise Danmarks ansigt i Sydslesvig. Forudsætningen var den danske stats bevillinger til byggeriet. I alt 4 millioner kr. havde staten ydet. Denne gavmildhed muliggjorde det store danske projekt, hvis omkostninger næsten lå på højde med udgifterne til det omtrent samtidige byggeri af to tyske biblioteker – Stadtbücherei og biblioteket ved Nørreport. Lovordene i pressen var mange. Flensborg Avis sparede ikke på ordene i præsentationen den 19. september 1959: »Den store Le Corbusier skabte verdenssensation med sin »strålende stad« i Marseille.

Bibliotekets nybygning ændrede indtrykket af Nørregade radikalt. To gavlhuse (øverst 6. og 7. etage set fra højre) måtte falde, og den ubrudte række af smalle gavlhuse blev brudt af en nytids byggestil. Jydske Tidende skrev: »De hvide og klart søgrønne fliser, som bibliotekets ydervægge er beklædt med, virker rene og behageligt svale i den gamle og ikke særlig velholdte husrække, som nybygningen er blevet placeret i«. Det var rigtige ord i 1959 – 30 år senere var tidsånden en anden.

Fra nær og fjern drog man på pilgrimsfart til Middelhavsbyen og hyldede en ny tids dristige konstruktion i stål og beton. Noget lignende bliver nok tilfældet med det ny danske centralbibliotek ved Nørregade i Flensborg...«. Store ord – men faktisk blev biblioteket i de følgende år noget af et forbillede for andre biblioteker, både i Danmark og Tyskland. Talrige danske biblioteksbestyrelser lagde vejen om ad Flensborg, når der skulle hentes ideer til nyindretninger. Danmarks Biblioteksforening planlagde endda at holde sit 1965-årsmøde i Flensborg – omend det til slut blev opgivet, da der ikke kunne skaffes hotelplads nok i byen.

Der var faktisk også meget at se på: bogbilsamlingen (bogsamlingen for landdistrikterne) i stueetagen ud mod gaden, det ca. 1.000 m² store udlånslokale fælles for børn og voksne og med de specielt fremstillede reoler, foredragssalen med gulv i teaktræsparket, møbler i stål og læder, god moderne dansk design, studiekredslokaler, musiksal, en særlig sal til den lokale slesvigske litteratur («Den slesvigske Samling») og meget mere. Det nyeste »skrig« var der også plads til – et fjernsynsrum for børnene. Biblioteket var mere end bøger – det var et kulturcenter, man havde bygget.

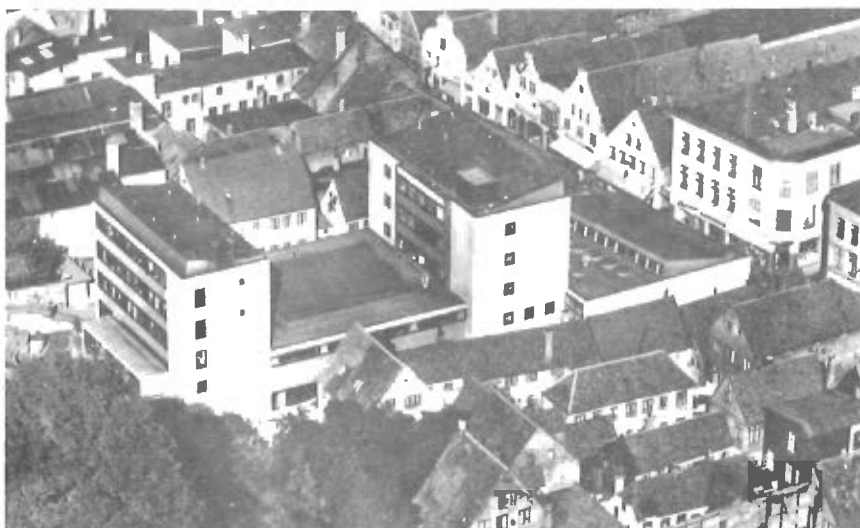
Begejstringen for det store byggeri inden for selve det danske mindretal var dog ikke helt udelt. Indbyrdes misundelse var lige så lidt dengang som før eller senere ukendt. Fra flere sider blev signaleret, at biblioteket var alt for flot og tog midler fra andre og mere væsentlige opgaver. Skoledirektør Bernhard Hansen ønskede i stedet nye skoler, og også arbejderføreren og SSF-formanden Samuel Münchov var kritisk. De to herrer prøvede en tid lang at undgå at hilse på overbibliotekaren – legemliggørelsen af de »overdrevne« investeringer på biblioteket.

Formanden for Sydslesvigske Forening, skoleleder Hermann Tychsen fik den 19. september 1959 til opgave at tage mod gaven på den sydslesvigske takheds vegne.

På dette tidspunkt lå Bonn-København-aftalerne allerede 4 år tilbage. Som udtryk for denne afspænding deltog Flensborgs bypræsident, Flensburger Tageblatts chefredaktør Dr. Hanno Schmidt (CDU), nu i indvielseshøjtideligheden sammen med overborgmester Thomas Andresen – det var noget helt nyt og bemærkelsesværdigt dengang. Hanno Schmidt kunne også overrække en gave fra byen, en fornem gulvvase – et bevis på byens velvillige indstilling over for det danske biblioteksarbejde. Bypræsidentens venlige ord faldt dog ikke blandt de officielle taler, men ved den påfølgende reception. Først ved den næste

biblioteksindvielse i 1987 betrødte de tyske politikere talerstolen – endnu et skridt fremad i samarbejdet.

Den nye tids mere forsonlige tone i det dansk-tyske forhold fandt på mange måder udtryk i de officielle taler. Forskellen er markant, når man sammenligner med tonerne ved bogsamlingens åbning i 1921. Mange ord blev nu brugt på at forsone omverdenen med rejsningen af et så imponerende dansk kulturhus. Tytsen fremhævede ønsket om et fredeligt samvirke mellem dansk og tysk biblioteksvæsen. Rejsningen af det danske kulturcenter var ikke udtryk for noget aggressivt, kun for ønsket om at give de dansksindede samme muligheder, som den tysksindede del af befolkningen allerede sad inde med. Den danske regerings repræsentant, undervisningsminister Jørgen Jørgensen, nævnte, at det første hold elever for nylig var indskrevet på det tyske gymnasium i Aabenraa. Regeringen glædede sig over, at gymnasium og bibliotek nu var virkeliggjort som udtryk for de to befolkningsgruppers kulturelle ønsker. Også Flensborg by måtte takkes, fordi den havde tilladt det store byggeri. Grænseforeningens formand, præsident Holger Andersen, havde samme tema i sin indledende tale. På tysk takkede han Flensborg by for imødekommenhed og især den tyske biblioteksleder Dr. Hans Peter Johannsen, med hvem samarbejdet altid havde været det allerbedste. De danske biblioteker var ej heller skabt alene for de danske, men for alle, som ville have føling med dansk og nordisk kultur. Først og sidst udtalte den kloge og erfarne sønderjyde håbet om,

Som en knyttæve blev biblioteket placeret i det gamle Nørregade-kvarter.

at den rette ånd måtte herske videre i det nye bibliotek: »Ånd spørger ikke efter sprog eller sindelag, men yder respekt herfor, den søger alene værdi. Måtte åndens værdi fylde dette hus med liv!« Man genkender tonen fra Holger Andersens tale ved bogsamlingens indvielse i 1921.

Talerne var det højtidelige »mellemspil« i poeten Poul Sørensens kantate – skrevet til lejligheden, og fremført af studentersangerne. Den var særpræget og dybsindig og samtidig uhøjtidelig, til tonerne af »Hønsefødder og gulerødder«, »Vi kommer li'e fra Svendborg av«, »Lille Peter Eddderkop« og andre folkekære melodier. Der lå et dansk signal i den ikke-pompøse stil. Men bag skæmtten gemte sig alvor. Også poeten gav udtryk for den fredelige sameksistens' budskab, f.eks. i disse linjer:

»Dæmp det genstridige; Dyrk det gensidige!
Aandsliv i Vekselspil gør Naboskabet godt.«

Naboskabet var faktisk ved at blive bedre – og da biblioteket næste gang skulle bygge, i 1985-87, ydede de tyske myndigheder 5,5 mill. DM. Ved indvielsen talte den slesvig-holstenske kultusminister. En markant og glædelig udvikling kan således registreres, når man sammenligner biblioteksindvielserne i 1921, 1959 og 1987. Visionerne om en fredelig kappestrid var blevet til virkelighed.

Bøgerne og deres formidling

I imponerende grad blev bogtilbudets omfang og kvalitet øget i årene efter 1945. Alene den centrale bogsamling voksede fra ca. 20.000 bind i 1946 til ca. 100.000 i 1970. Bogbestanden i alt voksede fra ca. 25.000 bind i 1945 til ca. 106.000 bind i 1954 og 161.000 i 1970. Og til enhver tid taltes om alsidighed i udbudet. Fra 1950/51 fik man en nodesamling, fra 1954/55 en samling af grammofonplader (1960: 219, 1970: 710 stk.). Den blev senere forbillede for andre. Da man begyndte arbejdet med dette nye medium – grammofonpladerne – blev det i øvrigt betonet, at formålet var oplysning, ikke underholdning, og gennem mange år var pladerne ikke beregnet til udlån, kun til afspilning på biblioteket. For de mindste lånere var det efter nybyggeriet fra 1960 muligt at se børneudsendelser på fjernsyn. Det danske børnebibliotek var i øvrigt et af de første i Norden, som tog fjernsynet i sin tjeneste.

Lige siden 1945 var udlånet gratis, og det danske biblioteks selvbetje-

Karakteristisk for indretningen i 1959 var det åbne biblioteks-landskab – sammenhæng mellem børnebibliotek, udlån og læsesal, således at børnene umærkeligt kunne glide over i voksenafdelingen. Inventaret præges af den såkaldte Flensborg-reol, udviklet af firmaet Reska. Den har en elastisk hyldeforkant, som giver plads for angivelse af bøgernes emne-gruppe. Planløsningen var meget moderne i 1959, og blev senere almindelig i de fleste danske folkebiblioteker.

ningsordning med åbne hylder indbød til øget brug – i de tyske biblioteker måtte lånerne, som allerede nævnt før, helt frem til o. 1962 bede om bøgerne over skranken. Udlånet fandt sted i det centrale bibliotek i Flensborg, gennem filialerne, i de mange små udlånssteder i skolerne, gennem Sydslesvigsk Forenings sekretariater, hos enkelte private og sidst men ikke mindst via bogbilen. Mange bøger blev også sendt til postlånere i og uden for Sydslesvig. Fremmedlånet fra andre biblioteker, især i Danmark, kom i gang igen få år efter krigens slutning, og på dette felt var det muligt at yde ganske omfattende service til studerende og videnskabsfolk. Karin Johannsen-Bojsen husker fra sin studietid i Kiel, at hun måned efter måned, år efter år, modtog »tykke bogpakker og gule konvolutter med kopier af artikler fra videnskabelige tidsskrifter. De kom altid få dage efter bestillingen, mens vejen gennem Kiels universitetsbibliotek ville have taget mange uger!«. Jo, det danske bibliotek i Flensborg levede under sådanne vilkår, at der kunne gøres noget for kunderne, og blev gjort det!

I det foregående har vi set, hvordan bibliotekarerne i mellemkrigsårene søgte at »sælge varen«. De vidste, at selv en god vare sjældent sælger sig selv. I midten af 1950'erne mærkes en endnu mere målrettet aktivitet i retning af »virkningsfuld salgsorganisation, en betryggende kundeservice og en bærende reklame-idé, der kan vejlede kunderne

Biblioteket blev udstyret med det bedste og nyeste i moderne dansk design – f.eks. stole af arkitekt Poul Kjærholm og lamper af Arne Jacobsen. Også i særudstillinger præsenterede biblioteket dansk møbelkunst, således 1962 i en udstilling fra Københavns Snedkerlaug.

ind i det rette spor« – for at citere Sydslesvigsk Forenings blad »Forposten« i november 1955. Kort sagt – biblioteket lagde vægt på at øge »omsætningen«, og det skete på mange måder.

I Flensborg Avis præsenterede bibliotekar Karen Hansen og enkelte kolleger i årene 1955-63 uddrag af danske forfattere og skrev om de enkelte forfatterskaber under overskriften »Fra bibliotekshylden«. Med mellemrum publicerede biblioteket lister over nye bøger i avisen. Biblioteket udgav også biografiske forfatterleksika i mini-format (»Glimt af Verdenslitteraturen«, 1957, og »Et halvt århundredes Dansk Litteratur«, 1950'erne). Hertil kom en række særlige boglister (f.eks. »Hvad skal jeg læse om Sydslesvig«, ved Poul Kürstein, 1.-3. udg. – 1966, 15 s., boglister vedr. kunsthåndværk, håndarbejde og boligindretning osv.) Litterære aftener og foredrag afrundede billedet. Lånerne fik desuden med mellemrum tilsendt »Kontaktbreve« og enkelte boglister samt udvalgte publikationer fra Bibliotekscentralen. Sidst i 1960'erne skete det i antal på omkring 775, og de små tryksager blev desuden udleveret til alle lånerne i biblioteket.

Nybygningen fra 1959 muliggjorde endnu større bredde, ligesom det var tilfældet i andre danske biblioteker i disse år. Nu fik man en bibliotekar med særligt henblik på reklame- og studiekredsarbejde, eller sagt på engelsk: public relation. Gynter Hansen, der senere

Fjernsynsalderen er begyndt for de bjergtagne børn – 1960.

skabte sig et navn som forfatter, varetog disse opgaver i årene 1959-64. Ungdomsbladet *Treklangen* fik en rubrik »Biblioteksnyt for unge«, og det blev nu muligt at holde bogorienteringsmøder for voksne. Fra 1961 blev det tradition at tilbyde et årligt foredrag med gennemgang af sæsonens nyeste bøger. Gennem mange år tog professor Frederik Nielsen fra Danmarks Lærerhøjskole sig af denne bogorientering. Ligesom andre danske biblioteker reklamerede man i Flensborg for institutionen under mottoet »Brug Biblioteket!«. I 1962/63 hed løsenet »Tag telefonen og brug biblioteket«. Det skete alt sammen i en tid, hvor udlånet var konstant faldende, og hvor alle danske biblioteker måtte forsøge at modvirke, at nye medier kaldte folk bort fra bogen. Bibliotekerne skulle være en aktiv oplysningsfaktor og hjælpe med at besvare lånernes forespørgsler og løse deres problemer – en sådan tankegang medførte naturligvis ekstra arbejde. Mange undersøgelser måtte udføres som svar på folks personlige eller telefoniske henvendelser. I slutningen af 1960'erne søgte man også at formidle udlån gennem fritidshjemmene, hvor der blev udstationeret bogsæt og afholdt litteraturkursus for lærerne.

Foredrag, musik og kunst

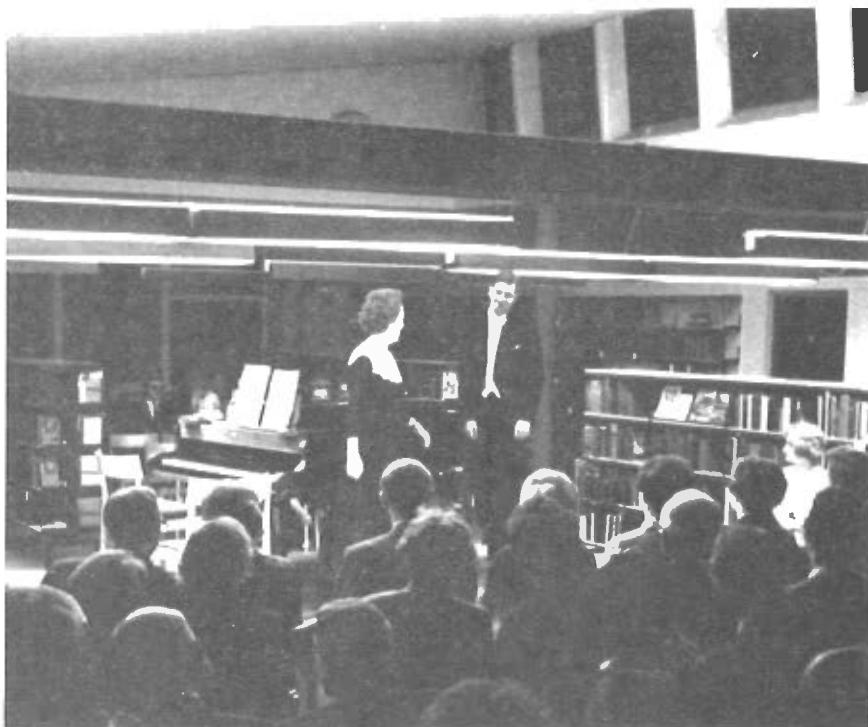
I mellemkrigsårene havde biblioteket på Flensborghus været ramme om et alsidigt dansk kulturarbejde. Det fortsatte efter 1945, selv om andre og mere jordnære opgaver især trængte sig på i de allerførste efterkrigsår. I Flensborghus-tiden foregik den slags arrangementer i børnebibliotekets store sal. I starten var det ikke let at få danske foredragsholdere over grænsen. Snart kom der dog gang i foredragsaftenerne. Sådanne indgik i biblioteksforeningens program frem til 1949, og biblioteket afholdt alene litterære aftener. I 1948 var der f.eks. foredrag af Ole Wivel om moderne dansk lyrik. Fra 1949 og frem til 1954/55 var handelskonsulent, cand. polit., senere højskoleforstander Johs. Rosendahl sjælen i dette arbejde bistået af rektor Bøgh Andersen og forstander Jørgen Jessen fra Jaruplund. Der blev indbudt til foredragsrækker om moderne danske digtere. Store navne blev trukket til Flensborg. I 1951 kom Ole Wivel igen, sammen med Martin A. Hansen og maleren Sven Havsteen Mikkelsen, og Ole Wivel lyttede man atter til flere gange senere. Kgl. skuespiller Thorkild Roose tolkede Blichers »En landsbydegns dagbog«, og professor Francis Bull kom et år for at fortælle om Sigrid Undset, og man lyttede til Jørgen Bukdahls følelses-

ladede taler om »sårfeberen fra Dybbøl«, der efter hans mening endnu ikke havde lagt sig. Rækken af kendte navne på Flensborghus' talerstol kunne fortsættes længe endnu.

Den nye biblioteksbygning med de fine mødelokaler skabte fra 1959 bedre ydre rammer for møder. En lang række kulturelle foreninger henlagde nu forskellige foredragsarrangementer til biblioteket. Fra 1963 tilrettelagde den nyoprettede Studiefdeling i samarbejde med folkeuniversitetet talrige forelæsninger og studiekredse. Der blev arrangeret danskursus og meget andet. Alt i alt betød det, at det nye centralbiblioteks bygning blev flittigt benyttet. 1964-65 berettes om 12.000 besøgende til sammenkomster af denne art.

Programmet omfattede også musik. Det var et område, som havde Torben Glahns særlige interesse. Han var en meget opmærksom lytter ved utallige koncerter i Deutsches Haus i Flensborg lige fra 1946. Hos søstrene Ottosen – musiklærerinde Inger Margrethe Ottosen fra Durborg-Skolen og bibliotekar Kirsten (Gaga) Ottosen – i deres private lejlighed var der ofte klaver- eller kammermusikafstener, og her var

En af de meget besøgte kammermusikafstener på biblioteket den 19. januar 1962. Pianistinden Esther Vagning og cellisten prof. Erling Bløndal Bengtsson spillede Haydn, Schubert, Brahms, Beethoven og Shostakovich. Flensburger Tageblatt fandt, at de to »herovragenden Künstler« havde beredt publikum en »genußreichen Abend«.

Glahn fast gæst. Overbibliotekarens musikinteresse satte sig mange spor på biblioteket.

Med støtte fra kong Frederik 9. og fra fonds lykkedes det i 1951 at oprette en ganske betydelig nodesamling på biblioteket. I 1955 fik man grammofonplader til afspilning og studiebrug. Det dannede udgangspunkt for en lang række musikaftener. Der blev arrangeret pladedemonstrationer for på den måde at udbrede kendskabet til dansk musik, og efter nybyggeriet blev programmet udvidet. I 1960-61 afholdt man for første gang »Dans mellem reoler« for Flensborgs danske unge. Meningen var at vise, at biblioteket ikke var en stiv, bureaukratisk institution, men et sted også for unge, og åben for deres særlige ønsker. Ca. 250 deltog denne første gang, og man gentog det gennem flere år. Causerier om bøger blev »smuglet« ind, når dansen var afbrudt. Mere seriøse var kammermusikaftenerne fra 1961/62. Også de fandt sted i udlånet, så at sige mellem reolerne. Fremtrædende danske kammermusikere (Poul Birkelund-kvartetten, Den slesvigske Kvartet, Den danske Kvartet, Københavns Strygekvartet m.fl.) og kendte sangere (f.eks. Bonna Søndberg og Gurli Plesner) bidrog til disse aftener i 1960'erne. Anmelderne og danske såvel som tyske musikelskere kunne ofte tage de

mest rosende adjektiver frem i omtalen af den danske musikkultur på biblioteket.

Endelig muliggjorde det nye bibliotek langt flere udstillinger end tidligere. Allerede på Flensborghus havde Sydslesvigs danske Kunstforening arrangeret udstillinger i den store sal, men nybygningen var et stort fremskridt. Fra 1960 og frem til 1966 var en af bibliotekets ansatte formand for Sydslesvigs danske Kunstforening (først bibliotekar Gynther Hansen, derefter bibliotekslektor Lorenz Rerup), og de kunne bruge en del af arbejdstiden på foreningens aktiviteter. Foreningen afholdt sine udstillinger på biblioteket og gav på den måde dansk og nordisk kunst et vindue mod syd. Mange tusinde gæstede hvert år disse udstillinger. Kunstforeningens samling af grafik, tegninger og malerier blev udlånt gennem biblioteket i ret stort tal (i 1960'erne årligt over 50 billeder). Denne »kunstvirksomhed« var egentlig ret avanceret og ny i dansk bibliotekssammenhæng. Så ny, at Danmarks Bibliotekstilsyn i 1966 søgte råd og vejledning, da man også i kongeriget overvejede, hvordan danske centralbiblioteker kunne bringe kunstformidling i stand. Biblioteket i Flensborg rådede da over erfaringer, som kollegerne mod nord kunne trække på.

Bibliotekets smukke og store bygning fra 1959 stillede virkelig et alsidigt kulturtilbud til rådighed. Så var det blot op til omverdenen at tage imod.

En af de mange kunstudstillinger i bibliotekets fornemme sal fra 1959. Robert Jacobsens skulpturer tegner sig plastisk foran det åbne rum bag vinduesrækken. Foto januar 1965.

Dansk-tysk samarbejde

Danske biblioteker i Sydslesvig har altid levet i konkurrence med de tyske kolleger – på godt og ondt, og Flensborghus Bogsamlings forbausende succes i de første efterkrigsår hang uden tvivl sammen med det omgivende samfunds lammelse. Mange søgte som reaktion på det tredje riges sammenbrud et nyt alternativ. De tyske biblioteker kunne ikke præstere så hurtig en genopbygning som de danske – og nye folk fandt vej til de danske boghylder. Men da normale tilstande så småt vendte tilbage til det tyske samfund, begyndte udviklingen at vende fra 1949. Stemmetal, skolernes elevtal, SSF's medlemstal osv. stagnerede, og det viste sig straks på bogfronten.

Der var mange forklaringer på den nye tendens, og overbibliotekaren kom ind på en af dem i årsberetningerne fra 1950/51 og fremefter: Det tyske biblioteksvæsens udbygning. I Flensborg blev lånergebyerne afskaffet i de tyske biblioteker (på dansk side var det sket straks i 1945), og både Stadtbücherei og den tyske grænseforenings bibliotek i Nystaden blev udvidet kraftigt. Det blev indledning til en øget kappestrid og dermed en biblioteksstandard ud over det almindelige, på begge sider.

Kappestrid udelukker imidlertid ikke samarbejde. Kiel-erklæringen fra 1949 var første tegn på et forbedret klima i grænselandet, og dette kunne også mærkes på bogfronten. I 1952 mødtes danske og tyske for første gang efter krigen om en fælles kulturel opgave, endda på et tidspunkt, hvor det nationale klima i øvrigt igen var ganske anspændt. Det var bogudstillingen »Slesvig – Hjemstavn og Grænseland«. Efter månedlange forberedelser kunne Stadtbücherei og Flensborghus Bogsamling i Deutsches Haus den 12. november 1952 præsentere en bogudstilling med 800 danske og tyske bøger om grænselandets historie, ledsaget af en lille trykt bogfortegnelse. Her var danske og tyske opfattelser af hjemstavns forhold i fortid og nutid lagt frem side om side – netop ved at præsentere modsætningerne skulle de bidrage til en saglig drøftelse parterne imellem og inspirere til en mere afbalanceret dialog med respekt for modpartens opfattelse. Her var »Front og Bro«-tanken gjort til tema. Det var en udstilling på ret højt videnskabeligt plan. Men værdien lå nok også lige så meget blot deri, at fremtrædende personer fra de to sider kunne mødes. Her var repræsentanter for regeringer, land og by, administration og kulturliv, foreninger og institutioner. Historievidenskaben fik i denne udstilling til opgave at bidrage til et

bedre klima i grænselandet. Fra dansk side talte professor Troels Fink, Aarhus, om bogen i nationalitetskampen, og fra tysk side professor Alexander Scharff, Kiel, om hjemstavnhistorie og universalhistorie. Lederen af Stadtbücherei, Dr. Hans Peter Johannsen, havde fået ideen til denne dristige udstilling, som »uden at skjule modsætningerne skulle tjene den historiske sandhed i intellektuel redelighed«. Et første lille skridt i retning af bedre samarbejde i de svære efterkrigsår.

Ti år senere prøvede man igen en fælles udstilling. Som led i de såkaldte »Flensburger Tage«, foranstaltet af byen Flensborg i samarbejde med de nordslesvigske købstæder, udstillede det danske bibliotek i oktober 1962 tyske bøger oversat til dansk siden 1945, og det tyske bibliotek tilsvarende danske bøger oversat til tysk i samme periode.

Luxdorphs.

Hiort-Lorenzen

«Habent libri sua fata» – det gælder også for Den slesvigske Samlings bøger. Flere kendte bogsamlere er repræsenteret på hyldeerne. I en og samme bog finder man først den berømte bogsamler, deputeret i Danske Kancelli Bolle Willum Luxdorphs autograf, der efter stænderdeputeret Peter Hiort Lorenzens søn, H. R. Hiort-Lorenzens navn og endelig Bog-samlingen på Margretesminde stempel. Bogen bærer på bindet Luxdorphs superekstribis med et elefanthovede og på de første blade Luxdorphs og de senere ejeres navnetræk og stempel.

Lokalsamlingen – Den slesvigske Samling

Alsidighed er en hovedregel for alle danske folkebiblioteker, og på de fleste punkter ligner Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig da også sine kolleger nord for grænsen. På i det mindste ét punkt har man dog stræbt videre. Det gælder samlingen af litteratur om sønderjyske, især sydslesvigske forhold. Denne samling er gennem de mange år vokset til et sådant niveau, at netop denne side af bibliotekets arbejde er blevet kendt og benyttet i bredere kredse end andre sider af institutionens virke.

Samlingen af sønderjysk/slesvigsk historisk litteratur har gamle rødder. Denne genre stod i centrum på Margretesminde, og den ofte ret videnskabeligt prægede historiske litteratur nød i særlig grad A. D. Jørgensens og Alexandra Johannsens bevågenhed. Adskillige testamentariske gaver og mange værdifulde dubletter fra Statsbiblioteket i Århus og Universitetsbiblioteket i København gik også ind i lokalsamlingen. Støt og roligt voksede samlingen, og her blev der ikke kasseret i bøgerne, således som i biblioteket ellers. Efter 1945 blev lokalsamlingen i stadig højere grad defineret som en særsamling, og i det nye bibliotek fra 1959 fik den langt om længe egne lokaler, nu under fru Ragnhild Grundmanns ledelse.

I 1949 blev Den slesvigske Samling for første gang registeret separat. Der var dengang 2.587 bind. I 1970 taltes 14.525 bøger og pjecer, i 1989 32.608 bind.

Takket være systematiske indkøb efter krigen og mange gaver voksede lokalsamlingen frem til at være den formentlig mest omfattende af

Apoteker Martin Rübner Mechlenburg (1793-1861) ejede Løveapoteket i Flensborg. Han var en fremtrædende ornitolog, og desuden en stor samler af oldsager og bøger. Tabrige værdifulde oldsager skænkede han til den kongelige danske oldsagssamling i Flensborg i 1850'erne. En enkelt bog med hans ekslibris findes i Dansk Centralbibliotek.

sin art ved siden af de store centrale biblioteker i København, Århus og Kiel. Udvalget blev ikke begrænset til historie og lokaltopografi i snæver forstand – også skønlitterære værker med tema fra landsdelen eller hvis forfattere er hjemmehørende her er indkøbt, ligesom publikationer på frisisk vedrørende Nordfrisland og tryksager på Sydslesvig-plattysk. Endelig kom samlingen til at omfatte et bredt udvalg af lokale aviser.

Samtidig blev der gjort meget for en detaljeret registrering. Omfattende seddelkartoteker efter forfatter, emne, person og sted blev udarbejdet løbende, således at brugerne kunne finde ind i ikke blot bøger, men også i den enkelte artikel eller pjece. Hertil kom særlige trykte kataloger over samlingen, det første i 1935, senere suppleret af fortegnelser over væsentlige dele af tilvæksten efter 1964 (se boglisten s. 178).

Også en billedsamling voksede op efter 1945, ved siden af lokalsamlingen. Billedsamlingen blev grundlagt af overbibliotekar Torben Glahn på så at sige bar bund, men udviklede sig snart til en meget anselig samling af lokale topografiske fotos og personbilleder samt gamle stik, kort og prospekter. I 1950 omfattede den flensborgske del af den topografiske billedsamling kun 119 fotografier. 1956 var der 1.229 Flensborg-fotografier samt 93 kunstblade. 1964 var registreret 2.397 Flensborg-billeder og godt 500 fotografier fra det øvrige Sydslesvig. Derefter gik det hurtigt. I 1970 talte billedkartoteket ca. 7.900 stk. Det var topografiske billeder fra Flensborg og resten af Sydslesvig, billeder fra de slesvigske krige, personbilleder og meget andet. 20 år senere var samlingen fire gange større!

En sådan udvikling var udtryk for et ganske omfattende indsamlings- og registreringsarbejde i fru Grundmanns tid, fra 1974 under bibliotekar Jane Bossens ledelse. Langt de fleste billeder skyldtes gaver, og de udstillinger, som blev arrangeret med mellemrum, medførte hver gang nyerhvervelser. Også Poul Kürsteins små avisartikler under overskriften »Billeder spørger« var sidst i 1960'erne med til at skabe opmærksomhed om billedsamlingen og øgede dens omfang. Utallige bøger blev gennem årene illustreret med billeder fra Centralbibliotekets billedsamling.

Fra slutningen af 1950'erne havde biblioteket eller rettere Torben Glahn og lokalsamlingen/Den slesvigske Samling også øje for indsamling af arkivalier. Gamle papirer, dokumenter og protokoller vedr. Sydslesvigs historie blev indsamlet og sikret for eftertiden, når lejlighed bød sig. Senere blev dette arbejde videreført af nye særafdelinger

Mange slags boghistorie kan fortælles ud fra bøgerne i Den slesvigske Samling – også bogbinderhistorie. En mærkat fra »bogbinder og galanteriearbejder« Carl Lange i Grosse Strasse træffes i en del bøger fra 1850'erne.

tilknyttet biblioteket – Studieafdelingen og Arkivet. Det må derfor være naturligt at berette mere om disse aktiviteter i forbindelse med de nævnte afdelinger.

Økonomi og tilskud

»Pecunia materies omnium malorum« (penge er årsag til alt ondt) mente den romerske historiker Sallust. Men penge er også betingelsen for meget godt, og er i alt fald udgangspunkt for at kunne opbygge en offentlig aktivitet som det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig. I tiden frem til 1945 havde Grænseforeningen, den danske stat og Sprogforeningen båret biblioteket økonomisk, og de to førstnævnte påtog sig også voldsomt stigende byrder efter 1945. Udgifternes vækst antydes måske bedst ved at angive bibliotekets personaleforbrug – regnskabstal inkluderer jo inflationen. Ved krigens udbrud var der kun ansat en fuldtuddannet og to delvis biblioteksuddannede. I 1948 var man nået op på 9 biblioteksuddannede og 7 biblioteksmedhjælpere, i 1958 var der 11 bibliotekarer og 8 andre. Nybyggeriet medførte ikke i sig selv en større personaleforøgelse. Endnu i 1970 var der 11 bibliotekarer og 11 andre.

Den store stigning kom først i 1970'erne. I 1980 var man nået op på 16 bibliotekarer og 22 andre, og i dag ligger tallet på 21 bibliotekarer og 28 andre medarbejdere, omregnet til hele stillinger. Det må vist kaldes en »gevaldig« udvikling, en fordobling af niveauet fra 1959, ja mere end en tredobling for gruppen af ikke-bibliotekarer.

Udgiftsekspllosionen betød, at de gamle støtter måtte yde langt mere end før. Det var dem, som bar hovedlæsset i denne udbygningsfase. I 1947/48 tredobledes Grænseforeningens tilskud, og Sprogforeningen ydede mere end det dobbelte af året før. Samtidig blev den danske stats tilskud øget, og i det lange løb blev opgaven så stor, at staten måtte overtage næsten hele byrden, både til drift og nybyggeri. I 1960'erne blev næsten hele driften båret af bevillinger fra det danske undervisningsministerium. Grænseforeningen ansøgte nu årligt om beløbet ud fra bibliotekets budget og formidlede det bevilgede videre til Flensborg.

Hertil kom dog også tilskud fra tysk side. Men der gik mange år, før sådanne indtægter fik nævneværdig betydning, og der var mange hensyn at tage – også spørgsmålet om tilsvarende danske tilskud til tyske biblioteker i Nordslesvig indgik i drøftelserne. Argumenter for at søge om tyske tilskud manglede man ikke: de danske biblioteker stod gratis åbne for *alle* borgerne, og i Flensborg kom der nu som tidligere mange

En velfortjent orden til en velfortjent mand – overbibliotekar Torben Glahn ved centralbibliotekets indvielse den 19. september 1959.

tyske lånere. Allerede i 1948-50 blev magistraten i Flensborg (overborgmester I. C. Møller!) ansøgt om tilskud, men det kom der ikke noget ud af. Først i 1959 kom der penge på bordet, og mærkeligt nok blev det ikke Flensborg by, men Husum som lagde for. På initiativ af journalist Johannes Clausen i Husum søgte biblioteket i 1958 med held om tilskud i Husum, og derefter søgte man også året efter Flensborg om støtte. Svaret blev nu positivt – 3.000 DM. Det var jo et forholdsvis lille beløb, men vigtigst i første omgang var det rent principielle, at man overhovedet fik tilskud.

I de følgende år øgedes kredsen af tilskudsgivere. I 1970 drejede det sig om Flensborg by og amt, Husum by og amt, Slesvig by og amt, Egernførde, Ejdersted og Sydtønder amter samt Frederiksstad, Jaruplund og Harreslev kommuner. Kun Flensborg by og amt, Slesvig og Sydtønder amter lå på eller over 1.000 DM., ellers var tallene fra 130 til 500 DM.

Vejen frem havde været kroget. I mange tilfælde viste de tyske kommunale organer sig uvillige, og kun efter pres gik de måske med til et lille beløb – for at få ro om sagen og undgå videre besvær. I 1961 afslog Sydtønder kreds således »aus grundsätzlichen Erwägungen«, fordi »keine Gegenseitigkeit von Seiten Dänemarks für das deutsche Büchereiwesen in Nordschleswig besteht«. Men året efter kom der 500 DM. Ejdersted kreds afslog også støtte i 1961, fordi »die Zahl der dän. Erwachsenenleser und Entleihungen kaum 5 % der Ergebnisse der deutschen Büchereien ausmachen. Zudem stehen die Kreishauptbücherei im Kreise Eiderstedt und die Dorfbüchereien sämtlichen Einwohnern des Kreises zur Verfügung«. Efter dette svar blev den danske kredsdagsmand Wilh. Hönck sat på sagen – og amtet ydede »nach nochmaliger Überprüfung« 300 DM! Rendsborg kreds mente at støtte måtte være en sag for landsregeringen i Kiel. Så længe landet ikke havde givet en generel »Regelung«, ville man intet yde. I disse år var ligeberettigelse med hensyn til tilskud sat på dagsordenen, og princippet blev også fremført af f.eks. Flensborg kreds. Men det blev alt i alt ikke til de helt store beløb – i 1967 i alt 17.780 DM.

Dog var en god udvikling indledt. I 1989 udgjorde de tyske tilskud i alt 11 % af driftsudgifterne – et bemærkelsesværdigt fremskridt.

De »historiske institutter«

Studieafdelingen

Lige fra starten i 1921 havde biblioteket været udgangspunkt for meget andet end bogudlån – foredrag og udstillinger og anden kulturformidling. Men først efter nybyggeriet i 1959 kunne disse aktiviteter udbygges i en sådan grad, at man med rette kunne tage betegnelsen »kulturcenter« i anvendelse. I 1963 blev flere af de nye opgaver forankret i en ny afdeling tilknyttet biblioteket.

Barnet blev døbt »Studieafdelingen«, og det havde i nogen grad en 100-årig historie bag sig allerede ved grundlæggelsen – sådan kunne man påstå med lidt god vilje: netop i 1963 var det – som nævnt ovenfor – 100 år siden, der var talt om at indsætte den unge A. D. Jørgensen som leder af et stort dansk videnskabeligt bibliotek i Flensborg. Planen forblev på papiret, men den blev fremdraget i 1963 som udtryk for »Studieafdelingens« gamle rødder.

Den daværende danske generalkonsul i Flensborg, professor dr. phil. Troels Fink stod mere end nogen anden fadder til Studieafdelingen. Motiverne var mange. I disse år drøftedes Danmarks mulige tilslutning til det europæiske fællesmarked, og Fink følte et behov for at få undersøgt de mange forskelle mellem dansk og tysk tankegang og tradition på det retlige, sociale, pædagogiske og kirkelige område og hvad angik kvindens stilling eller den danske og tyske mindretalsordning. Rigshistoriske og dansk-tyske perspektiver var opgaven mere end lokalhistoriske studier. Den slags skulle samles i den planlagte lokalhistoriske samling i Aabenraa. Der kunne knyttes stipendiater til den nye afdeling – en idé som straks blev forelagt de danske universitetsrektorer og fik deres principielle tilslutning. – Når man læser om disse planer, er det tankevækkende, hvor mange tråde som forbinder det flensborgske institut med det senere »Institut for Grænseregionsforskning« og »Institut for sønderjysk Lokalhistorie« (oprindeligt »Historiske Samlinger«) begge i Aabenraa. Fink var med alle steder!

*Bibliotekslektoren ved sin daglige arbejdsplads. Computeren har holdt sit indtog og afløst skrivemaskinen. Den nye teknik letter arbejdet og holder produktionsomkostningerne på et rimeligt niveau. Bogrækken på næstøverste hylde til højre er Studieafdelingens udgivelser 1966-90.
Foto: Kira Kobbarnagel.*

Afdelingens oprettelse blev vedtaget i august 1962, og Grænseforeningen lovede at bære udgifterne, indtil driften kunne dækkes af en statsbevilling. I pressen blev det markeret med ganske store ord. Kristelig Dagblad skrev den 2. maj 1963 under overskriften »Folkeuniversitet og historisk institut i forbindelse med det danske centralbibliotek« bl.a.: »Det danske kulturarbejde i Flensborg skal udbygges. Et dansk stilfærdigt kulturfremstød er under forberedelse i Grænseforeningen. Til oktober lægger man ud med starten af et historisk institut i tilknytning til det danske bibliotek ...« På dette tidlige tidspunkt blev de vigtigste arbejdsopgaver fastholdt i to punkter: 1) i forbindelse med det nedsatte folkeuniversitetsudvalg at sætte en omfattende foredrags- og kursusvirksomhed i gang, 2) at starte forskning vedr. dansk-tyske emner. Stipendiatplanen blev i første omgang stillet lidt i bero. I oktober 1963 overtog den unge magister Lorenz Rerup stillingen som leder af den nye afdeling, med titlen »bibliotekslektor«.

Den nye afdeling skulle fremme historisk og samfundsvidenskabelig forskning, herunder foretage undersøgelser af historisk karakter. Desuden skulle den medvirke ved tilrettelæggelsen af studiekredse og af en folkeuniversitetsvirksomhed. Det folkeoplysende arbejde kom til at veje meget tungt i de første år. På dette punkt samarbejdede Studieafdelin-

gen med flere bestående kulturelle foreninger, og Sydslesvigsk Forening tog sig af økonomien.

Folkeuniversitetsarbejdet blev etableret som et samarbejde mellem en række kulturelle foreninger (Sydslesvigsk Forenings kulturelle Udvalg, Foredragssklubben, Historisk Samfund, Kirkehøjskolen, Duborg-Skolen, Ungdomsforeningen, Lærerforeningen og Centralbiblioteket). Allerede i årene 1951-55 havde man uden held forsøgt et samarbejde med Folkeuniversitetsudvalget i København. Når de gamle planer nu blev til virkelighed, skyldtes det ikke mindst professor Troels Finks initiativ. Han fremlagde i juni 1963 sine tanker om en kommende aftenskolevirksomhed med sprogundervisning, og dertil folkeuniversitetsforedrag med danske og sydslesvigske foredragsholdere, i samarbejde med de bestående foreninger.

Flensborg Folkeuniversitet lagde ud den 28. oktober 1963, og Studiefdelingen blev en slags sekretariat for arbejdet. Udbudet af forelæsninger blev hurtigt omfattende, og også Slesvig by og vestkysten fik del i tilbudet. Hertil kom arrangementer og studiekredse i Folkeuniversitetets aften- og aftenhøjskole (bl.a. danskursus) og møder af forskellig art. Også Sydslesvigs danske Kunstforening nød godt af bibliotekslektorens arbejdskraft. Kontakter blev knyttet til universiteterne gennem gentagne sønderjyske kursus for danske historiestuderende. Endelig sørgede afdelingen i årene 1966-71 for udgivelse af den lille folder »Vort Tilbud«, som orienterede om den brede vifte af danske arrangementer. På dette tidspunkt var afdelingens arbejde imidlertid gradvist ved at få andre tyngdepunkter. Folkeuniversitetsarbejdet og anden kursusvirksomhed blev herefter videreført af biblioteket, idet overbibliotekaren blev betragtet som født formand for folkeuniversitetskomiteen. Studiefdelingen kunne fremover lægge vægten på forskning og bogudgivelser.

I Studiefdelingens vedtægt af 13. november 1963 hedder det bl.a.: »Der kan ved Studiefdelingen til løsning af særlige opgaver ansættes stipendiater«, og »Det vil ligge inden for Studiefdelingens formål at medvirke til udgivelse af publikationer af forskellig art«. Disse to ret så vage formuleringer dannede det formelle grundlag for Studiefdelingens forskningsarbejde og udgivervirksomhed i de følgende år.

Den første stipendiat tiltrådte den 1. november 1966, og til i dag (juli 1991) har der været ansat i alt 14 stipendiater. De første tre arbejdede med små opgaver og begrænsede problemer, resultaterne blev offentliggjort i tidsskrifter uden for Studiefdelingens regi. Efter 1973 blev

der taget fat på centrale emner inden for det danske mindretals og Sydslesvigs historie, og i de fleste tilfælde kunne resultaterne udgives i bogform, nu af Studieafdelingen selv.

Udgivelsesarbejdet startede i januar 1967 med den danske Slesvig-socialdemokrat Hermann Clausens erindringer »Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach den zwei Weltkriegen«. Den følgende udgivelse var ligeledes på tysk. Lorenz Rerup havde i 1965 til Gyldendals Uglebøger skrevet en bog om den danske historiker A. D. Jørgensen, der stammede fra Gråsten. I april 1967 udgav Studieafdelingen bogen på tysk. Mens biografien om A. D. Jørgensen var et vigtigt bidrag til Sønderjyllands historie i det 19. århundrede, skildrede Hermann Clausens erindringer en væsentlig side af Sydslesvigs samtidshistorie.

1960'erne var præget af en fremadskridende bedring i forholdet mellem dansk og tysk i grænselandet. Studieafdelingens tilsynsråd og den nye bibliotekslektor Poul Kürstein, der tiltrådte stillingen den 1. august 1966, efter at Lorenz Rerup i foråret 1966 var blevet ansat ved Århus Universitet, ønskede at præsentere den vigtige gruppe personligheder i kredsen omkring »Grenzfriedensbund« og »Grenzfriedenshefte« for den danske læser. Det skete ved, at man udgav et udvalg af artikler fra Grenzfriedenshefte oversat til dansk. Bogen kaldtes »Vores egne Vindver« (1967). Den indledtes med en karakteristik af tidsskriftet og dets medarbejdere. Den næste bog af denne type blev »Europa set fra den dansk-tyske Grænse« (1971). Den tjente det samme formål, men derudover var den et indlæg i drøftelsen af Danmarks forhold til det Europæiske Fællesmarked. Disse to bøger forblev Studieafdelingens eneste mere direkte bidrag til den aktuelle historisk-politiske diskussion.

Derimod blev Sydslesvigs historie mere og mere til Studieafdelingens centrale emne. Det begyndte med en historisk egnsbeskrivelse, »Nørre og Sønder Gøs herred« (1969), som gennem en række genoptrykte artikler viser, hvorledes den sproglige og nationale udvikling har formet sig i det område, som i middelalderen var det danske sprogs yderste enemærker mod sydvest. De kritiske år mellem krigene beskrives i L. S. Ravn: »Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864« (1971). For første gang skildredes livet i denne spændingsfyldte tid i skolestuen og lærerboligen, og derved ændredes det indtil da af præsternes beretninger prægede billede ikke så lidt.

Et første højdepunkt i afdelingens udgivervirksomhed var bogen

»Barn og ung i Flensborg 1890-1920« (1972), og det ikke bare salgsmæssigt. Dette bind med flensborgske barndomsminder blev Poul Kürsteins sidste bogudgivelse. Han døde den 6. januar 1973 kun 53 år gammel.

Hans efterfølger blev flensborgeren Dr. Johann Runge (f. 1926). Han fortsatte forgængernes videnskabelige og folkelige arbejde. Resultaterne siden da beskrives klarest ved at se på indholdet i nogle af de 20 bøger, som er blevet udsendt af Studieafdelingen i de forløbne år (se boglisten s. 181). En lang række (selv)biografiske værker skildrer forskellige sider af den sydslesvigske hjemstavns historie efter 1920, set gennem enkeltskæbner. Til denne folkelige serie hører også nogle topografiske billedværker og bøger om sydslesvigske egne. Tilsammen danner de enkelte bidrag brudstykker i et fælles mønster og giver dermed et nærbillede af en periode, hvor det ikke altid var lige nemt at være dansk syd for grænsen. Hele Sydslesvig er kommet med i disse optegnelser, land og by, og alle sociale lag.

Andre udgivelser er præget af de skiftende stipendiaters og biblio-

*Studieafdelingen er i den heldige situation at kunne udgive sine arbejdsresultater i eget regi. Siden 1966 udkom der 30 titler, både historiske værker, bøger med sydslesvigske levnedsløb og om sydslesvigske egne. Det lille udvalg på billedet viser, at hver bog får sit eget omslag, således at også den æstetiske sans tilfredsstilles.
Foto: Michael Maurer.*

tekslektorens egne forskningsresultater. Den danske nationalfølelses tilblivelse i Slesvig og dens teoretiske begrundelse i første halvdel af det 19. århundrede beskrives i biografien om »Sønderjyden Christian Paulsen« (1981). Den første samlede fremstilling af »Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse« udkom i 1990. Det danske mindretals hårde kår i det nazistiske Tyskland og mindretalsledelsens ihærdige fra sag-til-sag-politik på hjemmefronten og i Berlin skildres i »Dansk i hagekorsets skygge« (1981). Disse værker er et led i skildringen af det nuværende mindretals fortid. De tager emner op, der forsømmes af den tyske forskning i landet Slesvig-Holsten. Og det er naturligt, at Studieafdelingen ser sin hovedopgave netop i at skrive det danske mindretals historie.

Afdelingen har imidlertid også givet plads for studiet af andet end emner, der kun berører mindretallet. Det er blevet til bøger om Sydslesvigs historie, der sætter den lokale historie ind i den danske ramme, og som udnytter danske arkivalier på en måde, som falder vore tyske kolleger svært, ikke mindst på grund af sprogbarrieren. Værket »Provinsmatadorer fra 1700-årene« giver et fyldigt billede af reder-, købmands- og fabrikantfamilien Otte i Egernførde. Denne familie ejede et af periodens største erhvervsforetagender i Danmark og Slesvig og Holsten. Dermed afspejler familiens aktiviteter både forholdet mellem erhvervslivet og staten samt mellem kongeriget og hertugdømmerne. Bogen »Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig« afdækker ikke alene de økonomiske forhold i middelalderens Slesvig, men viser også Slesvigs økonomi og handel som en del af den nordeuropæiske – og de dermed følgende politiske implikationer.

En hovedtanke bag Studieafdelingens publikationer er, at de ikke blot skal opfylde videnskabelige krav (to licentiatafhandlinger og to disputatser findes blandt bøgerne), men også at de udformes således, at de kan læses af folk uden for de såkaldte akademiske kredse. Og det må erkendes, at Studieafdelingens arbejde bygger på en dybereliggende ideologisk målsætning: At skrive på dansk i et overvejende tysksproget miljø og at forske i dansk-sydslesvigske emner, som betragtes med blik for den gamle placering i det danske monarki og for forbindelserne nordpå, kan måske være med til at underbygge en dansk identitet hos de dansksindede sydslesvigere. Desuden er Studieafdelingens produktion et væsentligt og påkrævet supplement til den slesvig-holstenske historieskrivning.

Det tyske sprog er dog langtfra bandlyst for Studieafdelingens med-

arbejdere. Både bibliotekslektoren og stipendiaterne har eksempelvis skrevet bidrag til jubilæumsbogen »Flensburg 700 Jahre Stadt« (1984), til værket om »Landkreis Flensburg« (1991) og til en række tyske historiske tidsskrifter. Dette samarbejde med tyske kolleger vil sikkert blive udbygget i fremtiden. Flere bidrag til Sydslesvigs historie forberedes allerede i samarbejde med tyske institutioner og foreninger.

At styrke den danske selvforståelse i Sydslesvig og at bygge bro til den tyske nabo og dermed at fremme den gensidige respekt for hinanden er et af målene for Studieafdelingens arbejde.

Arkivet

For et bibliotek står de trykte bøger naturligvis i centrum. Men det udelukker ikke, at de fleste større biblioteker også har taget mod håndskrifter. På den måde er større eller mindre arkiver vokset frem inden for biblioteksrammerne. Sådan gik det også i Flensburg.

Bestræbelser for at sikre danske arkivalier i Sønderjylland kan spores langt tilbage i tiden. Nederlaget i 1864 gjorde det nødvendigt at tage særlige initiativer for at bevare danske arkivalier fra det nu tyske Sønderjylland på dansk hånd. I foreningen »To Løver« – der som nævnt stod bag oprettelsen af den første permanente bogsamling i Flensburg – drøftede man allerede i april 1891, hvordan arkivalier fra Nordslesvig kunne sikres. Det blev noteret, at sådanne kilder »burde samles og indsendes til Rigsarkivet, hvor der ville blive sørget for deres opbevaring på et særskilt sted«.

Dette blev ikke tomme ord. En del værdifulde danske privatarkiver blev virkelig overdraget Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek i København. Men også i selve Sønderjylland blev der indrettet et dansk arkiv, nemlig på Folkehjem i Aabenraa. Denne samling indgik senere i landsarkivet i Aabenraa, da dette blev oprettet efter Genforeningen.

Det sønderjyske landsarkiv gjorde fra første færd en stor indsats for at sikre private arkivalier fra sit område. Det hændte også, at danske i Sydslesvig afleverede til Aabenraa – for at sikre akterne på dansk hånd. En egentlig indsamlingsvirksomhed kunne arkivet i Aabenraa dog ikke udøve syd for grænsen. Fra de tyske arkiver var kontakterne til det danske mindretal naturligt nok også ringe – selv om disse arkiver selvfølgelig ligger inde med mængder af akter til belysning af mindretallets historie, også beslaglagte akter af privat proveniens. Dermed var baggrunden for et dansk arkiv i området næsten givet af sig selv – også

fordi mange i mindretallet nærrede en vis historisk betinget skepsis over for de bestående arkiver syd for grænsen.

De kaotiske forhold efter den tyske kapitulation gjorde arkivproblemerne sørgeligt nærværende. Tilstrømningen af flygtninge medførte, at alle lokaler måtte tages i brug, og der var mangel på alt – papir, brændsel osv. I den situation blev mange samlinger af arkivalier – godsarkiver, kirkearkiver, kommunearkiver – flyttet, ja ligefrem smidt ud eller brændt. Det skræmte historisk interesserede folk. I Aabenraa planlagde arkivar Peter Kr. Iversen og Historisk Samfund for Sønderjylland et fremstød for at sikre kirkebøgerne i Sydslesvig – det blev nu ikke til noget, fordi grænsen lå imellem. Rigsarkivar Axel Linvald i København nedlagde forbud mod et initiativ af denne art uden for landets grænser.

I Flensborg blev den nytiltrådte generalsekretær Frants Thygesen på samme måde foruroliget over at se, hvordan mange godsarkiver risikerede at blive spredt og ødelagt. Han foreslog derfor i februar 1946 overbibliotekar Torben Glahn, at en bibliotekar skulle sættes til at holde øje med godsarkiverne. Glahn forsøgte at gøre noget. Det blev drøftet at lade bibliotekar Erling Stensgård, Aarhus, gå i gang med sagen, og Stensgård søgte råd hos stadsarkivar Svend Aakjær i København og landsarkivar Johan Hvidtfeldt i Viborg. Længere kom man vist ikke – i alt fald blev der ikke indsamlet godsarkiver til Flensborghus Bogsamling. Planerne viser imidlertid, at de danske institutioner i denne vanskelige tid havde øje for problemer, som lå noget uden for deres naturlige arbejdsområde og kompetence – for at modvirke uoprettelige tab af historiske kilder.

Der skulle gå omkring ti år, før biblioteket i Flensborg i nævneværdig grad begyndte at tage mod egentlige arkivalier. Selv da – fra omkring 1956 – var der imidlertid ikke tale om en målrettet indsamling, men om tilfældige afleveringer, når gamle dokumenter, breve, protokoller o.lign. blev fundet under oprydning, eller når en bedre anbringelse ikke kunne findes. Sådanne afleveringer indgik som del af Den slesvigske Samling.

Yderligere kraft fik indsamlingen med Studieafdelingens oprettelse i 1963. I vedtægterne hed det, at afdelingen skulle »tilskynde til indsamling af materiale vedrørende sydslesvigske forhold«. Ud fra denne målsætning fremlagde den første bibliotekslektor, Lorenz Rerup, planer om at indsamle og registrere materiale om de første år efter 1945 – dagbøger, interviews, båndoptagelser o.lign. Først med efterfølgeren

En væsentlig del af Arkivets opsøgende virksomhed er rettet mod privatpersoner. Resultatet fremgår af de mange afleveringer af personarkiver. På hylderne til højre ses private personarkiver afleveret og registreret i 1989-90. Foto: Michael Mauter.

fra 1966, Poul Kürstein, blev der dog lagt større vægt på indsamlingsvirksomheden. Bl.a. som følge af afdelingens forskning og publikationer blev en række værdifulde arkivalier indsamlet, og der blev taget afskrifter eller kopier af arkivalier i offentlige eller private samlinger. De modtagne papirer og billeder blev som hidtil indlemmet i Den slesvigske Samling.

Rækken af arkiver voksede, omend langsomt. I Studieafdelingens tilsynsråd var der blot noget delte meninger om disse opgaver. Især landsarkivar Peter Kr. Iversen, Aabenraa (repræsentant for Historisk Samfund for Sønderjylland) talte mod opbygningen af et egentligt arkiv i Flensborg: Sagerne ville have lige så stor interesse for folk nord for grænsen, og dér ville de være i bedre sikkerhed. Studieafdelingen kunne nok indsamle arkivalier, og der var ikke noget at sige til, at de en tid forblev i Flensborg. Men på længere sigt burde akterne gå videre til landsarkivet. Denne opfattelse blev ikke direkte modsagt. Men indsamlingsarbejdet fortsatte.

Efter Poul Kürsteins død i 1973 lå arkivopgaverne alene hos Den slesvigske Samling – og sådan forblev det frem til indretningen af bibliotekets nybygning i 1987. I udvidelsen var der afsat plads til et arkivlokale på 105 m², og dermed kunne arkivalierne langt om længe opbevares samlet og fuldt sikret. Det var nu ønskeligt at intensivere bestræbelserne for at sikre de utrykte kilder fra det danske arbejde i Sydslesvig.

Næste skridt blev taget den 1. april 1989. Denne dato blev »Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig« en selvstændig afdeling, sideordnet Studieafdelingen og med tilsynsrådet som de to afdelingers fælles bestyrelse. Dr. phil. Lars N. Henningsen fra landsarkivet i Aabenraa tiltrådte stillingen som arkivar – idet én halvdags kontorassistent blev stillet til rådighed for de to afdelinger i fællesskab.

Arkivets opgaver blev fastlagt i et nyt sæt vedtægter. Herefter er formålet »at indsamle, registrere og bevare arkivalier og lydoptagelser fra private personer, institutioner og virksomheder med tilknytning til den danske folkedel i Sydslesvig, samt at stille det indsamlede materiale til rådighed for offentligheden efter indgående aftaler og de i de statslige danske arkiver gældende regler for tilgængelighed«.

Arkivets fysiske rammer blev hurtigt lagt til rette med et moderne mobilt reolsystem på knap 900 hyldemeter. Efter det første 1½ års virke rummer arkivet ca. 225 hyldemeter arkivalier, eller anderledes udtrykt noget over 200 personarkiver, 100 foreningsarkiver, knap 20 kirkearki-

ver og nogle flere institutionsarkiver, hvortil kommer en del topografisk ordnede sager, en del lydbånd og enkelte videobånd.

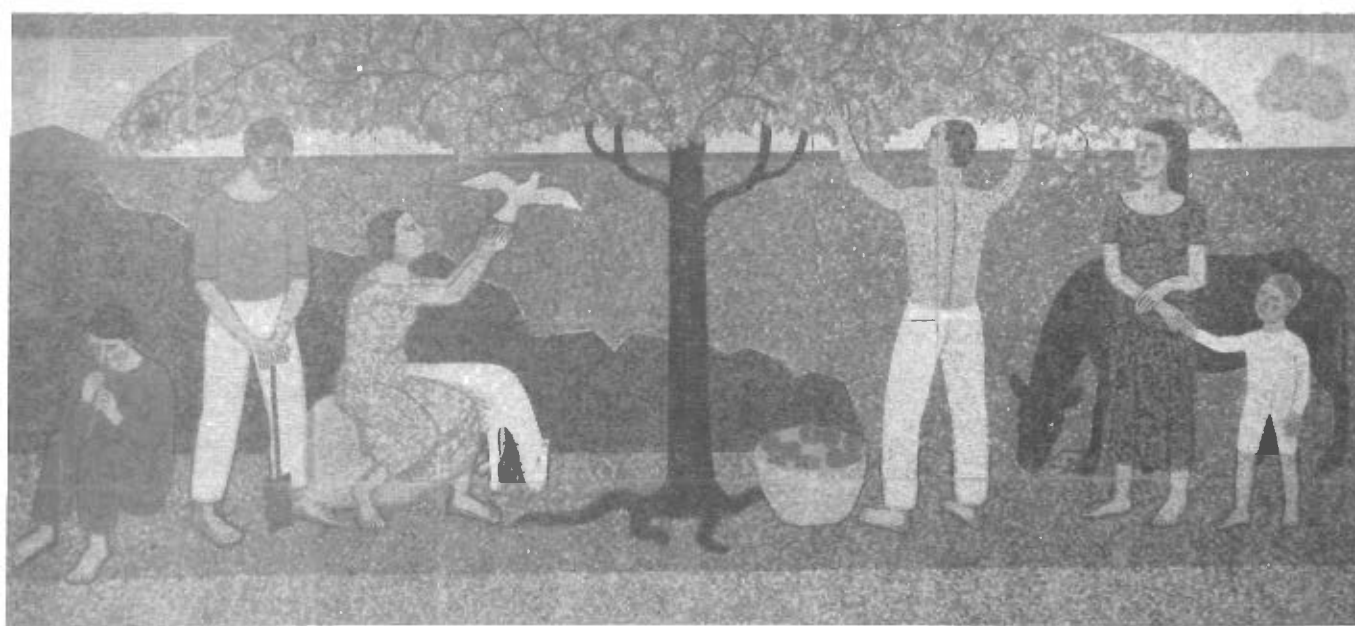
Endnu er meget kun i sin vorden. Målet er, at Arkivet lidt efter lidt udvikler sig til det centrale danske mindretalsarkiv, hvortil de mange danske arkivskabere i Sydslesvig – institutioner, foreninger, personer og virksomheder – afleverer deres arkiver. Hvis dette lykkes, vil arkivet gradvis opnå en placering i forhold til de danske private og halvoffentlige arkivskabere i Sydslesvig, som måske kan sammenlignes med et dansk landsarkiv. Endnu er dette dog visioner – meget skal falde på plads, og et meget stort arbejde udføres, før hele det danske arkivlandskab Sydslesvig er opdyrket – til gavn for eftertidens historiske forskning.

Kunst på biblioteket

Den 28. september 1964 var Niels Lergaard klar til at sende sin mosaik til Flensborg, og han skrev til Torben Glahn: »Selv er jeg meget glad for den, og de kunstner venner, der har set den, synes det er mit hidtil bedste udsmykningsarbejde. ... Den er jo ikke vanskelig tilgængelig, så jeg håber og tror, at også alle almindelige mennesker, som kommer i biblioteket, vil have en oplevelse, når de står overfor den«. – Lergaards mosaik fra 1964 hænger i dag i den blå foredragssal.

På centralbibliotekets 1. sal er placeret tre ophængninger af forskellig karakter. Ældst i gårde er maleren *Niels Lergaards* store vægmosaik, som udførtes for Statens Kunstfond i 1963-64 og i forbindelse med ombygningen i 1987 flyttedes fra det daværende indgangsparti til den blå foredragssal.

Niels Lergaard (1893-1982) hører til den gruppe kunstnere (Weie, Isakson, Rude m.fl.), der fandt motiver i den bornholmske natur med de særlige lysforhold, hvor han fra slutningen af 1920'erne malede havet, himlen, klippernes og husenes geometriske former, mennesker og dyr i en stadig mere forenklet og strammere udtryksform. I mosaikken har kunstneren placeret en række personer omkring et træ i et kystlandskab, der kan tolkes som en romantisk fantasi om mennesket i

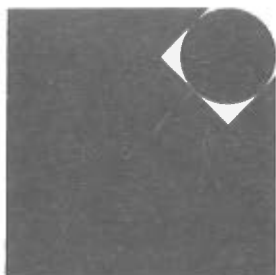
*Steffen Odd Sølberg: 17 gouacher
i trefløjet ramme. 1980.
Foto: Michael Mauter.*

pagt med naturen. I en artikel i »Helhesten« fremhæver han mytens betydning for menneskets trang til at knytte sig til universets kredsløb. Om kunstens formål i et samfund af krig og hykleri skriver han: »Kunsten har det humanistiske budskab som det eneste, der kan redde denne teknologiske verden fra undergang« (her citeret efter udstillingskatalog, Århus 1978).

På samme etage hænger ligeledes en trefløjet tavle af maleren *Steffen Odd Sølberg* (f. 1944) Tavlen består af 17 gouacher, der viser kunstnerens interesse for indiske religioner. Værket har karakter af en altertavle (»Den hellige nadver«), med himmel og helvede anbragt på sidefløjene, medens de tolv apostle er placeret omkring helligånden i midterfeltet. Sammenholdt med hans senere værker, som er udført mere ekspressivt, antyder tavlen en verden befolket med dæmoner, og kan samtidig associere til science-fiction-motiver.

Endvidere rummer 1. sal en ophængning af sydslesvigeren *Otto Chr. Schade* (f. 1935): fire sort-hvide geometriske billeder.

I »Kunst i rummet: monumentaludsmykning 1964-88« (Borgens forlag, 1989) definerer formanden for Statens Kunstfonds billedkunstudvalg, direktør for J. F. Willumsens Museum, Leila Krogh begrebet monumentaludsmykninger: »De kan defineres som kunstværker med monumentale kvaliteter, skabt til at udfolde sig i et på forhånd givet rum, såvel inden- som udendørs«. Med dette citat in mente kan man betragte de to store udsmykninger, som har fundet plads i biblioteket efter ombygningen i 1987.

*Otto Chr. Schade: Maleri. 1987.
Acryl på lærred. 4. del af serie.*

Jes Schrøder: Udsmykning i voksenudlånet. Maleri. 1989. Acryl på lærred. – En sort-hvid gengivelse yder ikke Jes Schrøders billeder retfærdighed, men kan vise, hvorledes han udnytter rummets muligheder. På grund af lamper, reoler m.m. kunne udlånet ikke udsmykkes i øjenhøjde, men kunstneren løste problemet i form af fire trekantede, anbragt oppe under loftet, som kan ses fra flere vinkler og afstande. Det viste eksempel, holdt i en gul-rosa-rød farveskala, hænger i området foran læsesalen. Foto: Michael Mauter.

Maleren *Jes Schrøder* (f. 1951) skabte i 1989 voksenudlånets udsmykning, der består af fire trekantede malerier, anbragt to og to over for hinanden under loftet. Hvert billedpar er holdt i sin farveskala: storby-scenerne i gul-rosa-rød og landskaberne i gul-grøn-blå, som spiller op til udlånets kølige og asketiske rammer i forlængelse af Leila Kroghs krav til en udsmykning: »De har tilført rummet en ny dimension, og de fremstår som en udvidelse, en kommentar eller en tilføjelse«. Foruden »trekanterne« omfatter udsmykningen to malerier i skrankeområdet, et strandmotiv samt udsigten til Jørgenskirken.

I et nyekspressionistisk formsprog omsætter Jes Schrøder indtryk fra Flensborg og omegn til forenklede, farvestærke og dramatiske billeder med landskabs- og storbyelementer – mellem abstrakte, næsten monokrome farveflader ses biler, skibe, træer m.m. Samlet hører Jes Schrøders seks malerier til den del af nutidens billedkunst, der har sine rødder i den franske fauvisme og den tyske ekspressionisme fra begyndelsen af vort århundrede.

Om begrebet »det monumentale« siger Leila Krogh: »Ikke kun forholdet til omverdenen, men de iboende kvaliteter med udnyttelse af både de enkelte materialer og selve formen er afgørende. Materialerne kan frugtbargøres, så storheden træder frem, og de forskellige stoffer kan kombineres, så de understøtter og skærper hinanden. Formen skal være udtryksfuld og måske en anelse pågående, den skal være selvbeholdende og fylde godt i rummet. Det kan være fristende at drage sam-

menligning med en person med selvværd, kropsbevidsthed. Et sådant menneske vil altid blive bemærket i forhold til omgivelserne«.

I bibliotekets atriumgård, der i sig selv ikke er et opløftende syn, står *Ib Braases* (f. 1923) skulptur »Atelier mellem grænser«, som netop i sin åbne form med forskellige dele formår at give rummet en særlig karakter. Placeringen af denne type skulptur er særdeles heldig for omgivelserne, fordi den i modsætning til en mere traditionel lukket figur inddrager selve arkitekturen i et aktivt med- og modspil, hvor bygningsgrå og industrielle overflade bliver levende. Ligesom *Jes Schrøders* malerier i voksenudlånet tilfører »Atelier mellem grænser« atriumgården »en ny dimension, og den fremstår som en udvidelse, en kommentar eller en tilføjelse« (jvfr. *Leila Krogh*).

Rent fysisk virker »Atelier mellem grænser« meget let. Den består af et dusin enkeltdele, hvis indbyrdes placering følger linierne i bygningsarkitektur, selv om den for mange har et kraftigt præg af tilfældighed som »resterne fra en byggeplads«.

Men forud for »Atelier mellem grænser« ligger ca. 50 års arbejde med skulptur, hvor *Ib Braase* fra starten på sin fars stenhuggerværksted gradvis har afprøvet forskellige materialer og efter årene på kunstakademiet i København fortsatte med at udforske skulpturelle muligheder. De mange års erfaring med såvel naturalistiske som abstrakte værker i en lukket fysisk form fører efter flytningen til Marcoussis ved Paris i 1968 frem til den åbne skulptur, hvor forskellige dele spiller sammen i en større helhed som en del af omgivelserne og danner nye rum. Den er kommet ned fra soklen i lighed med de enkeltstående værker, der med titler som »Bænken«, »Løbehjulet« og »Bistrobordet« understreger et tilhørsforhold til hverdagen.

Uanset hvor man oplever *Ib Braases* skulpturer – på udstillinger, i udsmykningsammenhænge, i atelieret eller i haven i Marcoussis – fornemmes hans lavmælte udtryk. En lille marmorsten i haven bærer inskriptionen »Derrière silence«, og netop stilheden kræver en særlig lytten og seen. Den argentinske forfatter *Miguel Angel Sevilla*, hvis digte *Ib Braase* har brugt i en række skulpturer, skriver om *Braases* værk: »At spørge sig hvad kreation er, er det ikke allerede, gennem selve spørgsmålet, at danne et tomt rum og således åbne pladsen for det kommende svar?«

Ingenting = begyndelse. I tomrummet mellem atelierets gulv og vægge opstår skulpturen. Ting fra fortiden, forholdet til den klassiske kunst, normer for opdragelse, forståelse og kultur tages op til overve-

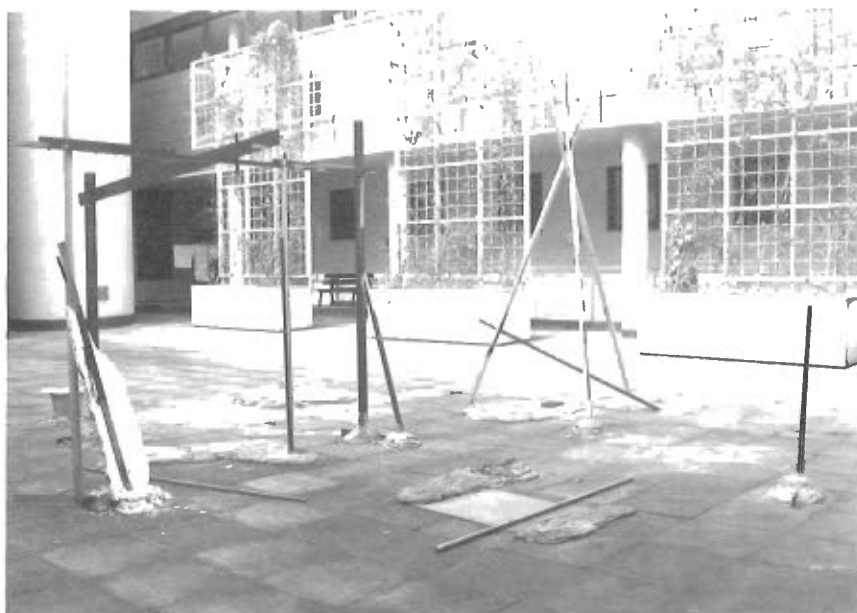
*Jes Schröder: Maleri. 1989.
Acryl på lærred. Jørgenskirken i
Flensborg (St. Jürgen). Ophæng-
ning i skrankeområdet.
Foto: Michael Mauter.*

Ib Braase: Atelier mellem grænser. 1989. Bronze, jern, marmor, beton, farve m.m. –

Kunstværkets pris og »udseende« foranledigede den 15.6.1989 en læserbrevsskribent til at udløse en større »debat« i Flensborg Avis sommeren 1989. Han skrev bl.a.: »... anmeldte denne opstilling, ja, det kan da kun blive til bedrageri-afdelingen på den nærmeste politistation ... med påstand om understøb overfor det danske skatteyderfolk ... med krav om tilbagebetaling ... 50 kr. skulle rigeligt kunne dække udgifterne til den smule cement og farve, der er blevet anvendt. De resterende materialer kan enhver jo afhente gratis på den nærmeste losseplads«.

Debatten foranledigede foreløbigt biblioteksbestyrelsen til at kræve kunstværket fjernet.

Hertil kan man sige, at en pæn ligegyldig ting aldrig vil vække samme opmærksomhed og fremkalde lidenskabelig debat som et værk, der stiller spørgsmål til publikum og ejer nogle værdier, der ikke kan gøres op i kroner og ører – jvf. Holstebro's Giacomettiskulptur, der i sin tid skabte en lignende diskussion, men nu er en accepteret del af sine omgivelser – netop på grund af sine indlysende kvaliteter.

jelse og resulterer i et udtryk, der stiller spørgsmål til omgivelserne og tør vise en sårbarhed omkring sin eksistens.

Et centralt emne i Braases kunst er forholdet mellem historien og nutiden i et konfrontationsfyldt samspil, der bygger på tidligere tiders erfaringer. I en ledsagende tekst, der sammen med et par mindre skulpturdele er placeret i rummet ved udgangen til atriumgården, fortæller han: »... En lille bog med slægtsoptegnelser, som er gået i arv i min familie, har sammen med bibliotekets hele karakter, samtidig som levende værksted og som forvaring af landets og slægternes historie, været inspiration til, at det netop her har udløst sig for mig i et skulpturelt udtryk«.

I »Atelier mellem grænser« forener Ib Braase indtryk fra sin fars stenhuggerværksted i Stege med sit eget værksted i Marcoussis. Her antydes vægge, værktøj, redskaber og påbegyndte skulpturer, der tilsammen anslår en stemning af den vedvarende arbejds- og udviklingsproces, hvor nye værker, ideer og tanker opstår til belysning af nogle alment menneskelige vilkår, uafhængige af tid og sted, og eksistentielle begreber. Såvel fødsel (»Abends um 9 Uhr wurde meine Tochter geboren«) som død (gravstenen) hører naturligt hjemme i denne sammenhæng.

Ligeledes præger modsætningerne Braases valg af materialer. En konstruktion af jern skaber rum og volumen. Bronze og marmor, der kendes fra den klassiske skulpturtradition, blandes med nutidens materialer fra dagligdagen og danner en stoflighed, der ikke skjuler herkomsten: Marmor er fortsat marmor, beton giver sig ikke ud for andet end beton osv. I sin antydende og fabulerende form rummer »Atelier mellem grænser« en impressionistisk skønhed, der understreges i materialesammenstillingen, f.eks. i mødet mellem marmor og beton, tilsat lidt sølvfarve, nogle blå og røde strøg på metalstængerne og farve- og cementklatterne på atriumgårdens fliser.

Ethvert område – lige fra de forskellige kunstneriske udtryksformer, politik, økonomi og sprog til sport, teknik og historie – opleves med større glæde og udbytte, hvis man giver sig tid til fordybelse og i kraft af en levende interesse måske formår at placere emnet i en større sammenhæng. Et værk som »Atelier mellem grænser« kan ikke bare hurtigt affærdiges med udtryk som »bras«, »tørrestativ«, »kejsereens nye klæder« og »skrotbunke«, hvorefter der fældes en rask dom a la »Jeg kan hverken li' eller forstå den, den er grim, altså skal den væk!«

Som følge af presseomtalen i sommeren 1989 blev »Atelier mellem grænser« dog også set af adskillige mennesker, der sikkert i mange

tilfælde var ret forudsætningsløse i deres forhold til moderne kunst. Efter at den første overraskelse og undren havde lagt sig, fordi de ved begrebet »skulptur« forestillede sig en traditionel naturalistisk figur, oplevede mange en umiddelbar glæde ved dens æstetik. De forstod intuitivt noget af Ib Braases idé med værket i kraft af deres evne til at se med et åbent sind og være lydhøre over for kunstnerens lavmælte udtryksform, der kræver større fordybelse end mange flotte og effektfulde billeder, som ses og opfattes hurtigt og derefter glemmes, fordi værkerne ikke formår at give stof til eftertanke og oplevelse.

Der er derfor al mulig grund til at være tilfreds med Ib Braases udsmykning, som Statens Kunstfond i samarbejde med de ansvarlige myndigheder i Flensborg, der godkendte projektet, placerede på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig – ét godt eksempel på nutidskunst, som naturligt hører hjemme på en institution, hvor dansk kultur formidles.

Trods megen pressestorm og folkelig forargelse over kunstværket – og efter interne diskussioner vedrørende en eventuel fjernelse – afgjorde biblioteksbestyrelsen i oktober 1991, at Ib Braases værk skulle have blivende plads på biblioteket.

Udvikling og tendenser – 1970-91

»... Men den dag vil jo komme, hvor vi skal have uddannede kræfter i hvert tilfælde til Husum, Frederiksstad, Tønning, Bredsted og Kappel. Udover landet oprettes der for tiden små bogsamlinger ved alle de skoler, der oprettes. Her er det den stedlige lærer, der forestår udlånet. Disse små bogsamlinger skulle så fornyes ved hjælp af en bogbil...« (Oplandsbibliotekar Fr. Mommsen i *Bogens Verden* 1947, 29. årg. side 1-6, i artiklen: »Dansk bogvirke i vort grænseland«).

Nye materialer

Da Fr. Mommsen skrev den ovenfor nævnte artikel, var ordet *bibliotek* helt entydigt, idet den oprindelige betydning af ordet *bogsamling* også var dækkende for indholdet. Men som det fremgår af de foregående kapitler i denne bog har f.eks. *grammofonplader* stået til rådighed for bibliotekets brugere i efterhånden mange år. I sin første begyndelse til afspilningsbrug på stedet. Centralbiblioteket af 1959 havde et kombineret musik- og foredragslokale, hvor der kunne aflyttes grammofonplader – og der kunne lånes grammofonplader til studiebrug.

Lokalet (Largo kaldet – med en skjult hentydning til den daværende overbibliotekars musikinteresse – og hans yndlingscerut!) lå dårligt med hensyn til ekspeditions- og bibliotekarassistance. Der kom lidt mere fut i benyttelsen, da afspilning i juni måned 1972 i forbindelse med flytningen af Den slesvigske Samling til largolokalet kom til at foregå i udlånsområdet.

Nordsiden af afdelingen for voksne rummede dels denne lokalsamling og dels en avislæsesal. Den slesvigske Samlings sektion blev indrettet til gruppe 70 (bøger om kunst, derunder musik og musikalier), mens der i den tidligere avislæsesal blev indrettet 6 aflytningspladser, der 1971-72 blev benyttet af 3.338 lytteglade, overvejende unge lånere, der aflyttede næsten 2.200 plader af en samling på ca. 825. Fra 15.2.72 til 31.3.72 aflyttede 918 børn fra én aflytningsplads i børnebiblioteket 366 afspilninger. Med denne ændring var ét lyd-medium foreløbig slået igennem.

Overbibliotekar Jørgen Hamre (f. 1925) efterfulgte 1970 Torben Glahn som leder af Dansk Centralbibliotek. Hamre var oprindelig læreruddannet og virkede som lærer 1948-63. Derefter tog han i 1965 eksamen fra Danmarks biblioteksskole og blev ansat ved Gørlev bibliotek. I 1967 blev han souschef ved Dansk Centralbibliotek. Foto Kira Kobbernagel 1991.

Samtidig skete en udvidelse af det tilbud, som »Bøger med stor skrift« eller »Magna-Print-Bøger« var for svagtsende lånere. Men for svagtsende kan selv Magna-Print-udgaver være ulæselige, nemlig i de tilfælde hvor den nedsatte synsevne grænser til blindhed. I samme periode blev der lanceret et nyt lydmedium til udlån: *lydbogen*, bibliotekernes alternativ til »Radioromanen«, som DR har benyttet i et halvt sekel.

Lydbøger er skønlitteratur indlæst på kassettebånd. Efter de daværende regler kunne lydbøger kun udlånes til læsehandicappede lånere. Begrebet blev defineret som lånere med nedsat syn og/eller lånere, der pga. andre fysiske handicaps ikke kunne håndtere en bog – holde den eller blade i den. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (herefter: DCfS) tolkede bestemmelserne sådan, at vi tilbød lydbogsudgivelser til bopælsfaste i Sydslesvig, der kunne lidt dansk, men ikke kunne læse det. Set med vore øjne var de læsehandicappede. Senere bortfaldt klausulerne for lydbogsmediet helt. Vi har i dag mange lånere, der benytter muligheden for på én gang at låne den skriftlige og den indtalte udgave. Vi mener, at denne mulighed styrker dansk sprog i grænselandet.

Siden midten af 70'erne har der på DCfS været en samling af dansk *grafik*, som de danske institutioner, skoler og børnehaver, fritidshjem, biblioteker m.fl. har kunnet trække på. På mange af disse institutioner var den eneste udsmykning billeder af de skiftende regentpar – og *grafiksamlingen* har været en kærkommen mulighed til at supplere portrætter af regentparrene med grafik af danske kunstnere.

I nogle år er der til Den slesvigske Samling blevet indkøbt *videofilm*, når de opfyldte samme kriterier, som gælder for indkøb af det boglige materiale. Ud fra de gældende materialevalgsprincipper er vi nu også begyndt at indkøbe videofilm til den almindelige udlånssamling. I første omgang er der blevet indkøbt danske spillefilm i det omfang, det kan gøres inden for materialekontoen. Der vil også blive anskaffet kortfilm og film med rent fagligt indhold. Filmene skal være med dansk tale, da de anskaffes og udlånes med det formål at styrke dansk sprog i Sydslesvig.

Edb-bølgen er for længst nået ind i bibliotekerne, og DCfS har naturligvis hægtet sig på det danske edb-system. Det betyder ændring af nogle arbejdsredskaber og af arbejdsmetoder. Der findes efterhånden mange edb-programmer, som ejere af en hjemmecomputer kan have glæde af. Flere biblioteker i Danmark har anskaffet disse programmer på disketter, som lånerne frit kan kopiere ved hjælp af en PC'er, som

bibliotekerne stiller til rådighed. På DCfS vil der forhåbentlig inden længe være de samme muligheder.

Den tekniske udvikling

er fra oldtiden gået over lertavler, papyrus – runesten – til det papir, som siden Gutenbergs tid blev det bedst egnede materiale for bogtrykkerkunsten.

Efter at bogen og andre trykte »massemedier« havde været enerådende på markedet i 4-500 år, begyndte visuelle medier at gøre sig gældende. Eksempelvis har DCfS i 30 år anvendt *mikrofilm*, bl.a. til sikring af aviser. Vi har Flensborg Avis i papirudgaven fra 1.10.1869 til nu, men vi har den også på mikrofilm. Mikro kort har været i brug ca. 20 år, idet en del kataloger og bibliografier er overført til dette materiale. Det optager betydelig mindre plads end papirudgaver, og mikro kortene har den fordel, at flere årgange af en bibliografi/bogfortegnelse ofte rummes på et enkelt kort. På den måde er de både hurtigere og lettere at arbejde med end de tilsvarende papirudgaver.

I løbet af 1980'erne har Bibliotekscentralen opbygget en bibliografisk database, *BASIS*, som bibliotekerne successivt har tilsluttet sig. DCfS tilsluttede sig i 1987, og det betyder, at de fleste af læsesalens bogfortegnelser og bibliografier i papirudgave efterhånden vil blive overflødiggjort. Det vil med tiden »spare plads« eller sagt lidt anderledes: adskillige hyldemeter af digre bogfortegnelser forsvinder og deres plads vil blive brugt til låner- og medarbejder-computere. Resultat: lånerne får sandsynligvis en endnu bedre service end hidtil.

I løbet af 1991 fortsættes denne udvikling, idet hele DCfS' egen materialebeholdning bliver edb-registreret, hvorved kortkartotekerne efterhånden bliver overflødiggjort. Men det varer nogle år, inden vi er færdige. Helt færdige.

Der har indtil nu været stadige forsinkelser, som delvis er bestemt af besværligheder med kommunikationsforholdene: Vejen til *BASIS* i Ålborg går herfra til Husum og Hamborg – og derfra over København til Ålborg – og det er jo lidt af en omvej!

Når registreringen af alle afdelingers materialebestand er tilendebragt, vil udlån af materialerne ikke længere ske ved, at lånerne nummer bliver skrevet på et bogkort, men ved at en lyspen føres hen over en stregkode på bogen. »Systemet« holder selv øje med, hvem der har lånt bogen og hvornår, og kan selv skrive en hjemkaldelse til den låner, der overskrider lånetiden. Selvekspederende låner skal til den tid vænne

sig til at bruge dataskærme i stedet for som nu at bruge kortkartotekerne. Når systemet er landsdelsdækkende, vil bibliotekerne i Slesvig og Husum ikke længere skulle »nøjes med« at søge i deres egen bogbestand, men kan på deres egne skærme – ved et tryk på en knap – se, om det ønskede materiale er til rådighed i centralbibliotekets bogbestand.

Denne tekniske omstilling er en dyr og arbejdskrævende proces, men den er ganske enkelt nødvendig, fordi det fremover vil blive endnu dyrere at sakke bagud for den udvikling, der i de sidste 5-6 år er sket i et af verdens hidtil bedste bibliotekssystemer. Jo længere vi er efter udviklingen i det eller de bibliotekssystemer, vi samarbejder med, jo dyrere vil det blive gennem passivitet at være langt bagefter den almindelige udvikling. Jo længere vi fjerner os fra udviklingen i danske folke- og forskningsbiblioteker, jo dyrere og jo mere umuligt bliver det at honorere udlånspres og biblioteksbenyttelse.

Forudsætninger for bedre brug af bibliotekerne

I et tidligere kapitel har Lars N. Henningsen redegjort for forholdene omkring flytningen fra »Flensborghus« til Nørregade 59, men der er et par ting, der må tilføjes for at belyse forholdene. Efter det store »boom«

Utallige udstillinger er i årenes løb åbnet i Dansk Centralbiblioteks lokaler. Her tager overbibliotekaren og indbudte kammermusikere den 22. maj 1984 hul på udstillingen »Havn og handel i 2. halvdel af 1700-tallet – Flensborg i den florissante tid«.

i beretningsåret 1949-50 rørte Grænseforeningen kraftigt ved behovet for bedre rammer. Det skete i tæt samarbejde med overbibliotekar Torben Glahn, men det tog en halv snes år, før *det nye bibliotekshus* stod færdigt, og i næsten hele perioden blev udlånsomfanget mindre og mindre. Det tjener Statens Udvalg for dansk Sprog og Kultur i Udlandet til ære, at en flytning fra Flensborghus trods de dalende udlånstal ikke blev opgivet – og tallene var jo da stadig betydeligt større, end da biblioteksarbejdet blev reorganiseret efter krigens afslutning i 1945. Det havde udvalget blik for.

Der rejstes især uden for Flensborg en vældig kritik af det »pompøse« byggeri, og jeg tør ikke sige, at den ikke i nogen grad bidrog til ringere biblioteksbenyttelse. Det vil jeg godt belyse ved en lille historie – fra 1977!

Ved en foredragsaften under udstillingen »Spind og Tvind«, der takket være et forenings-bibliotekssamarbejde, hvori Anna Kjems spillede en stor rolle, kom en af mine gode venner, som jeg havde truffet i anden foreningsammenhæng, hen til mig og sagde: »Må jeg godt sige dig tak for en ualmindelig god aften. Jeg vidste ikke, at det var så hyggeligt at komme på centralbiblioteket – og jeg vil godt fortælle dig, at jeg i 1959 eller før, svor på, at jeg aldrig ville sætte mine ben i *det palads*. Nu har jeg gjort det, og det vil jeg gøre igen!« Det var en dejlig oplevelse, men den siger noget om den modvilje, der var mod husets etablering i 1959.

I slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne begyndte biblioteksbenyttelsen at blive bedre. Flere faktorer spillede en væsentlig rolle: Dansk Skoleforenings stærkt stigende elevtal – og den kendsgerning, at vi i 1967 fik bevilling til indkøb af en »rigtig« *bogbus* til afløsning af det »folkevognsrugbrød«, der siden 1952-53 med 700 bøger som last havde besøgt 77 udlånssteder, ledet af lærere eller amtssekretærer. Den nye bogbus lastede det dobbelte antal bind – og udlånsstedernes antal voksede til 87, og der blev i 1967-68 besøgt 40 fjerntboende enkeltlånere.

Som en 3. faktor bør nævnes *Voksenundervisningen* i Sydslesvig. Det er lettest at citere »Beretning for skoleforeningens virksomhed i skoleåret 1972-73« – Årsberetning nr. 49. Side 74 hedder det lakonisk: »Voksenundervisning i Sydslesvig er ikke noget nyt begreb. Allerede kort efter 1920 startedes der et undervisningsarbejde blandt voksne. Dette tog efter 1945 et vældigt opsving. Indtil 1970 var alt dette et frivilligt, folkeligt og ubetalt arbejde. I 1970 indførtes så den meget liberale

danske fritidslov i Sydslesvig. Øverste organ for hele voksenundervisningen er et repræsentantskab bestående af 38 repræsentanter valgt af alle større organisationer og institutioner. Repræsentantskabet vælger et nævn på 7 medlemmer. Dette nævn tager sig af det forefaldende daglige arbejde. I sæsonen 1972-73 gennemførtes i alt 209 kurser med 2.984 kursister«. Derefter følger en oversigt, hvoraf det fremgår, at der i 1971-72 var gennemført 131 kurser.

Beretningen er skrevet af overlærer E. Vollertsen, der fra 1970 har været Voksenundervisningens meget dygtige sekretær. Voksenundervisningsnævnets formand var rektor Knud Fanø i en næsten lige så lang periode. Fanø og Vollertsen gennemførte et parløb, der vel nok har været de sidste ca. 20 års største »folkelige« succes. Hvad kommer det nu biblioteket ved? Jo, den gav biblioteket en berøringsflade til et langt større antal lånere, ikke alene gennem udlånet af undervisningsbøger til kursusdeltagerne, men også fordi mange, ikke alene danskursister, men også mange af andre »fag«s kursister – og lærere, blev lånere. Det bør tilføjes, at bibliotekets souschef og udlånsleder har været medlem af voksenundervisningsnævnet siden dets etablering, og at hans forgænger var med i det arbejdsudvalg, der fik til opgave at gennemføre »den meget liberale danske fritidslov« i Sydslesvig.

En af bogbusserne i Sdr. Brarup skolegård februar 1982.

Den 4. faktor i bibliotekets resultater de sidste 20 år er, at vi prøvede at leve op til det *samarbejde med skoler* (og børnehaver), som der især efter 1945 blev lagt op til, men som også i perioden efter 1920 spillede en meget stor rolle, fordi biblioteksudviklingen i Danmark skete efter Biblioteksloven af 1920. Jeg vil godt understrege, at faktor»nummeringen« ikke gælder »vægtning« af »faktorerne«s betydning. Men biblioteksvæksten i Danmark skyldes jo den kendsgerning, at flere generationer gennem skolebibliotekernes samarbejde – og modarbejde – trods alle viderværdigheder »opdrog« nye generationer til, at det var en borgerret at have fri adgang til bøger, information og oplysning gennem frie lån og gennem fri adgang til den læsesals-håndbogsamling, som enhver låner frit kunne benytte – også efter diverse ændringer af loven fra 1920 og til næsten i dag. Biblioteksloven skabte den meget skarpe biblioteksgrænse mellem Danmark og Tyskland, der stadig eksisterer. Bibliotekerne nord for grænsen låner over dobbelt så meget ud pr. indbygger som de tyske biblioteker, i købstæderne ofte mere end det tre-dobbelté. Notabene praktiseret af biblioteksmedarbejdere med den »library spirit«, der gør en lov levende.

20 års udvikling

Har der været nogen udvikling i de sidste 20 års biblioteksarbejde? Spørgsmålet må besvares med et ja: *Det sydslesvigske Samråd* blev oprettet i begyndelsen af 70'erne. Det har siden været udsat for megen kritik, og en del af den har måske været berettiget. Men Samrådets dannelse har alt andet lige betydet, at diverse organisationers formænd og ledere har haft en nogenlunde regelmæssig mulighed for at udveksle meninger og synspunkter. Og skal betydningen af det gøres op over f.eks. de sidste 20 år, må man komme til det resultat, at det har gavnet organisations-samarbejdet betragteligt.

Pr. 1. marts 1974 holdt den første *bestyrelse* for Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig sit konstituerende møde. Den bestod af: 1 repræsentant for Sydslesvigsk Forening (skoleinspektør Sigfred Andresen, Bredsted. Næstformand); 1 repræsentant for Flensborghus GmbH – senere Grænseforeningen e.V, dvs. den juridisk set egentlige ejer af DCfS (bankdirektør Otto Christiansen, Flensborg. Formand); 1 repræsentant for Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (lærer Lass Erhardsen, Bredsted); 2 repræsentanter for Grænseforeningen (højskoleforstander, Grænseforeningens formand, tidl. kirkeminister Arne Fog Pedersen, Rødding) og kontorchef (senere direktør) cand. jur. O. M. Olesen,

	1966			1990		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
CB-skranken	31.081	13.470	44.551	98.251	30.569	128.820
Frilæsningsæt		14.146	14.146		53.469	53.469
Fremmedlån	(1.318)		(1.318)	3.462		3.462
Alderdomshjem	4.222		4.222	1.613		1.613
Bogbussen	—	—	—	1.247	512	1.759
Cornelius Hansen-Sk.	480	1.991	1.671	93	5.696	5.789
Gustav Johannsen-Sk.	—	—	—	1.266	12.774	14.040
Jens Jessen-Sk.	328	338	666	545	8.993	9.538
Sporskifte	24	467	491	292	1.683	1.975
Jørgensby-Skolen	—	—	—	190	10.351	10.541
Billedsamlingen	—	—	—	931		931
Grafiksamlingen	—	—	—	3.063		3.063
Flensborg by	36.135	29.612	65.747	110.953	124.047	235.000
Harreslev	570	1.172	1.742	700	8.312	9.012
Slesvig	3.987	10.303	14.290	24.566	72.239	96.805
Husum + Tønning + Fr.stad + Bredsted	5.276	8.404	13.680	17.965	67.968	85.933
Udstat. fra bogbil	6.520	12.279	18.799	9.440	34.666	44.106
Udl. i bogbilsområdet	6.667	28.728	35.395	22.879	95.919	118.798
Uden for Flensborg	23.020	60.886	83.906	75.550	279.104	354.654
Sydslesvig	59.115	90.498	149.653	186.503	403.151	589.654

En sammenligning af de danske bibliotekers udlånstal i 1966 – det dårligste år efter kulminationen i 1949/50 – og i 1990 viser betydelig vækst i alle afdelinger.

København); 1 repræsentant for Dansk Skoleforening for Sydslesvig (faktor Gert Wiencke, Flensborg).

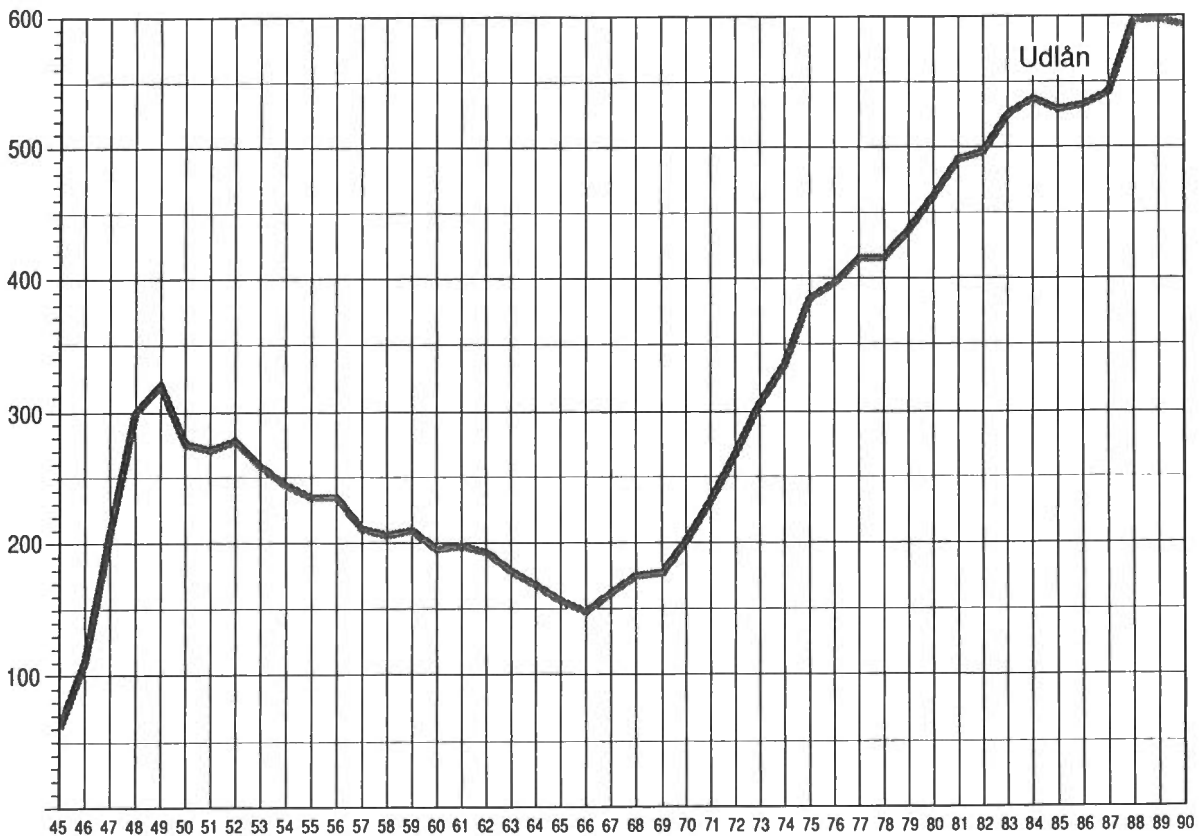
Er de to nævnte etableringer en biblioteksudvikling? Det er i hvert fald noget, der har haft betydning for bibliotekets trivsel. Det er en kompliment til de første og efterfølgende bestyrelsesmedlemmer, at DCfS uden en bestyrelse ikke havde fået udviklingen i 70'erne og 80'erne gennemført:

15. 3. 73 ansattes den første bogbuschauffør i Oplandsafdelingen.
18. 4. 74 fik vi af Grænseforeningen foræret det første skitseudkast til en om- og tilbygning af bibliotekshuset af 1959.
- 1975-76 Højttaler-»lampen« i Børnebiblioteket blev brugt af 6.000

børn, og 2.900 brugte afspilningspladerne i afd. for voksne.
Pladeforbrug: 2.100 + 2.650 afspilninger: 4.750 afsp.

1. 8.75 1/3 bibliotekar til Oplandsafdelingen. 2/3 til Voksen- og Børneudlån.
1. 9.76 fik Husum sin »2.« bibliotekar, og senere på måneden startede Oplandsafdelingen sin bogbus nr. 2.
- 1976-77 Bogsætsamlingen – Klassesætsamlingen udbygges fortsat i samarbejde med Dansk Skoleforenings fagkonsulenter og har sin hidtil største benyttelse: der udlåntes 2.053 klassesæt med 24.880 udlånte bøger. (1970: 592 sæt og 5.755 bd.)
21. 1.77 På et bestyrelsesmøde nedsættes et programmeringsudvalg for det kommende byggeri bestående af: Otto Christiansen, Otto Lippert, Jørgen Hamre, O. M. Olesen, biblioteksinspek-

Udlånsoversigt 1945-90.

tør Sv. Plovgaard, Bibliotekstilsynet. Senere valgtes af medarbejderne bibliotekar Blide Kürstein og for kontorsektionen skrankeleder Klaus Fedders. Souschef Jørgen Vestergaard blev udvalgets sekretær.

17. 3.77 og på et efterfølgende møde blev medarbejderne tilbudt 2 observatørposter i bestyrelsen, og medarbejderne valgte bibliotekar Erik Hoppe og kontorassistent Monika Sönnichsen, der var de første medarbejderobservatører ved et bestyrelsesmøde den 7.6.1977.

1. 8.78 Klassesætsamlingen overflyttes til Skolecentralen med 1.232 klassesæt, i alt 31.450 eksemplarer. 1978 var forøvrigt det første beretningsår, der faldt sammen med kalenderåret. Efter aftale med Skolecentralen »fik« vi dens udlånstal fra 1.8. til 31.12.78. Vi havde fra 1.1. til 1.8. udlånt 17.743 bind – fra 1.8. til 31.12. udlånte Skolecentralen 7.666 bd. Det blev til 25.409 udlån på årsbasis.

Der udlåntes med de her nævnte tal fra Klassesætsamlingen 418.400 bøger/medieenheder – svarende til en fordobling i udlånsomfang fra beretningsåret 1970-71 (200.000 udlån).

1. 1. 79 Oplandsafdelingen fik chauffør til bogbus nr. 2. Det understreges i årsberetningen 1979, at udlånet ved den enkelte skole er afhængig af 1. Skolernes organisering af udlånet. 2. Elevtallet. 3. Plads-(lokale-)forholdene – et selvstændigt bibliotekslokale eller et aflåst »bogskab«. 4. Størrelsen af depotudlånet (udstationeringen) 5. Frekvensen af bogbusbesøgene, og der kunne tilføjes: hele lærerstabens indstilling – og 6. en evt. aflønningsmulighed med honorar til den evt. medarbejder ved det enkelte udlånssted, der havde én ansvarlig som leder af udlånet. Der bør tilføjes: et tilstrækkeligt antal bibliotekarere og kontorassistenter.

Biblioteksarbejdet i Sydslesvig har som i Danmark altid været stærkt afhængig af *samarbejdet med skolerne* – dvs. af skoleledelsen og af lærerstaben – og måske med en smule indsnævring: af dansklærerne-klasselærerne. Der findes nok ikke en beretning, hvor de ikke sammen med øvrige »udlånsledere« (amtssekretærer, børnehavedere osv.) har fået en kollektiv tak for deres indsats. Men noget er sket både i løbet af 70'erne og 80'erne.

Efter at have haft faguddannet bibliotekar fik filialen i Harreslev

1.9.73 en ikke-faguddannet bibliotekar, Ilse Kürstein, der i mange år gjorde et godt udlånsarbejde i filialen. Traditions-mæssigt har Harreslev-filialen ligget »under« Flensborg, og det blev den ved med. I midten af 70'erne fik vi den næste »nebenamtliche«, direkte aflønnede deltidsbibliotekar i Egernførde – og i 1978 den 3. i Læk. Men samtidig havde vi en mindre hær af »ehrenamtliche« tillidsmænd/udlånsledere på diverse skoler. Somme tider fik en enkelt lærer ansvaret – og han/hun fik det beløb, der blev afsat til den enkelte skole – efter en meget primitiv aflønningsmodel – først 0,10 DM pr. udlån, derefter 0,15 DM pr. udlån. Og skolen – lærerrådet – har andre steder sørget for anvendelse af beløbet. Til disse fritidsbibliotekarer (»ehren« oder »neben«) har vi i 1990 udbetalt ca. 20.000 DM. I de tyske »ehrenamtlich geleiteten Büchereien« har 22 »ehren« fået 38.710 DM.

I løbet af 1980'erne blev yderligere 9 ikke-faguddannede bibliotekarer »ansat« som udlånsledere. Det er så at sige altid sket på initiativ fra den enkelte skole i samarbejde med Oplandsafdelingen. Men derudover er der i samme periode ved filialen i Bredsted ansat 1 faguddannet bibliotekar (1.8.80), for nylig 1 i Harreslev (1.8.90) og derudover ved 2 skoler yderligere i Flensborg, alle på deltid. Ser vi på situationen i Flensborg, har vi nu faguddannet arbejdskraft ved Cornelius Hansen-Skolen, Jens Jessen-Skolen, Jørgensby-Skolen, Gustav Johannsen-Skolen, Sporskifte skole, ved 5 af de 7 skoler i Flensborg by. Vi »mangler« Chr. Paulsen-Skolen og Duborg-Skolen. Den sidstnævnte skole – det sydslesvigske gymnasium – ligger så nær ved hovedbiblioteket, at det hidtil ikke har været nødvendigt, at vi havde en særlig kontaktbibliotekar til gymnasiet. Fra bibliotekets side kan vi se, at der måske latent ligger et problem. Det ville måske være en fordel, hvis elever (og lærere) havde en særlig »kontaktbibliotekar« til rådighed som fast mellemed. Chr. Paulsen-Skolen ser vi meget gerne betjent på samme måde som de 5 skoler, der for øjeblikket har faglig biblioteksbetjening. Men det er et spørgsmål om plads på skolen, hvis skolebibliotekar har anvendt børnebibliotekets tilbud om »frilæsningsæt« særdeles fremragende. *Harreslev* kommune er et problem for sig, idet vi venter på et udspil, der sætter os i stand til at betjene ikke alene Harreslev by, men hele kommunen, så den bliver en selvstændig enhed i bibliotekssystemet.

Bredsted-filialen er som nævnt fra 1981 betjent fra Dansk Bibliotek Husum, således at Fr. Mommsens vision fra 1947, jf. indledningscitater til dette afsnit, blev til virkelighed.

Den meget opmærksomme læser vil nok sige: Hvad med Kappel – og

hvorfor var Slesvig ikke med i visionen? Kappel var ikke med, fordi Dansk Bibliotek Slesvig fra oktober 1946 overtog Kappel som filial, og Dansk Bibliotek Slesvig var ikke med, fordi det fra samme år blev overtaget af daværende bibliotekar Poul Kürstein. Kappel filial blev ved Karen Hansens overtagelse af Slesvig i 1966 ført tilbage i Oplandsafdelings regi.

Man kan så konkludere, at der fra ca. 1970 til i dag er sket en del »udviklinger«. Men det er vanskeligt at besvare spørgsmålet om udvikling. For biblioteksvæsenet var i fuld udvikling allerede på Flensborghus, og udviklingen fortsattes i løbet af 1960'erne i de nye rammer fra 1959. Inden jeg går videre med udviklingen, vil jeg godt vende tilbage til »paladset« af 1959, der vakte så megen forargelse.

Erindringsglimt

Vi kom 3 bibliotekarer fra Danmark i sommeren 1967 (Birgit og Jørgen Vestergaard og jeg). Jeg fik et »chock«, inden jeg kom herved: Da det rygtedes, at jeg havde fået en stilling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, var den umiddelbare reaktion hos adskillige kolleger: »Hvordan kan du få så skør en idé – Mindretallet er færdigt i løbet af de næste 5 år. Du har trådt i spinaten«. Andre nøjedes med at gratulere køligt eller smile overbærende. Det var lidt af et chock. På afstand havde jeg siden 1945 fulgt udviklingen i Sydslesvig, og siden 1953 havde jeg så at sige dagligt læst Flensborg Avis, så jeg kunne efter lidt overvejelse ikke tage de negative reaktioner alvorligt.

Modtagelsen var strålende. Fra overbibliotekaren og samtlige medarbejdere. Det gik langt bedre end ventet. I foreningslivet var den måske lidt mere broget – men den var ikke værre, end jeg havde oplevet den andre steder. Det værste var – måske – at man skulle vænne sig til biblioteksbenyttelsens tilsyneladende ringe omdrejningsniveau, der ikke var så ringe endda – slet ikke, når biblioteks»klimaet« blev taget i betragtning – men der var unægtelig en forskel fra Danmark til her.

Det var kun, indtil man havde fattet, at udlånet eller dets omfang ikke alene var hovedbibliotekets, men hele landsdelens. Der kunne på hovedbiblioteket synes lovlig tomt også i ferie- og sommertiden, både på filialerne og på selve biblioteket. Hovedbiblioteket lukkede 14 dage i skolernes sommerferie! Det var ferieplansmæssigt en praktisk foranstaltning. Men der var til daglig for god plads i udlånet. Og jeg havde ikke oplevet et bibliotek, hvor enhver kommunikation eller samtale blev indledt med hr. x, fru y eller frk. z, kort sagt, hvor Des-formen var

gennemført med en konsekvens, der kunne virke for at sige det mildt: meget generende. En dag, hvor jeg var ved at eksplodere på grund af denne gennemførte Des-form, sagde jeg til Jørgen Vestergaard: Hr. Vestergaard, jeg vil gerne foreslå Dem noget: at vi bliver dus; der er jo »nogle grupper«, der allerede er dus – så jeg vil foreslå dig og Birgit, at vi nyankomne anno 1967, siger du til hinanden. Og det var Jørgen og Birgit med på – og så sagde vi altså du til hinanden.

Udvidelsesplaner 1969, 1974 og 1979

Sydslesvigs danske Kunstforening havde sendt biblioteket en ansøgning om udvidelse af foredrags- og udstillingssalen, og den blev forelagt ved budgetmødet med 5-mands-udvalget i 1969 med støtte fra biblioteket. Vi søgte et beløb til køb af den nærmeste nabogrund mod syd. 5-mands-udvalget havde et modforslag: ville det ikke være langt bedre at købe nabogrunden nord for Marietrappen? Torben Glahn udbad sig et par timers betænkningstid – og bl.a. jeg blev kaldt op på hans kontor – for at få mig til at bekræfte, at det var for stor en bid at gabe over. Vi satte naturligvis begge forslaget i forbindelse med udlånets omdrejningstal, der stadig var relativt lavt. Det var fristende, hvis det betød, at vi kom Duborg-Skolen nærmere. (Man tænke sig et system af rullende trapper under jorden!). Der blev talt om en gangbro over Marietrappen, eventuelt en tunnel under Marietrappen. Og så var der den tyske børnehave højere oppe ad Marietrappen at komme udenom. Det endte med, at Torben Glahn sagde nej tak til det generøse tilbud. Vi fik i stedet bevilling til at købe den første nabogrund mod syd.

Den 20. marts 1973 modtog vi meddelelse om, at frk. Helene Christine Nielsen, Rådhusgade 11, Flensborg, havde testamenteret 100.000 DM til Dansk Centralbibliotek til minde om sin far, »der havde været en trofast låner på det danske bibliotek«. Efter tilladelse fra 5-mands-udvalget blev arven den 30. november samme år delvis brugt til køb af den nærmeste sydlige grund. Johs. Skræppenborg Nielsen, der dengang var medlem af 5-mands-udvalget, fik overdraget at sørge for købet. Det hedder i årsberetningen: »Der foreligger derefter mulighed for den udvidelse af den nuværende bygning, der er så hårdt brug for«.

Grænseforeningen forærede den 18.4.74 DCfS et skitseprojekt til en til- og ombygning, baseret på de to erhvervede nabogrunde. Det var udarbejdet af arkitekterne Holm og Grut M.A.A., der havde stået for bygningen af 1959. Det fik en skrap modtagelse af »Kritisk Forum«, der i Flensborg Avis den 1.2.82 døbte det »Fort Knox«. Desuden mødte

projektet – som projektet fra 1959 – almindelig modstand fra her og der – og de kommunale byggemyndigheder fik god tid til at forberede sig på grundig kritik, når der endelig ville blive fremsendt et projekt direkte til myndighederne.

Hovedbiblioteket af 1959 kunne af udefra kommende ved en overfladisk betragtning »se ud som« for stort planlagt. Men man bør erindre sig, at rammerne var betinget af, at der skulle være plads til 6 lejligheder, svarende til det antal lejligheder, der var på de 3 grunde før byggeriet. Det betød, at meget nær 500 m² af huset skulle bruges til beboelse.

I øverste etage af biblioteksfløjen lå 2 lejligheder, i boligfløjen bag biblioteksområdet lå 4 lejligheder + fornødne kælderrum til samtlige lejligheder. De to lejligheder i »biblioteksfløjen« blev nedlagt så tidligt som i årene 1965 og 1966 og blev taget i brug af regnskabsfører og af Studieafdelingen. Tilbage var 4 lejligheder, hvoraf 3 blev nedlagt i sidste halvdel af 1970'erne, således at husmesterlejligheden blev den eneste medarbejderlejlighed i komplekset. Og sådan er det i dag.

Øverste etage i boligfløjen blev i 1979 taget i brug af Studieafdelingen. Nederste etage blev ændret til at være bagland og kontorland for Den slesvigske Samling. I forbindelse med om- og tilbygning fra 1985-87 blev nederste boligetage indrettet til frokoststue. Flemming Gruts og Tyge Holms skitseprojekt blev naturligvis udsat for både harsk og barsk læserbrevskritik i Flensborg Avis og fik i tilgift en række mere eller mindre usaglige kommentarer med på vejen i årene fra 1974 og fremefter.

Skolerne og bibliotekets vækst

Som det fremgår af datolisten fra 70'erne (side 142), var Skoleforeningen fra i hvert fald 1978 i færd med at etablere *Skolecentralen*, en institution, der svarer til Amtscentralerne i Danmark, pædagogiske værksteder med udlån af klassesæt til skolerne, en overbygning af skolernes og skolebibliotekernes egen bogbestand. DCfS var 1948-49 begyndt at opbygge en klassesætsamling mere eller mindre i samarbejde med Skoleforeningen.

Da vi uden sværds slag afleverede en klassesætsamling på 1.232 klassesæt med 31.500 bind, gjorde vi det af to nærliggende grunde: Ligesom vi ønskede at arbejde i størst mulig overensstemmelse med bibliotekslovgivningen i Danmark, således ønskede vi naturligvis Skoleforeningen samme mulighed for at udvikle skolevæsenet i overensstemmelse

Bag det store udlån til skolebørnene står de mange udlånssteder på de danske skoler. Fra denne »indendørs bogbus« indrettet til at køre rundt i skolens klasser, udlåntes i Bredsted 1972-73 i alt 3.381 bøger svarende til ca. 37 bøger pr. skoleelev. Til venstre skoleleder Sigfred Andresen.

med udviklingen i Danmark. Den anden grund var, at vi i slutningen af 70'erne både manglede lokaler og medarbejdere til at fortsætte en tidssvarende udnyttelse af classesætsamlingen. Afleveringen betød, at vi i 1979 mistede 25.000 udlån fra classesætsamlingen.

Til belysning af forholdet mellem skole og bibliotek gengives et afsnit af formand for Skoleforeningen Gert Wienckes beretning på Fællesrådsmødet i Kappel den 23.9. 1981: »Gennem Samrådet bliver vi orienteret om de planer, man har i andre organisationer. Her er vi også orienterede om, at DCFS arbejder med planer om en udvidelse. Det kan være vanskeligt for os at vurdere, hvor stor en udvidelse skal være. Det spørgsmål skal naturligvis fortsat drøftes, mens man arbejder videre med planerne og vurderer, hvilke økonomiske muligheder, der kan være. Skoleforeningen er repræsenteret i bibliotekets bestyrelse. Vi har derfor også ad den vej mulighed for at få vore synspunkter gjort

gældende. Som bekendt er vi inden for skoleforeningen i gang med at oprette og udbygge skolebiblioteker ved skolerne. Det vil tage nogen tid, før vi kan sige, at vi er færdige med at udbygge dem. Skolebibliotekerne skal løse pædagogiske opgaver i forbindelse med den normale undervisning på skolerne. Derimod kan skolebibliotekerne ikke tage sig af børnenes fritidslæsning, som derfor fortsat må klares af DCfS. Erfaringerne viser, at et veludbygget system af skolebiblioteker bevirker, at der kommer et større behov for fritidslæsning. Vi håber, at en tilsvarende udvikling vil ske i Sydslesvig, og vi kan allerede se tegn på det. Derfor må vi indrømme, at vore bestræbelser m.h.t. skolebiblioteker efter alt at dømme vil bevirke, at der kommer større pres på biblioteket«.

Det kom til at slå til. Der havde fundet en tredobling af udlån siden årene med de lave elevtal. Men også 80'erne igennem blev der tale om en bedre biblioteksbenyttelse. Vi prøvede fortsat via Danmark og fra de tyske bevillingsmyndigheder, ikke mindst gennem et samarbejde med SSVs kommune- og amtsrådsmedlemmer og landdagsmanden, at vinde forståelse for større offentlige tilskud.

De stigende udlånstal gjorde det muligt fra 1976 til 1985 at få 7 bibliotekarstillinger normeret, deraf de 4 uden for Flensborg, nemlig 2 i Husum og Slesvig og 2 i Oplandsafdelingen, mens Den slesvigske Samling blev udvidet med 1 bibliotekar, og hovedbiblioteket blev udvidet med 2 stillinger. Der blev ved 9 biblioteker i skoler 80'erne igennem fundet lærere eller andre lokale kræfter, der mod en vederlagsordning påtog sig regelmæssige udlånstimer, og vi kunne ved en lang række skoler tilbyde en »erkendtlighed« til skolen som en slags tak for godt medarbejde. Det er »mini-beløb«, men dog udtryk for tak for udført arbejde – og for samarbejde.

Biblioteksarbejdet ved skoler med fritidsudlån vil naturligvis være stærkt afhængigt af lærernes interesse for børnenes sproglige udvikling, og der er naturligvis fra skole til skole forskelle på udnyttelsesgraden af de udstationerede minibiblioteker, ligesom udnyttelsesgraden vil hænge sammen med lokaleforholdene fra skole til skole: lokaletilgængelighed og selve skolens struktur.

Vi har efter evne og økonomiske midler gjort, hvad vi kunne for at betjene, ikke alene eleverne, men også lærerne og forældrene, og vi har grund til at være glade for det samarbejde, der er mellem skoler, børnehaver og biblioteker.

Sydslesvigs areal, lang skolevej – også for forældrene – gør naturlig-

vis, at der i Sydslesvig kræves en mere bevidst indsats fra lånerens side for at få etableret låne- og lånerveje mellem de enkelte hjem og bibliotekerne, store som små. Tendensen har foreløbig været, at det de sidste 20 år er lykkedes at få en større berøringsflade til dem, der endnu læser, lytter eller ser filmatiserede bøger. Vi håber det fortsat vil ske.

I den foregående, mere historiske del af denne bog er det flere gange nævnt, at der allerede i Flensborghus Bogsamlings tid, ikke mindst efter 2. verdenskrig, blev lagt op til, at et bibliotek var mere end bøger. Centralbiblioteket søgte virkelig at udnytte husets lokaler. Sammenligner man, hvad der skete fra 1959 til 1969 med de to efterfølgende ti-år, så kan man vælge at være sur og sarkastisk og sige, at der ingen udvikling har været. Og dog!

Det er gået op for flere og flere foreninger og organisationer, at bibliotekerne er et tilbud, især til deres medlemmer. Og det er jo det, det drejer sig om. Bibliotekar Karl Fischer skrev i Flensborg bys julehefte i 1988 en artikel, »Centralbiblioteket – mulighedernes hus«, hvori han understreger, »at huset i Nørregade kun danner rammen om en stribe aktiviteter, der er kommet i gang på grund af initiativer fra SSF, SdU og alle andre foreninger.«

Mange foreninger har også opdaget, at der bliver bedre muligheder for arrangementer, når man går sammen om tingene. Man kunne nævne Filmklubben som eksempel. Man kunne nævne Folkeuniversitetet. Man kunne nævne Kunstforeningerne, der oftest profilerer sig hver for sig, men som også har haft gode »samarbejdsudstillinger«. Alt i alt må man sige, at Centralbiblioteket samarbejder med mange foreninger. – Bilagene s. 176ff registrerer aktiviteterne i 1990, og siger mere end mange ord.

Den økonomiske udvikling

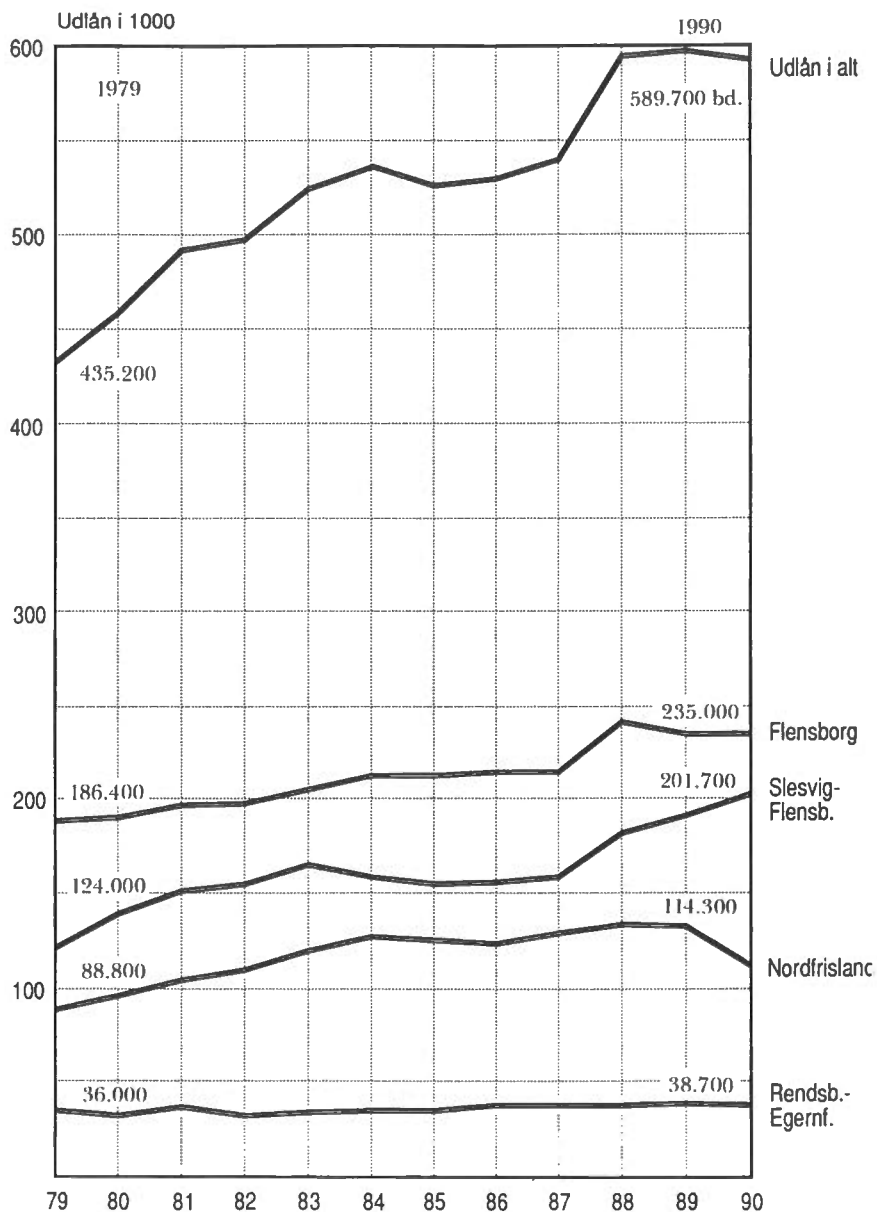
Vi har fra 1970 været igennem flere sparerunder – men dem er der ingen grund til at komme nærmere ind på her. Fra 70'ernes begyndelse til i dag er bibliotekets budget blevet mere end fordoblet – set i DM. Det lyder måske kolossalt, men det turde ikke afvige meget fra andre biblioteksbudgetter i samme periode. De besparelser, vi står over for i 1993, 1994 og 1995 er måske alvorlige. Det vil vise sig år for år. De 12 bibliotekarer, der var ansat i begyndelsen af 70'erne, havde 40 arbejdstimer ugentligt – svarende til 24.960 arbejdstimer på årsbasis. De samme 12 bibliotekarer har i dag 23.088 arbejdstimer – et minus på 1.872 arbejdstimer. Eller ca. 1 bibliotekar (1.924).

Hvad vi hidtil har undgået, er en nedsættelse af materialekontoen. Og det vil vi naturligvis prøve på fremdeles at undgå. Min forgænger var særdeles sparsommelig. Fra slutningen af 40'erne til et sted i sidste halvdel af 70'erne handlede vi helt overvejende direkte med danske bogforlag – og »sparede« på den måde boghandlernes avance. Vi havde simpelthen et boglager i Danmark, hvortil samtlige danske forlag sendte de bestilte bøger, hvorefter overbibliotekaren med en medhjælp (fru Valborg Glahn) tog til Haderslev og sorterede de indkøbte bøger. Den største del af dem forblev i Haderslev til indbinding, mens resten blev fragtet »hjem til Flensborg« – til plastning! Det var på det tidspunkt en særdeles billig ordning.

Den fortsatte et par år, indtil den nye overbibliotekar med sin sekretær, Monika Sönnichsen, blev stoppet i et forsøg på at »indsmugle porno«. Det skete kl. 12 midnat – fordi »vort bogbinderi« var under ombygning, og fordi vi derfor først kunne begynde sorteringen kl. 16. Min bil var lastet til bristepunktet: bøger på bagsædet, bøger i bagagerummet og bøger på tagbagagebæreren. Vi var kommet gennem pas-kontrollen, men ved selve toldstedet sprang en toldbetjent frem og forlangte en »stikprøvekontrol« fra bogmassen: Han pegede på en kasse på tagbagagebæreren og sagde: »Jeg vil gerne have den kasse ind til kontrol«. Jeg fik balanceret den ned og ind. Og da han åbnede den, blev han nærmest pæon- eller georginelilla i ansigtet og sagde: »Hvad bruger De de bøger til?« Jeg sagde med det samme: »Jeg foreslår, at De beslaglægger vognen – og så ta'r vi en taxa hjem«. Og det reddede os – vist nok. Imens fordybede han sig i kassens indhold. Øverst lå en paperback-udgave af Henry Millers »Stille dage i Clichy« – med billeder fra filmen af vist nok samme navn – og nedenunder lå 100 seksualvejledningsbøger, der var bestilt af børnebibliotekaren – efter aftale med Skoleforeningens fagkonsulent i seksuelle spørgsmål til Bogsætsamlingen (Klassesætsamlingen). Så sagde han: »Har De børn?« »Ja«, sagde jeg lakonisk. »Har De døtre?« »Ja«, sagde jeg lakonisk. »Hvor gamle er de?« Jeg betvang min lyst til at sige: »Hvad rager det egentlig Dem?« Og sagde i stedet: »19 og 15«. »Jamen synes De ikke, at det er forfærdeligt, at Deres døtre har adgang til sådanne bøger?« Jeg havde på det tidspunkt forklaret ham, at bøgerne blev sat i magasin og på lukket hylde – og så sagde jeg: »Ved De hvad: det interesserer dem overhovedet ikke«. Så så han mig dybt i øjnene – og sagde: »Sie sind ein glücklicher Mensch« – og så fik vi lov at indføre »pornoen« – på den betingelse, at vi næste dag skulle konfronteres med 2 toldinspektører,

hvoraf den ene forsynede Monika med ajourførte indførselsformularer, mens den anden og jeg underholdt hinanden med DCfS's indførselsbesværligheder fra den engelske besættelse af Slesvig-Holsten til dags dato. Monika og jeg kunne det eller de følgende år være blevet

Sydslesvigsk biblioteksarbejde
1979-1990.

pornoimportører i stor stil: for fremover skete der det, at vi afleverede en stak af indførselspapirer så at sige kontrolløst. Vi har aldrig misbrugt det, og ingen af os er mig bekendt – blevet millionærer.

Men jeg vil godt sige til det tyske toldvæsens ros, at vi har fået en kulant og strømlinet behandling – i det store og hele. Det danske toldvæsen kunne være værre, men var i kulance m.m. på linie med det tyske.

Episoden medførte, at DCfS blev direkte kunde hos Indbindingscentralen. Og på længere sigt har denne ordning været lige så økonomisk med hensyn til køb og indbinding.

Med hensyn til vore ofte vanskelige budgetforhandlinger vil jeg godt afdække »vor evige vanskelighed«. Vi afleverer – naturligvis – bevillingsansøgning til 5-mands-udvalget. Vor svaghed er, at vi næsten aldrig ved, hvor store tilskud, vi kan regne med at få fra offentlig side, det vil sige fra tysk side. Derfor må vi regne med de tilskud, vi har fået det foregående år. Og dermed står vi hvert år med en usikker beregning, når vi skal bestemme det/de kommende års behov for danske statstilskud.

Men der er håb forude: både afdøde Kurt Hamer og hans efterfølger som Grenzlandbeauftragter, Kurt Schulz, er gået i brechen for, at mindretallet står under kommunernes »beskyttelse« med hensyn til sikring af lige tilskudsfordeling. Der burde altså fremover ikke være tale om »frivillige ydelser«. Men nogle vrangvillige kommuner pukker på »den kommunale selvbestemmelsesret«. Både Kurt Hamer og Kurt Schulz har henholdt sig til den nye Landesverfassung's artikel 5 stk. 1 og 2, der rent faktisk proklamerer lige ret – lige tilskud, til flertal og mindretal, også når det drejer sig om biblioteker.

Noget anderledes er det for det tyske mindretal i Nordslesvig. Der betaler den danske stat og Sønderjyllands amt og enkelte kommuner i alt ca. 40 % af Bücherei-Zentrale Apenrades indtægter/udgifter. Vi har til og med 1990 fået under 12 % i offentlige tyske tilskud. Det kan da ikke være rigtigt – eller kan det?

Ligesom det danske mindretals skolevæsen må være betydeligt dyrere end et flertals skolevæsen, således gælder noget tilsvarende for den danske folkedels biblioteksvæsen. Det er et spørgsmål om areal og folketal. Der er ét gymnasium i Sydslesvig – nemlig det sted, hvor befolkningsunderlaget eller elevtallet er størst, i Flensborg, og ingen andre steder er der i Sydslesvig elevtal nok til et gymnasium. Eller til et centralbibliotek. Det undgås ikke, at der skal bruges meget store beløb i

det ene tilfælde til elevtransport – i det andet tilfælde til bogtransport. Men der er et andet grundlag for at forlange relative lige tilskud på: om ikke eleverne, så er forældrene skatteborgere – og det samme er lånerne. Det turde betinge de relative tilskuds ligeret. I en vis forstand kan det være de offentlige myndigheder lige meget, hvor store tilskuddene er fra »moderlandet«. Det kan være svært at finde en retsindig modus for de offentlige (tyske) tilskud.

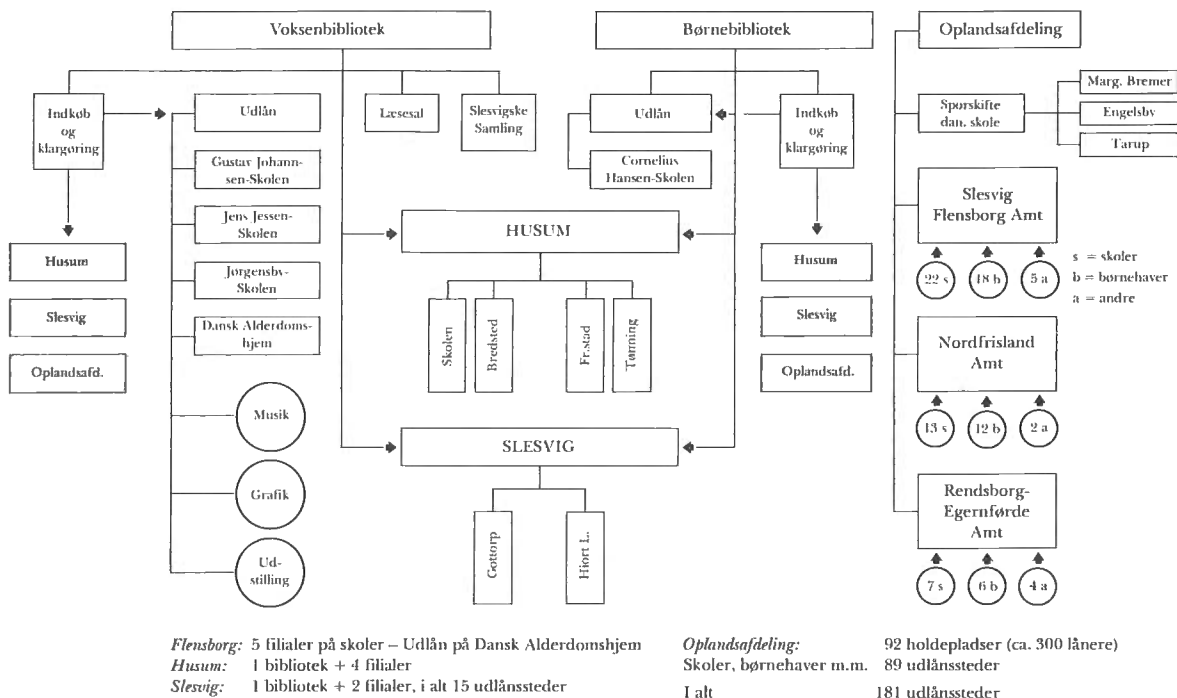
Biblioteksstrukturerne i Danmark og her er meget forskellige. I Danmark er centralbiblioteket det fælles bibliotek for amtets kommuner – endnu. Her er centralbibliotekernes opgave mere begrænset til at være mellemlid mellem de mindre biblioteker og Landeszentralbibliothek Schleswig-Holstein – der ligger i Flensborg – og Büchereizentrale Flensburg, der sørger for indkøb, indbinding og bogbuskørsel, samt er det sted, hvor alle biblioteksmedarbejdere og biblioteker administreres fra.

Det gælder dog ikke byens kommunale bibliotek. Flensborg by er som en »kreisfreie Stadt« selvstændig i forhold til Büchereizentrale og Deutscher Grenzverein e.V., der er »Träger« af Büchereisystem Schleswig. Skal DCfS karakteriseres i dette bibliotekslandskab, må vi sige, at vi efter tysk definition nærmest svarer til begrebet Büchereizentrale: vi er indkøbscentral for samtlige afdelinger og administrerer alle biblioteker, men vi har ikke som BZ et særligt lektorat (for boganmeldelser – bortset fra, at alle bibliotekarer deltager i bogvalget).

DCfS har haft den ambition fra 1946 og for så vidt før, at vi gerne ville være på højde med de bedste af de danske biblioteker – det gælder ikke først og fremmest udlånsomfang, men især lånerservice. Med hensyn til udlånsomfang er den dansk-tyske grænse knivskarp. Vor nærmeste nabo Bov kommune ligger trods nedskæringer på en biblioteksbenyttelse, der i 1990 svarer til 11,56 udlån pr. indbygger. Vort nærmeste centralbibliotek nordover – Det sønderjyske Landsbibliotek –, dvs. centralbiblioteket i Aabenraa, har et udlån på 21,16 pr. indbygger, mens Sønderjyllands amt som helhed ligger på 12,85 udlån pr. indbygger. Lægger man det tyske centralbiblioteks udlånstal til, vil man komme op på ca. 14 udlån pr. indbygger i Sønderjyllands amt.

En karakteristik af »biblioteksklimaet« i Sønderjyllands amt kan gøres med ganske få tal: I hele amtet bor ca. 250.000 mennesker. De lånte i 1990 3.233.800 bøger. Amtets samlede biblioteksbudget var på 72.375.000 kr. Udlån pr. indbygger pr. år lå på 12,60 bd. Centralbiblioteket dog på godt 21 bd. pr. indbygger. Udgiften pr. indbygger var 288 kr.

På samme måde kan biblioteksklimaet karakteriseres i Sydslesvig, der

Figuren illustrerer de mangesidede funktioner under Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. De to tilknyttede forskningsafdelinger – Arkivet og Studiefdelingen – er ikke medtaget.

består af Nordfrisland amt, Slesvig-Flensborg amt og Rendsborg-Egernførde amt samt Flensborg – et område med 496.200 indbyggere. De lånte i 1990 2.275.200 bøger svarende til et udlån på 4,6 bd. pr. indbygger. De samlede udgifter var 8.553.800 DM, svarende til ca. 32.575.370 kr., pr. indbygger 16,72 DM svarende til ca. 64 kr. Der er i disse tal ikke medregnet udgiften til Landeszentralbibliothek Schleswig-Holstein (Flensborg) – og der mangler en del udgifter til Büchereizentrale Flensburg, to institutioner, der udfører de opgaver, der ligger hos danske centralbiblioteker, og som får væsentlige statstilskud – altså tilskud direkte fra forbundsrepublikken. Endvidere kunne man til dette tal lægge det tilskud, vi får fra kommuner, amtskommuner og Flensborg by: i 1990 547.600 DM, så jeg gætter på, at der til folkebibliotekerne i »Büchereisystem Schleswig« i 1990 er ydet over 10 millioner DM.

På samme måde kunne der til udlånstillene i Sønderjyllands amt lægges det tyske centralbiblioteks tilskud og udlån. Det ville øge udgifterne i amtet med godt 703.700 DM (inklusive statstilskud).

Men det er lettere at stille op i et overskueligt skema:

1990 DCfS

Tilskud fra Danmark	15.967.556 kr.	88,42 %
Off. (tyske) tilskud	2.091.765 kr.	11,58 %
Tilskud i alt	18.059.221 kr.	100,00 %

Anvendt kurs ved omregning fra DM: 3,82 kr. = 1 DM.

1990 ZB-Åpenrade

Tilskud fra Sl.-H. m.v.	3.938.726 kr.	59,44 %
Off. (danske) tilskud	2.688.210 kr.	40,56 %
Tilskud i alt	6.626.936 kr.	100,00 %

Det bør understreges, at de ovennævnte tal ikke omfatter tilskud til Studiefærdigheden og Arkivet, idet det økonomiske grundlag for disse to selvstændige afdelinger indtil nu helt er holdt uden for ansøgning om tyske tilskud og udelukkende har været og er baseret på tilskud fra Danmark. I øvrigt har det været både mine forgængeres og min ambition, at biblioteket burde have de samme økonomiske forudsætninger som de bedste danske centralbiblioteker.

Den danske folkedel i Sydslesvig står stadig med et befolkningstal på 50.000 – og det svarer meget godt til styrkeforholdet mellem Nord- og Sydslesvig – med hensyn til mindretal. Mine medarbejdere og jeg kan – mener jeg – være lidt stolte af, at mange tyske lånere indrømmer, at de ikke kan undvære DCfS.

Hvorfor? Tja – ganske enkelt, fordi biblioteksvæsenet i Danmark – er et af de bedste i verden – endnu. Men hvis kommunerne presset af staten fortsætter den snæversynede politik, enkelte kommuner er begyndt på, så river man ganske enkelt ned, hvad forudgående kommunalpolitikere har bygget op. Kommune for kommune.

Når det er sagt, vil jeg godt tilføje, at der for øjeblikket er en fremdrift, »et go« i det tyske biblioteksvæsen, som vi kun kan være glade for – for det må jo betyde, at DCfS kommer til at ligge i et bedre biblioteksklima. Vi har efter 1945 haft det bedst mulige forhold til »Büchereisystem Schleswig«. Det skyldtes navnlig Dr. H. P. Johannsen, Stadtbücherei, og Torben Glahn. Jeg fortsatte samarbejdet efter Glahns afgang –

og har fortsat det med Dr. Dankert, H. P. Johannsens efterfølger, og med biblioteksdirektør Dr. Lorenzen, der ikke alene er biblioteksdirektør for Büchereisystem Schleswig, men også for den holstenske del af landets biblioteksvæsen.

Samarbejdet mellem de to bibliotekssystemer foregår på det daglige udlånsplan, og det gælder både i afdelingen for voksne, især i forbindelse med læsesalen (fremmedlån) og med Den slesvigske Samling, hvis bogbestand og benyttelse er vokset til det dobbelte siden begyndelsen af 70'erne. Det foregår også mellem Stadtbücherei's og vort børnebibliotek, hvor man ca. én gang om året har en eller anden form for udstillingssamarbejde. Ligeledes gælder det andre udstillinger, hvor vi så sent som i 1990 sluttede udstillingsåret med Rolf Schwarz og Harald Jenners plancheudstilling: Norske fanger i Slesvig-Holsten, der blev åbnet af justitsminister Dr. Klingner den 3.12.1990, og som blev besøgt af mange både danske og tyske skoleelever.

Udvidelsen af hovedbiblioteket

Der er i det foregående kort fortalt om udvidelsesplanerne fra 1969 og 1974. Men der kom hele tiden noget i vejen for deres videreførelse: På det sidste udvidelsen af Ladelund Ungdomsskole og af Duborg-Skolen. Men forsinkelser er somme tider et gode. 5-mands-udvalget bifaldt, at en sidste forudsætning for bibliotekets udvidelse var køb af endnu en nabogrund, og den blev der bevilget penge til i 1979.

Imens arbejdede Grænseforeningen på at gøre den danske regering interesseret i en biblioteksudvidelse. Det skete gennem foreningens direktør O. M. Olesen, der kunne meddele, at Grænseforeningen var indstillet på forlods at lægge 1 million DM på bordet – med den tilføjelse, at »man så håbede, at den slesvig-holstenske landsregering og den danske regering ville dele det resterende beløb« – dengang ca. 9 millioner DM.

Parallelt hermed forhandlede landdagsmand Karl Otto Meyer med landsregeringen, og vi havde i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne flere møder med Grænseforeningens hovedbestyrelse – og adskillige ministerbesøg fra både Kiel og København. Den 2. december 1982 havde vi besøg af daværende ministerpræsident Uwe Barschel. 12. januar 1983 havde vi besøg af den senere ministerpræsident Björn Engholm (og af Klaus Matthiesen). Grænseforeningens hovedbestyrelse holdt et møde på centralbiblioteket, og tidl. udenrigsminister K. B. Andersen talte varmt (og afgørende) for en biblioteksudvidelse. Tidl.

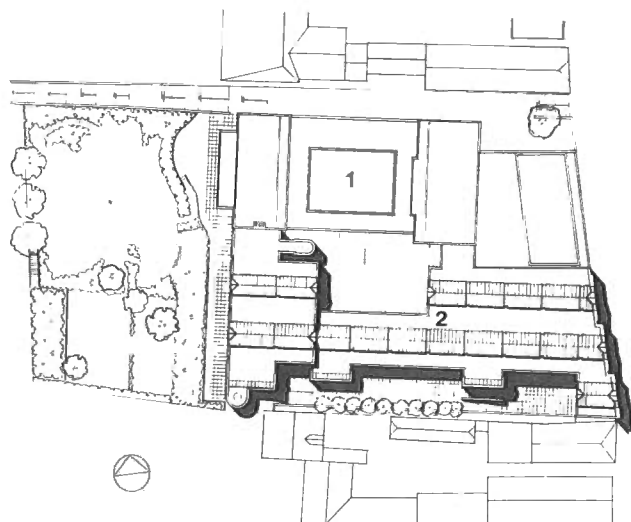
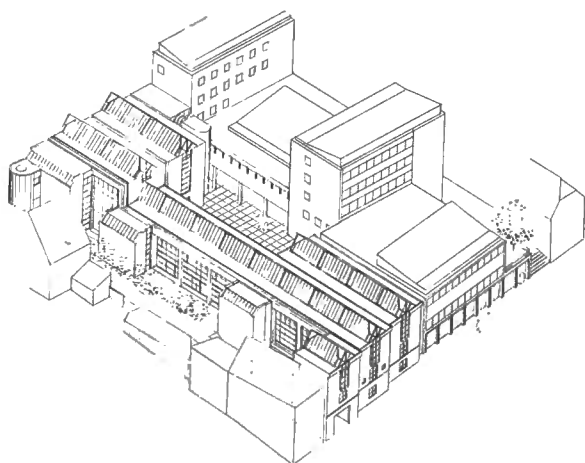
Dansk Centralbibliotek efter udvidelse og ombygning 1987. Opstalt mod Nørregade 1:600. Til venstre nybygningens tre gavle. Til højre bygningen fra 1959. Den oprindelige plan for udvidelsen var en gentagelse af den gamle funktionalistiske facadeform («Fort Knox»), som imidlertid ikke fandt nåde hos byggemyndighederne, præget af 1980'ernes historisk-nostalgiske arkitekturholdninger. Gengivet efter Arkitektur DK 8-1988.

statsminister Anker Jørgensen var også her i tilløbsfasen til byggeriet. Men jeg skal ikke fortsætte opremsningen af ministerbesøg.

Jeg vil nøjes med at udtrykke glæde over og tilfredshed med, at de politiske partier, der har været repræsenteret i 5-mands- 6-mands-udvalget, alle har været særdeles engagerede i de biblioteksmæssige forhold. Det gælder de to formænd for udvalget, jeg har kendt: Peter P. Gorrsen (Socialdemokratiet) og Peder Sønderby (Venstre), men det gælder i lige fuldt omfang de skiftende medlemmer fra Det Konservative Folkeparti, fra Det radikale Venstre, fra Socialistisk Folkeparti, og fra Fremskridtspartiet.

Det har været en oplevelse at møde den interesse og den saglighed, udvalget har behandlet DCFS's ansøgninger med. Det samme gælder den skiftende række af Grænseforeningens formænd, der har været impliceret i biblioteksarbejdet. Det gælder Erik Haunstrup Clemmensens, Arne Fog Pedersens, Eskild Frihlings og Viggo Witt-Hansens formandsperioder. Det samme gælder udvalgets sekretærer, kontorchef V. Martensen-Larsen og kontorchef C. E. Lautrup, begge fra Undervisningsministeriet samt dets tilsynsførende arkitekter: Hans Henning Hansen og Ole Grenness.

Så vender vi tilbage til 80'erne: Udvidelsen og ombygningen af huset fra 1959 kunne påbegyndes den 6. maj 1985. Forud var gået en række besværlige forhandlinger med byggemyndighederne i Flensborg og i Kiel. Efter at arkitektfirmaet Holm og Grut havde foreslået en meget elegant løsning af gavlproblemet – facadeproblemet, på baggrund af skitseprojektet af 18.4.74 – blev også det 2. projekt kasseret. Så der måtte et 3. forslag til – og det blev godkendt – med visse ændringer. Vor »daglige« arkitekt – Paul Heinrich, Flensborg – gjorde under alle disse

Dansk Centralbibliotek efter udvidelse og ombygning 1987. Situationsplan 1:1.500. 1., biblioteket fra 1959. 2., ny bygning. Gengivet efter Arkitektur DK 8-1988.

ændringsforslag og i den første fase af byggeriet – en meget stor indsats som mellemmand mellem Holm og Grut og de tyske byggemyndigheder.

I forberedelsesfasen og under byggeperioden afgik Hans Henning Hansen, Tyge Holm og Paul Heinrich ved døden. Det var smertelige tab. I alle tilfælde, for de pågældende havde et særdeles nært kendskab til mulighederne. Deres forarbejde og arbejde under byggeriet blev videreført på bedst mulig måde af deres efterfølgere.

Til- og ombygningen var fuldført (næsten) 19. september 1987 – og kunne indvies på husets 28. års fødselsdag. Sammenlignet med 100-årsjubilæet er det et relativt kort spænd af år. Men for medarbejdere, der har en længere ansættelsesperiode, kan byggesagens gang virke særdeles langsommelig. Regner vi 1969 med som startåret for »planlægning«, tog det 18 år at gennemføre byggeriet. Det er ikke danmarkshistorie for tiden fra startskud til resultat. Regner vi 1974 som startår, tog det rent faktisk »kun« 13 år.

Til dato har vi stort set holdt det udlånsniveau, som vi var nået op på i midten af 80'erne – selv om vi ikke siden 1985 har haft et »normalt« arbejdsår. Ikke så snart var byggeriet færdigt, før Nørregade blev brostensbelagt – og siden det sene efterår 1988 har det generet både forretningernes kundef adgang og vor kunde- og låneradgang. Og netop jubilæumsåret har været det år, hvor adgangen til biblioteket og til denne del af Nørregade var værst ramt.

Alsidighed og et meget varieret tilbud af aktiviteter er kendetegnet for moderne biblioteker. Det ses bl.a. ved den årlige markering af »Bibliotekets Dag«. Den 19. september 1991 kunne man på biblioteket opleve en levende fremstilling af bibliotekshistorien. Bibliotekar Jane Bossen (t.v.) agerer gammeldags bibliotekar (= Alexandra Johannsen), og bibliotekar Lilli Bruhn er låner. Busten af Gustav Johannsen og maleriet fra Flensborghus Bogsamling tegner linjerne bagud.

Et optrin i børnebiblioteket samme dag. Foto Jørgen Mulvad.

Og netop i jubilæumsåret er vi i gang med den største bibliotekstekniske revolution i det sydslesvigske biblioteksvæsens lange historie. Men det levede Alexandra Johannsen, Gustav Johannsen og Jens Jessen i lykkelig uvidenhed om, da Margretesminde-Biblioteket – det første

sønderjyske – danske »centralbibliotek« – blev etableret. Det er den »revolution«, som edb-udviklingen har medført.

Det har i 1991 forårsaget, at vi i en 6-7-ugers periode har haft 3 udlånsdage pr. uge i stedet for 6 dage. Og de må sammen med »gaderenoveringen« naturligvis betyde en udlånsnedgang i Flensborg. Anderledes kan det ikke være. Det er filialerne i Flensborg, det er bibliotekerne i Slesvig og Husum, der p.t. sammen med Oplandsafdelingen skal holde os på niveau med biblioteksbenyttelsen i de foregående år.

Det er naturligt at afrunde dette lapidariske forsøg på at skildre tendenser og udvikling i de sidste 2 årtier med at gengive daværende kulturminister H. P. Clausens tale, Kultusminister Dr. Peter Bendixens lykønskning og Grænseforeningens formand, Viggo Witt-Hansens hilsen fra Grænseforeningen ved indvielsen af det om- og tilbyggede bibliotekshus den 19. september 1987:

Kulturminister H. P. Clausens tale ved indvielsen

Deres excellencer, mine damer og herrer.

Der skrives stadig grænselandshistorie. For tiden falder de vigtige begivenheder endog med korte mellemrum.

Ved årsmøderne i sommer deltog for første gang tyske gæster. Her i Flensborg bragte overborgmesteren sin hilsen på dansk.

For mindre end en uge siden generobrede de danske sydslesvigere Karl Otto Meyers mandat i Landdagen. Det var en personlig sejr for landdagsmanden. Det var en glædens dag for os alle og en mærkepæl, at danskheden nu står så politisk stærkt, som den ikke har gjort i årtier.

Og i dag fejrer vi endnu en mærkedag i landsdelens historie. Det er en stor dansk festdag, og samtidig er den historisk, fordi det er første gang, tyske og danske myndigheder har bidraget ligeligt ved løsningen af en central kulturpolitisk opgave i Sydslesvig.

Det har både realitet og symbolværdi. Vi kan glæde os over, at mange tyske gæster og kolleger er til stede her i dag, og på grund af det perspektiv, der ligger heri og i hele biblioteksbyggeriets baggrund, vil jeg indlede med nogle bemærkninger på tysk: Bei der Einweihung der Bibliothek im September 1959 erklærte der damalige Vorsitzende von Sydslesvigsk Forening, Rektor Hermann Tychsen, dass die dänische Bibliotheksarbeit in Südschleswig nicht nur für die Minderheit von Bedeutung war, sondern auch eine entscheidende, völkerverbindende Rolle hatte. Er sprach gleichzeitig die Hoffnung aus, dass die gute dänisch-deutsche Bibliothekszusammenarbeit auch in der Zukunft der

gesamten Bevölkerung im Grenzland zum gegenseitigen Nutzen und zur gegenseitigen Freude dienen möge.

Die seitdem vergangenen 30 Jahre haben – im Hinblick auf eine laufende und lohnende Zusammenarbeit – mit dem jetzigen Umbau und Anbau der Bibliothek als ein überaus markanter Meilenstein diese Hoffnungen vollends eingelöst.

Die finanzielle Grundlage umfasst deutscherseits Beiträge von der Bundesregierung sowie vom Land Schleswig-Holstein und dänischerseits vom dänischen Staat sowohl als auch von Grænseforeningene.

Einen vornehmeren Ausdruck für die Zusammenarbeit und das gemeinsame Verständnis für die Bedeutung des Bibliothekswesens im kulturellen Gebiet ist kaum vorstellbar. Von dänischer Seite haben wir jeglichen Grund, einen herzlichen und aufrichtigen Dank sowohl an die Bundesregierung als auch an das Land Schleswig-Holstein für die gewährte Unterstützung auszusprechen.

Ich erlaube mir, diese Unterstützung ebenfalls als ein Ausdruck des Wunsches nach einer fortgesetzten und erweiterten, offiziellen kulturellen Zusammenarbeit aufzufassen. Die gewährte Unterstützung ist nicht das einzige sichtbare Zeichen hierfür. Neulich hatte ich die grosse Freude und Ehre, einen Dank an das Land Schleswig-Holstein richten zu können, weil beschlossen wurde, einen Runenstein an die Kirche in Bjolderup in Nordschleswig zurückzugeben – eine Geste, die nördlich der Grenze in hohem Masse geschätzt wurde.

Ich kann Ihnen allen versichern, dass wir dänischerseits sehr gerne zu einer solchen erweiterten, offiziellen Zusammenarbeit beitragen, – eine Zusammenarbeit, die einem jeden im Grenzland Freude und Nutzen bringen wird, – nicht zuletzt den Minderheiten –, und die ein wesentlicher Bestandteil der guten und konstruktiven kulturellen Zusammenarbeit werden kann.

I denne kreds turde en oversættelse af, hvad jeg her har sagt, være ganske overflødig, og jeg vil herefter tillade mig at fortsætte på dansk.

Da biblioteksbygningen her blev indviet i 1959, var det ikke blot en moderne og nutidig bygning. Det var i biblioteksmæssig henseende en avantgardistisk nyskabelse med fremtiden for øje.

I 1955, samme år som Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland underskrev Bonn-erklæringerne til sikring af de nationale mindretals rettigheder og friheder, udskrev Grænseforeningen i samarbejde med Danske Arkitekters Landsforbund en arkitektkonkurrence om det nye bibliotek i Flensborg.

I 1959 stod bibliotekshuset som sagt færdigt som den første centralbiblioteksbygning bygget efter 1945 og fik derved meget stor betydning for dansk biblioteksbyggeri.

Bygningen repræsenterede ikke alene en række nybrud ved sin byggeform og indretning; der var også tale om nytænkning med hensyn til den række af funktioner, biblioteket blev tillagt. Dansk Centralbibliotek blev et af de første biblioteker, der indkøbte grammofonplader. Biblioteket fik møde- og udstillingslokaler. Grupperum til studiekredse. Alt sammen funktioner, der bidrog til at skabe en udvidelse af biblioteksbegrebet. Aktiviteter, som dengang kun fandtes i et meget begrænset omfang i bibliotekerne nord for grænsen.

Centralbibliotekets reorganisering i 1959 betød også forbedring af servicen i landområderne med en styrkelse af de små bibliotekers bogforsyning.

Som det er gået for bibliotekerne i Danmark, er det også gået her. Biblioteket har igennem de forløbne år haft en så stor stigning i benyttelsen, at rammerne er blevet sprængt.

De rammer, der nu er skabt, vil give biblioteket mulighed for at

Den slesvig-holstenske Kultusminister Dr. Peter Bendixen (t.u.) og den danske kulturminister H. P. Clausen fotograferet ved biblioteksindvielsen den 19. september 1987.

udvide sine møde- og udstillingsaktiviteter. Udvidelsen betyder også, at den enestående Slesvigske Samling igen er kommet frem i lyset, bibliotekets almindelige publikumstjeneste har fået tilfredsstillende forhold med mulighed for senere at tage nye aktiviteter op som udlån af musik og kunst. Og ikke at forglemme, at adgangsforholdene for handicappede til bygningen er blevet løst på en meget tilfredsstillende måde.

Det skal også fremhæves, at man, til trods for at udvidelsen mere end fordobler bibliotekets areal, har kunnet fastholde bibliotekets centrale beliggenhed midt imellem det hæderkronede Flensborghus og Duborgskolen.

Med den nu gennemførte ombygning og udvidelse er biblioteket påny gjort så moderne og tidssvarende, at det atter har indtaget en avanceret plads hvad angår muligheden for yderligere udbygning af en optimal og flerstrengt biblioteksservice ikke kun til gavn og glæde for det danske mindretal og de ansatte i biblioteksvæsenet, men for hele befolkningen i grænselandet.

Jeg er meget glad for at være med her i dag og få lejlighed til på den danske regerings vegne at overbringe de hjerteligste lykønskninger. Jeg gør det i sikker forventning om, at også de kommende år bliver udbytterige og frugtbare for kulturlivet i almindelighed og biblioteksarbejdet i særdeleshed.

Held og lykke med den fremtid, som på så mange måder tegner godt for danskheden her i Sydslesvig.

Kultusminister Dr. Peter Bendixens tale:

Meine sehr geehrten Damen und Herren!

Ich möchte mich für die Einladung, heute zu Ihnen zu sprechen, bedanken. Ich bin dieser Einladung sehr gerne gefolgt und überbringe Ihnen die Grüße und Glückwünsche des Herrn Ministerpräsidenten und der schleswig-holsteinischen Landesregierung.

Das Büchereiwesen des dänischen Bevölkerungsteils im Landesteil Schleswig hat eine lange Geschichte: nach kleinsten Anfängen, durch private Initiativen begonnen, wurde im dänischen Vereinshaus »Flensborghus Bogsamling« als Vorläufer der »Dansk Centralbibliothek« eingerichtet. Die Zahl der Leser und des Buchbestandes stieg ständig und machte den im Jahre 1959 vollendeten Neubau notwendig. Vor fast 30 Jahren entstand eine moderne und großzügige Bibliothek, die schon damals mehr war als nur Bibliothek: sie wurde zum Kulturinstitut.

Das öffentliche Bibliothekswesen ist ein Schwerpunkt in der Kultur-

politik der Landesregierung. Durch stete Förderung der Landesregierung, hohe finanzielle Leistungen von Gemeinden und Kreisen sowie durch Engagement der fachlichen Selbstverwaltung entstand eine für alle Flächenstaaten der Bundesrepublik bislang unerreichte Büchereiversorgung. Wir haben eine Vielzahl von Büchereien und -formen, ich möchte besonders die ländlichen Fahrbüchereien hervorheben, die vor wenigen Tagen ihr 25jähriges Jubiläum in der Gemeinde Handewitt feiern konnten. Die im Bundesvergleich einmaligen Organisationsformen des Öffentlichen Büchereiwesens in Schleswig-Holstein tragen zu der großen Vielfalt und zum hohen Niveau unserer Büchereien bei.

Das Land fördert die öffentlichen Büchereien in diesem Jahr mit 9 Mio. DM. Neue Wege werden beschritten: zusätzlich werden für Projekte wie »Leseförderung« und »Verbesserung der äußeren Attraktivität von Büchereien« rund 400 TDM aus dem Kulturprogramm der Landesregierung zur Verfügung gestellt. Auch den neuen Medien schenken wir unsere Aufmerksamkeit: das Land fördert gezielt einzelne Büchereien beim Aufbau von Videobeständen. Büchereien sind mehr als große Büchersammlungen, sie müssen kulturelle Zentren werden, die zum Verweilen einladen; sie sind für alle Bürger da und halten für jeden etwas bereit: seien es Bilderbücher für die Kleinen oder Fachbücher für Bürger, die sich weiterbilden möchten. Bibliotheken als Mittelpunkt für das gesellschaftliche und kulturelle Leben eines Ortes – in diese Richtung soll das öffentliche Büchereiwesen in Schleswig-Holstein nach den Vorstellungen der Landesregierung weiterentwickelt werden, hier setzt unser Kulturprogramm an. Umgesetzt wird dieses Ziel in herausragender Weise hier in Flensburg. Hier ist der Standort für mehrere große Büchereien, die Stadtbücherei Flensburg, die deutsche Landeszentralbibliothek und die dänische Zentralbibliothek sowie für die Büchereizentrale Flensburg, eine Dienstleistungseinrichtung für die Büchereien im Landesteil Schleswig.

Beide Zentralbibliotheken erhalten einen Neu- bzw. Erweiterungsbau, an beiden Bauvorhaben haben sich Bund und Land in erheblichem Umfang beteiligt: Die Finanzierung des Erweiterungsbaus der dänischen Zentralbibliothek stellt etwas Besonderes dar: Bund und Land beteiligten sich an seiner Finanzierung mit rund 5,5 Mio. DM – wovon der Landesanteil rund 5 Mio. DM beträgt – in der gleichen Höhe wie der dänische Staat; diese Finanzierung ist als Symbol der deutsch-dänischen Zusammenarbeit zu verstehen. Daraus leitet sich die hohe Bedeutung des Erweiterungsbaues ab:

- für die Intensivierung deutsch-dänischer Zusammenarbeit im grenznahen Raum, die schon seit langem als wirklich gut bezeichnet werden kann,
- für den dänischen Bevölkerungsteil hier im Landesteil Schleswig,
- für die Bauwirtschaft dieser Region; die Landesregierung setzt nicht nur einen wichtigen Akzent der kulturellen Förderung in einem grenznahen Raum, sondern stärkt die Bauwirtschaft in einer strukturschwachen Region und trägt zur Sicherung der Arbeitsplätze bei.

Die gute Zusammenarbeit im Grenzgebiet hat in wertvoller Weise zur wachsenden Verständigung zwischen dem Königreich Dänemark und der Bundesrepublik Deutschland beigetragen. Die Regelung der Minderheitenfrage erfolgt in diesem Grenzraum durch zukunftsorientierte Politik beispielhaft. Ein wichtiger Akzent liegt dabei auf der Wahrung des besonderen kulturellen Hintergrundes der Menschen nördlich und südlich der Grenze. Das konstruktive Miteinander im Grenzraum unter Wahrung der nationalen und kulturellen Eigenheiten stellt eine immerwährende Herausforderung dar. Die schleswig-holsteinische Landesregierung hat es sich daher zur vorrangigen Aufgabe gemacht, die gewachsene Harmonie im Grenzraum zu erhalten.

Schleswig-Holstein kommt die besondere Aufgabe zu, menschliches Bindeglied zwischen beiden Staaten zu sein. Das ergibt sich nicht nur aus der geographisch bedingten Brückenlage, sondern auch aus dem Bewußtsein, das der deutsch-dänische Grenzraum und seine Menschen von sich selbst und ihrer Aufgabe haben.

Einen weiteren Schritt zur engeren Zusammenarbeit zeigt der heutige Anlaß: Die Einweihung des Erweiterungsbaus der Dänischen Zentralbibliothek als Ausdruck des politischen Wirkens beider Staaten, die kulturelle Förderung im Grenzraum zu stärken und dabei mitzuwirken, kulturelles Selbstverständnis einer Minderheit zu erhalten und zu unterstützen.

Ich wünsche den Mitarbeitern der Dänischen Zentralbibliothek noch mehr Freude und Erfolg bei ihrer Arbeit und den Benutzern noch mehr Gelegenheiten, das Angebot der Bibliothek zu nutzen.

Viggo Witt-Hansens tale ved indvielsen

De herrer Ministre! Mine damer og herrer!

Når man i Middelhavsegnene i den klassiske oldtid grundede et nyt samfund, sørgede man for 3 ting. De var forudsætninger. Uden dem

kunne intet samfund bestå: Man byggede et tempel, et teater og et stadion.

Vi ville i vor tid og i vor kultur føje til: et bibliotek. Vi kan ikke tænke os et samfund for ræsonnerende mennesker uden bøger! Jeg besøgte nylig et universitet under opførelse i Israel. Biblioteket stod allerede færdigt. Det var begyndelsen. Forudsætningen.

I det dansk-sydslesvigske mindretals-samfund her i landsdelen er bogen (og biblioteket) også en forudsætning, fordi det er en livslov, at alt levende skal have næring for at kunne bestå. Kilderne skal springe.

Da dette hus i dag for 28 år siden – i 1959 indviedes i den skikkelse vi kender, sagde Grænseforeningens daværende formand, fhv. præsident Holger Andersen: I denne brydningens landsdel, et spændingens land, måles og vejes værdierne på finere vægt end andre steder. Grænselandets folk kender grænselandets love. Men over alle love står loven om åndens værd – den, der ikke spørger efter sprog eller sindelag, men yder respekt herfor og måler med sin egen målestok. En kultur, der mangler ånd, er ophørt med at være kultur. – Ånden er nerven, hjertet, den bærende idé, dybden og hemmeligheden.

De ord har stadig gyldighed. Og de har stået deres prøve.

Der har altid bestået et særligt forhold mellem dette sted og Grænseforeningen. Biblioteket var Grænseforeningens første store opgave. Det var bl.a. til dette formål Grænseforeningen i 1921 købte Flensborghus, hvor begrebet »Flensborghus Bogsamling« blev til.

I 1959 skabtes ved nybygningen »Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig«. Også forud for denne vigtige begivenhed tog Grænseforeningen afgørende initiativer. Det var således Grænseforeningen, der i 1955 udskrev en arkitektkonkurrence, som fremkaldte det forslag fra arkitekterne Flemming Grut og Tyge Holm, som vandt fremme.

I den nu forløbne lille menneskealder har Centralbiblioteket udviklet sig til mere end et bibliotek i gammeldags forstand. Det blev et kulturhus, hvor udstillinger, møder, koncerter, foredrag og undervisning har vekslet. Det har jo bl.a. været baggrunden for den 3. fase, som samler os i dag.

Der står respekt om den mangeartede kulturelle virksomhed, som udfolder sig her. I høj grad har man fulgt op den udvidelse af kulturbegrebet, som kendetegner dansk biblioteksarbejde i 70'erne og 80'erne. Alligevel er det nok rigtigt at fremhæve, at bogen stedse har været og er det egentlige og inderste i husets væsen. Der springer kilderne, og derfra kommer ånd og idé, men også viden og inspiration.

Kommer man her jævnlig som gæst, undgår man ikke at bemærke, at dette hus i sjælden grad er præget af ungdom! Ungdom og atter ungdom. Det er godt. Og det er en perspektivrig iagttagelse, som lover godt for fremtiden.

Det har været en glæde for Grænseforeningen at måtte følge denne sag gennem alle de 3 nævnte faser.

Men det har også været en glæde, at så mange andre har villet tage del i denne anselige opgaves løsning. Først og fremmest de tilskudsgivende myndigheder, den slesvig-holstenske landsregering, forbundsregeringen og den danske stat. Vi bringer herfor vor oprigtige tak!

Ved en biblioteksindvielse i en nørrejysk by (Holstebro) i 1924 skrev digteren Thøger Larsen:

Lad os da vogte de skatte, vi har arvet,
vogte på andre, af vor samtid farvet,
åndslivets høst på bøgers fulde blade
sanke i lade.

Ja, lad os! Det er vort ønske og vor tilskyndelse også i dag. Til lykke!

— o —

I de første kapitler af denne lange bibliotekshistorie er tråden fulgt tilbage til omkring 1841. Men det fremgår tydeligt, at der ofte er en »historie før historien«.

I 1960 udgav Danmarks Biblioteksforening cand. mag. Helge Nielsens bog »Folkebibliotekernes forgængere – Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1780'erne til 1934«. Den var tilegnet bibliotekskonsulent Jørgen Bankes minde og efterslægt. Det er fristende at citere et par linier fra Helge Nielsens digre værk: »... I de to rige landskaber, Angel og Ejdersted, med deres velhavende og selvstændige bondestand, har bønderne selv dannet læseselskaber. F. C. Volkmar fortæller i 1795, at nogle af læseselskaberne i Ejdersted »Næsten alene bæres af bønder«, og i »Angel dannedes der allerede fra ca. 1786 læseselskaber i landsbyerne...« Og senere hedder det, at Ejderstedbønderne holdt aviser i fællesskab.

Lad os blive ved 1786. Det turde forlænge dansk bibliotekshistorie i landsdelen med godt 50 år. Så i Husby og omegn kan man altså fejre et 200 års bogsamlingsjubilæum. Det skal ikke kommenteres yderligere, blot noteres.

Kilder og litteratur

Forkortelser

- A DCB: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg
DCB: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg
Kgl. Bibl.: Det kongelige Bibliotek
LA Åb: Landsarkivet i Aabenraa
RA: Rigsarkivet

Billedmaterialet stammer, hvor andet ikke angives, fra Den slesvigske Samling i DCB.

I Dansk bogarbejde 1841-1891 – 1921-1991

Årsberetninger fra Flensborghus Bogsamling og DCB 1921-89
(i A DCB).

Jørgen Hamre: Das dänische Bibliothekswesen in der Stadt Flensburg, i: Flensburg 700 Jahre Stadt – eine Festschrift – Bd. 2: Flensburg in der Gegenwart, Flensburg 1984 s. 127-139.

Hans Peter Johannsen: Flensburgs kommunale Kulturinstitute. Stadtbücherei, i: Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt, Flensburg 1966 s. 510-514.

Hans Peter Johannsen: Die neue Stadtbücherei Flensburg, i: Grenzfriedenshefte 1962 s. 245-251.

Leif Thorsen: Die Dänischen Volksbüchereien. Det danske Selskab 1977.

Volker Weimar: Das Büchereiwesen im Landesteil Schleswig, i: Grenzfriedenshefte 1962 s. 251-257.

Volker Weimar. Die »Büchereizentrale« in Flensburg. Büchereiorganisation für den ländlichen Bereich, i: Flensburg 700 Jahre Stadt – eine Festschrift, bd. 2, 1984 s. 119-126.

Volker Weimar: Das Büchereiwesen, i: Der Landkreis Flensburg 1867-1974, Teil 1, Flensburg 1981 s. 158-164.

II Bogsamlinger som kom og gik – 1840-64

Kildeuddrag i A DCB I 24 nr. 59.

Vilh. la Cour m.fl. (red.): Sønderjyllands Historie bd. 4.

Troels Fink: Das Buch im Volkstumskampf, i: Grenzfriedenshefte 1953, hft. 1 s. 26-35.

Troels Fink: En studierejse i Flensborg amt 1939, i: Jul Flensborg amt 1975.

Torben Glahn: Dansk biblioteksarbejde i Sydslesvig, i: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1971, red. Jørgen Hamre og Jørgen Vestergaard, Flensborg 1971 s. 12-15.

G. Fr. A. Graae: Mellem krigene (1851-1864). Efterladte Optegnelser og Breve, Kbh. 1887, især s. 95.

Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse, Flensborg 1990, især s. 62f og 161f.

H. P. Hanssen: Nis Hanssen Bondesøn, i: Sønderjyske Årbøger 1889 s. 311-313.

A. D. Jørgensen: En Redegørelse for min udvikling og mit Forfatter-skab, 1901.

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede. Bind 3, Kbh. 1916 s. 7-20.

Jakob Petersen: Danske folkebiblioteker i Sønderjylland i tiden mellem krigene, i: Festskrift til H. P. Hanssen, Aabenraa 1932 s. 188-205.

Programm der Gelehrten- und Real-Schule zu Flensburg 1861.

Udsigt over den af Comiteen for Oprettelsen af »danske Folkebiblioteker i Slesvig« udviklede Virksomhed, i: Slesvigske Provindsialefterretninger bd. 2, Flensborg 1862 s. 393-411.

III Et dansk »Centralbibliotek for Nordslesvig« Margretesminde samlingen 1890-1920

To Løvers forhandlingsprotokol 1888-1901 (A DCB F 126 (kopi), original i RA).

Breve, kildeuddrag og avisudklip A DCB I 24 nr. 55 og I 24 nr. 61.

Grænseforeningens arkiv nr. 1 (brev fra Alexandra Johannsen 31/10 1920, RA).

Knud Fanø: Alexandra Johannsen, i: Sønderjyske historikere efter 1864, Aabenraa 1976 s. 74.

- Troels Fink: Da Ernst Christiansen blev »opdaget«, i: Sønderjyske Årbøger 1970 især s. 118 og 123.
- Torben Glahn: Dansk biblioteksarbejde i Sydslesvig, i: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1971, Flensborg 1971 s. 15-19.
- Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse, Flensborg 1990, især s. 274f og 289-296.
- Anders Feilberg Jørgensen: Sprogforeningen gennem 100 år 1880-1980. Udgivet af Sprogforeningen, Sønderborg 1980.
- Harald Jørgensen (udg.): A. D. Jørgensens breve, København 1939.
- Harald Jørgensen: I Grænselandets tjeneste. Foreningen To Løver gennem 100 år 1888-1988, København 1988, især s. 26.
- Harald Jørgensen: For de gamle som faldt. Træk af Dansk Kultursamfunds historie, København 1986, især s. 18 og 23.
- (Axel Olrik:) Foreløbig Fortegnelse over Bogsamlingen på Margretesminde ved Flensborg, Flensborg 1890.
- Martha Ottosen: Danmarks grænsevagt mod syd, København 1917, især s. 196.
- (Erling Rørdam:) Fortegnelse over Bogsamlingen på Margretesminde i Flensborg, Flensborg 1896.

IV Mellemkrigsårene – Flensborghus Bogsamling

- Grænseforeningens arkiv nr. 1, 27, 28, 140, 141, 142 (RA).
- Sprogforeningens arkiv nr. 131 (LA Åb).
- Breve fra Debora Martin til Agnes Slott-Møller (Kgl. Bibl. NKS 4839 4°).
- Breve fra Debora Martin til Thorkild Gravlund (Kgl. Bibl. NKS 4080 4°).
- Dansk Centralbibliotek for Sydslesvigs arkiv I 24 nr. 55, 56, 57, 58, 61 og 72. (A DCB).
- Ketty Lorentzens arkiv (A DCB P 303).
- Frederik Mommsens arkiv (A DCB P 305).
- Niels Kjems' arkiv (A DCB P 295-12).
- Ketty Lorentzen: mundtlige oplysninger august 1991.
- Torben Glahn. Dansk biblioteksarbejde i Sydslesvig. København 1961. Genoptryk i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1972. Flensborg 1971 s. 20-25.
- Grænsevagten 1919-45 (heri bl.a. beretninger vedr. bibliotekets oprettelse og årsberetninger fra biblioteket og biblioteksforeningen).

- Poul Kürstein: Tidehverv. Sydslesvig på en noget anden måde. Sønderborg 1964 s. 7—17.
- Læge Aage Lauesgaards egen Levnedbeskrivelse, I: Thyras Vold nr. 228, 15. okt. 1939 s. 6-7.
- Frederik Mommsen: Et bibliotek under krigen, i: Bogens Verden 1939 s. 359f.
- Frederik Mommsen: Dansk Bogvirke i vort grænseland, i: Bogens Verden 1947 s. 1-6.
- Frederik Mommsen: Fra tysk arbejderbarn til dansk folkebibliotekar, i: Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982 I, Flensborg 1986 s. 24-61.
- Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, I-II Aabenraa 1989.
- Viggo J. von Holstein Rathlou: Flensborghus Bogsamling, i: Grænsebogen. 1923 s. 85-100.
- Viggo J. von Holstein Rathlou: Det forjættede Land. Slesvigske Digte, Flensborg og Aarhus 1925.
- Viggo J. von Holstein Rathlou: Flensborghus Bogsamling 1. April 1924-31. Marts 1925. Aarsberetning (privattryk).
- H. Lausten-Thomsen: Arkiv, Bibliotek, Museum, i: Jakob Petersen (red.): Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942, Haderslev 1943, s. 162-174.

V Fra bogsamling til kulturcenter 1945-70

- Dansk Centralbibliotek for Sydslesvigs arkiv I 24 nr. 1, 2, 2a, 17, 18, 19, 20, 27, 32, 33, 55, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 72, 75-80, 81-82. (A DCB).
- Folkeuniversitetet i Sydslesvigs arkiv I 13 (A DCB).
- Studieafdelingens arkiv I 27 (A DCB).
- Torben Glahn's arkiv (A DCB P 316).
- Valborg Glahn: mundtlige oplysninger august 1991.
- Kirsten Fabricius: Lidt om bogbilens arbejde, i: Jul Flensborg amt 1984.
- Torben Glahn: Dansk biblioteksvæsen, i: Sydslesvig i dag, red. G. K. Brøndsted, København 1955-56 s. 293-312.
- Torben Glahn: Ni års virke i det ny »Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig«, i: Tillæg til Grænsevagten oktober 1968 (Sydslesvigsk Årbog 1967-68) s. 3-9.
- Jørgen Hamre: Glimt fra Flensborg amts bibliotekshistorie, i: Jul Flensborg amt 1973.

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1971, red. J. Hamre og J. Vestergaard, Flensborg 1971.

Karin Johannsen-Bojsen: En taknemmelig låners erindringsbilleder, i: Flensborg Avis 31. jan. og 1. febr. 1991.

VI De »historiske institutter«

Studieafdelingens arkiv I 27 (A DCB).

Folkeuniversitetet i Sydslesvigs arkiv I 13 (A DCB).

Lars N. Henningsen og Johann Runge: Arkivet og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, i: Arkiv. Tidsskrift for Arkivforskning, udg. af Rigsarkivet, 1991 s. 103-119 (også som særtryk).

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1971, Flensborg 1971 s. 92-107.

Afsnit om Studieafdelingen og Arkivet i Dansk Centralbiblioteks årsberetninger og Sønderjyske årbøger 1966ff.

Bilag 1

Biblioteket i tal 1989-90

UDLÅNSOVERSIGT	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
CB-skranken	98.251	30.569	128.820	99.296	30.914	130.210
Kassetter/CD	(9.650)	(1.293)	(10.943)	(6.854)	(1.276)	(8.130)
Frilæsningssæt		53.469	53.469		51.749	51.749
Fremmedlån	3.462		3.462	4.846		4.846
Alderdomshjem	1.613		1.613	1.792		1.792
Bogbussen	1.247	512	1.759	1.112	517	1.629
Sporstifte	292	1.683	1.975	255	1.605	1.860
Cornelius Hansen-Skolen	93	5.696	5.789	202	6.515	6.717
Cornelius Hansen-Sk. kasset.		(233)	(223)		(277)	(277)
Gustav Johannsen-Skolen	1.266	12.774	14.040	1.611	13.968	15.579
Gustav Johannsen-Sk. kasset.		(659)	(659)		(580)	(580)
Jens Jessen-Skolen	545	8.993	9.538	502	7.673	8.175
Jørgensby-Skolen	190	10.351	10.541	175	9.669	9.844
Billedsamlingen	931		931	933		933
Grafiksamlingen	3.063		3.063	2.188		2.188
Flensborg by	110.953	124.047	235.000	112.912	122.610	235.522
Flensborg by - kassetter	(9.650)	(2.175)	(11.825)	(6.854)	(2.133)	(8.987)
Flensborg by - bogudl.	(101.280)	(121.895)	(223.175)	(106.058)	(120.477)	(226.535)
Slesvig - Lolfod	14.297	7.410	21.707	11.649	6.672	18.321
Slesvig - Lolfod kass.	(1.087)		(1.087)	(1.245)		(1.245)
Sl. - Gottorp-Sk.	4.923	27.035	31.958	2.891	21.186	24.077
Sl. - Gottorp-Sk. kass.	(1.005)		(1.005)			
Sl. - Hiort Lorenz.-Sk.	5.346	30.253	35.599	3.821	26.844	30.665
Sl. - Hiort Lorenz.-Sk. kass.	(1.328)		(1.328)			
Slesvig - Frilæsning		7.541	7.541		10.781	10.781
Slesvig Bibliotek	24.566	72.239	96.805	18.361	65.483	83.844
Slesvig Bibliotek - kass.	(3.420)		(3.420)	(1.245)		(1.245)
Slesvig Bibliotek - bogudl.	(21.146)	(72.239)	(93.385)	(17.116)	(65.483)	(82.599)
Harreslev	700	8.312	9.012	724	9.944	10.668
Bogbus udlån	13.864	56.038	69.902	14.534	55.543	70.077
Bogbus depotudlån	5.721	20.253	25.974	5.665	21.364	27.029
Slesvig-Flensborg amt	44.851	156.842	201.693	39.284	152.334	191.618

	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
Husum - Nystaden	8.696	127	8.823	8.178	79	8.257
Husum - Nystaden - kass.	(205)		(205)	(168)		(168)
Husum-Skolen	3.524	21.673	25.197	2.590	22.970	25.560
Husum-Skolen - kass.	(1.471)		(1.471)	(797)		(797)
Bredsted	1.567	11.876	13.443	1.599	12.491	14.090
Bredsted - kass.	(38)		(38)	(37)		(37)
Frederiksstad	1.357	10.193	11.550	1.393	14.763	16.156
Frederiksstad - kass.	(29)		(29)	(5)		(5)
Tønning	2.403	9.847	12.250	3.064	11.417	14.481
Depotudlån	418	14.252	14.670	1.258	22.575	23.833
Husum Bibliotek	17.965	67.968	85.933	18.082	84.295	102.377
Husum Bibliotek - kass.	(1.743)		(1.743)	(1.007)		(1.007)
Husum Bibliotek - bogudl.	(16.222)	(67.968)	(84.190)	(17.075)	(84.295)	(101.370)
Bogbus udlån	4.098	16.592	20.690	4.641	17.161	21.802
Bogbus depotudl.	1.690	5.997	7.687	1.762	6.646	8.408
Nordfrisland amt	23.753	90.557	114.310	24.485	108.102	132.587
Rendsborg Egernførde						
Bogbus udlån	4.917	23.289	28.206	5.089	23.129	28.218
Bogbus depotudlån	2.029	8.416	10.445	2.281	8.603	10.884
Rendsborg-Egernførde amt	6.946	31.705	38.651	7.370	31.732	39.102
Sydslesvig i alt	186.503	403.151	589.654	184.051	414.778	598.829

<i>Andre ekspeditioner</i>	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
Antal afsp. plader/lydbånd	159	509	668	329	511	840
Fr. lånsbestillinger	3.056		3.056	4.566		4.566
Reservering af bøger	2.043	124	2.167	2.434	64	2.498
Hjemkaldelser	7.005	1.508	8.513	6.428	1.399	7.827
Nyindmeldelser	879	221	1.100	938	114	1.052
Bøger pr. post/varevogn	3.510	2.229	5.739	2.202	2.084	4.286
I alt	16.652	4.591	21.243	16.897	4.172	21.069

	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
Deltagerantal for andre aktiviteter						
Aflytning af plader/bånd	157	1.122	1.279	332	1.228	1.560
Rundvisninger	968	134	1.102	855	21	876
Møder	4.212		4.212	4.220		4.220
(deraf Folkeuniversitetet)	(776)		(776)	(913)		(913)
Læsesalene	9.000	3.000	12.000	9.000	3.000	12.000
Danskurser ¹⁾	3.554		3.554	3.408		3.408
Biblioteksorientering ²⁾		2.340	2.340		1.758	1.758

	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
Dukketæter		1.839	1.839		1.787	1.787
»Det gamle dukketæter«		39	39			
Film	539	449	988	618	477	1.095
Eventyr					139	139
Andre arrangementer		1.188	1.188	300	853	1.153
Jule-, påske- + fastel.sklip		190	190		155	155
	18.430	10.301	28.731	18.733	9.418	28.151
Sydsl. da. Kunstforening	3.620		3.620	3.197		3.197
De unges Kunstkreds	1.883		1.883	2.449		2.449
SdU's Kunstudv.	2.983		2.983			
Centralbiblioteket	4.139		4.139	3.869	2.797	6.666
Foreningen Norden	600		600			
»Oldtidens ansigt« ³⁾	500		500			
Kunstudstillinger i alt	13.725		13.735	9.515	2.797	12.312
Vandreudstillinger/Foyer	2.400		2.400	2.800		2.800
Udstillinger i alt	16.125		16.125	12.315	2.797	15.112
Deltagertal i alt	34.555	10.301	44.856	31.048	12.215	43.263

Det samlede besøgstal 1990: ca. 76.600.

- 1) 16 kurser i 1. halvår og 16 i 2. halvår med 578 tilmeldte. Mødeprocent ca. 63 % på 320 dobbelttimer.
- 2) 17 hold fra 7., 8., 9. klassetrin med 319 elever har hver fået 6 lektioner, mens 10 hold fra 5. klasser med 142 børn har fået 3 lektioner hver. Tallet er elevtimetal.
- 3) Danevirkegården præsenterede i december Lennart Larsens »Oldtidens ansigt«, inden juleaften havde den haft 500 besøgende.

LYDBÆRENDE MEDIEBESTAND

Bestand 31.12.1990	Musik Cas.		Comp.Discs		Gr.plader		Musikb. i alt	
	voksne	børn	voksne	børn	voksne	børn	voksne	børn
Flensborg	718	614	761	0	(2.015)	0	1.479	614
Husum	456		138	0	(53)	0	594	
Slesvig	524			0	(221)	0	524	
I alt	1.698	614	899	0	(2.289)	0	2.597	614

UDLÅN AF LYDBÆRENDE MEDIER

(grammofonplader udlånes kun til studiebrug)

	1990			1989		
	voksne	børn	i alt	voksne	børn	i alt
Flensborg						
Centralbibl. + fil.	9.650	2.175	11.825	6.854	1.276	8.130
Husum	1.743		1.743	1.344		1.344
Slesvig	3.420		3.420	1.244		1.244
Samlet	14.813	2.175	16.988	9.442	1.276	10.718

Oversigt over udstillinger i salen 1990

1. 2.-24. 2. Riga. Kunst fra Letland. (SdK) (1.109).
26. 3.- 7. 4. Vikinger. Børnebibliotekernes fællesudstilling på Stadtbücherei Flensburg.
9. 4.-28. 4. Tre historiske udstillinger: (1.491).
 - 9. april 1940. Biblioteks- og arkivudstilling.
 - Grænselandets historie i posthistorisk belysning. Danske frimærkesamlere udstiller i bibliotekets regi.
 - Treårskrigen 1848-1851. En samlers billeder. (DCfS).
7. 6.-28. 6. Nyborg Kunstværksted. Sten Bülow Bredsted, Sanne Jochimsen, Mogens Justesen, Flemming Knudsen, Karin Di Martini, Ole Skovsbøll. (SdK) (1.435).
3. 7.-27. 7. Preben Boye, skulptur og Haukur Dór, maleri. (SdU's kunstudvalg og Foreningen Norden) (1.198).
5. 7.-27. 7. Børnetegninger fra hele Norden (Foreningen Norden) (600).
30. 7.-11. 8. Årets Pressefoto 89/90. (DCfS) (606).
30. 8.-20. 9. Amatørudstilling. (DuK) (1.439).
27. 9.-18.10. Familietræf. Elsbeth Hansen, Peder Stougaard, Lone Frydendal, Mikael Hansen. (SdK) (632).
- 30.10.-21.11. Carnet '90. Martin Qvist, Charly Domske, Leif Kath, Udo Dettmann, Viggo Böhrnsen Jensen. (DuK, DsU's kunstudvalg, (SdK) (1.332).
- 3.12.-29.12. Norske fanger i Slesvig-Holsten, 1940-45. Plancheudstilling af Rolf Schwarz og Harald Jenner. (DCfS) (1.341).
- 5.12.-29.12. Only the ashes are left. Nye fotografier fra Auschwitz. Af Wieslaw Zielinski. (SdU's kunstudvalg) (1.341).
- 6.12.-29.12. Flaskehalsen. Originaler og fotostater fra de fem første årgange. Præsentationsophængning. (DCfS) (700).
- 7.12.-22.12. Oldtidens ansigt. Lennart Larsens arkæologiske fotografier. DCfS på Danevirkegården. (500).

Udstillinger i foyeren 1990

22. 1.- 5. 2. Årsmødeplakatkonkurrence. Arrangeret af SSF.
16. 2.-22. 3. Grønlandsk grafik. Vandredstilling.
- 26.10.-20.11. Dea Trier Mørch: Grafik. Arrangeret af Kvinde- og Husmoderforeningerne.

11.12.-31.12. Flaskehalsen. Originalillustrationer og fotostater fra de første fem årgange.

Den permanente udstilling i facaden 1990

1. 1.-16. 2. Danske børnebogspriser. Plakater og bøger.
16. 2.-14. 3. Grønlandsk grafik.
15. 3.-26. 3. SSV-valgkampmateriale til kommunevalget.
27. 3.- 7. 4. Vikinger. I forbindelse med børnebibliotekernes fælles udstilling på Stadtbücherei.
8. 4.-30. 4. Tre historiske udstillinger. I forbindelse med udstillingerne i salene.
23. 5.- 5. 6. Bymiljø, byfornyelse og bygningsbevaring. Plakater.
5. 6.-29. 6. Nyborg Kunstværksted. Blikfang for kunstudstillingen.
29. 6.-25. 7. Preben Boye og Haukur Dór. Blikfang for kunstudstillingen.
26. 7.-11. 8. Årets pressefoto 89/90. Blikfang for udstillingen.
13. 8.-29. 8. Flensborg Husmoderforening. Håndarbejder.
30. 9.-25.10. Musik på biblioteket. Præsentation af bibliotekets samling.
26.10.-30.11. Carnet '90. Blikfang for kunstudstillingen.
Dea Trier Mørch. Grafik.
1.12.-31.12. Norske fanger i Slesvig-Holsten.
Auschwitz.
Blikfang for udstillingerne.

Film forevist på Centralbiblioteket v. Filmklubben 1990

Titel	Dato	Tilskuertal
Rami og Julie	26. 1.90	28
Bjergkøbing Grand Prix	16. 2.90	15
Himmel og helvede	30. 3.90	63
Skyggen af Emma	26. 4.90	13
Miraklet i Valby	21. 9.90	58
Dansen med Regitze	26.10.90	170
Vinterbørn	16.11.90	68
Nøddebo Præstegård	30.11.90	124
	i alt	539

Bilag 2

Bibliotekets egne trykte udgivelser

Udeladt er:

Duplikerede tryksager og duplikerede bogfortegnelser, småtryk på 4 sider og derunder, særtryk af tekster først publiceret i anden sammenhæng, trykte årsberetninger 1946ff.

Studieafdelingens publikationer, »Nye bøger« (firesidede boglister udsendt flere gange årligt 1957ff), »Vort Tilbud« (arrangementskalendere udsendt 1966-71)

Fortegnelsen tilstræber ikke fuldstændighed.

DCB = Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Kataloger

Foreløbig Fortegnelse over Bogsamlingen på Margretesminde ved Flensborg. Flensborg 1890. 86 sider.

Fortegnelse over Bogsamlingen på Margretesminde i Flensborg. Flensborg 1896. 120 sider.

Flensborghus Bogsamling. Katalog over Dansk og Norsk Skønlitteratur. Flensborg 1923. 149 sider.

Flensborghus Bogsamling. Katalog over Personalhistorie. Flensborg 1924. 87 sider.

Flensborghus Bogsamling. Tillæg (1929) til Katalog over Personalhistorie (1924). Flensborg 1924. 24 sider.

Flensborghus Bogsamling. Nye Bøger 1923-1926. Flensborg 1927. 32 sider.

Flensborghus Bogsamling. Udlaanet. Katalog over Faglitteratur (undtagen Personalhistorie) og Skønlitteratur. Flensborg 1929. 260 sider.

Katalog over den sønderjydske Litteratur. Flensborghus Bogsamling 1935. 167 sider.

- Læs om Sønderjylland. Et udvalg af bøger og bidrag v. Poul Kürstein. DCB 1964. 118 sider.
- Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indgået i Den slesvigske Samling 1964-1971. Udarbejdet af Gert Fabrin. DCB 1973, 2. oplag 1984. 72 sider.
- Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indgået i Den slesvigske Samling 1972-1978. Udarbejdet af Viggo Böhrnsen Jensen. DCB 1979. 109 sider.
- Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indgået i Den slesvigske Samling 1979-1983. Udarbejdet af Viggo Böhrnsen Jensen. DCB 1984. 101 sider.
- Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indgået i Den slesvigske Samling 1984-1987. Udarbejdet af Viggo Böhrnsen Jensen. DCB 1984. 104 sider.
- Grammofonpladesamlingen i Dansk Centralbibliotek Flensborg. I. Udenlandsk kammermusik. 1965. 15 sider.

Udstillingskataloger

- Slesvig. Hjemstavn og Grænseland. En bogfortegnelse. 1952. 16 sider.
- Moderne litteratur oversat fra tysk. Udgivet i anledning af bogudstillingen oktober 1962. DCB 1962.
- Dansk skønlitteratur i 60'erne og på tærsklen til 70'erne. Udstillingskatalog DCB 1971. 71 sider. ill.
- Kobbermølle gennem 350 år. Udstillingskatalog DCB 1976. 22 sider. ill.
- Grænselandet i gamle kort og bybilleder. Udstillingskatalog DCB 1980. 16 sider.
- Sydslesvigske Købstæder i gamle byprospekter, bykort og billeder. Udstillingskatalog DCB. 4 sider.
- Flensborg i middelalderen. Red. Bjørn Poulsen. DCB 1988. 43 sider.
- Sydslesvig i gamle kort og billeder. Udstillingskatalog 1989. 35 sider.

Litteraturlister

- De sydslesvigske biblioteker. Ideer til læsning. 16 sider. 1950'erne.
- De sydslesvigske biblioteker. Læsning for alle. Et lille udvalg af romaner og fortællinger. 16 sider. 1950'erne.
- De sydslesvigske biblioteker. Bøger for ungdommen. Et lille udvalg. 12 sider. 1950'erne.
- De danske biblioteker i Sydslesvig. Et halvt århundredes Dansk Litteratur. 48 sider. 1950'erne.

Fik De læst ...? Nogle romaner og fortællinger fra det sidste tiår. 12 sider. 1950'erne.

Glimt af Verdenslitteraturen. 1957. 96 sider.

Poul Kürstein: Das Buch als Brücke zum Norden. Dänische Werke in deutscher Übersetzung. Flensborg 1958. 39 sider.

Gynther Hansen: Den danske modernisme. 12 sider.

Poul Kürstein: Hvad skal jeg læse om Sydslesvig. Råd fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 3. udg. 1966. 15 sider.

Grænselandet – et udvalg af nyere litteratur. Udgivet af DCB og Grænsesforeningen 1980. 12 sider. Ny udgave 1984. 12 sider.

Andre udgivelser

Holstein Rathlou, V. J. v.: Ohne Heimatkunde keine Heimat. Udgivet af Flensborghus Bogsamling. Anleitende Erläuterung zum Katalog über Personalgeschichte. Kleine Schriften des Bibliothekvereins II. Flensborg 1924.

Jørgen Hamre og Jørgen Vestergaard (red.): Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921-1971. 1971. 148 sider, indb., illustreret.

Anna Kjems: Spind selv på håndten. DCB. Den Slesvigske Samling, 1977. 24 sider, indb., illustreret. 2. oplag 1979.

Paul Tappe: Das alte Leck in Bildern und Text. DCB 1981. 123 sider, indb., illustreret.

10 historiske billeder fra Sydslesvig. DCB 1982.

Anna Kjems: Kniplinger og knæpkager. DCB 1983. 67 sider indb., illustreret.

Mads Fr. Madsen: Christian Hansen og Landboforeningen for Sydangel i Sydslesvig. DCB 1986. 72 sider, indb., illustreret.

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966. (Udsolgt).
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967.
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967.
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192. 1967. (Udsolgt).
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969.
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971.
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt).
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazarettet i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Overtaget af Gyldendal.) (Udsolgt).
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 132 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-54. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977. (Udsolgt).
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Olesen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydslesvigsk landskab. 93 s. 1980. – Bogen har fået prædikatet »Godt Bogarbejde 1980«. (Udsolgt).
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje Rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-39. 1981. 444 s. i 2 bd. (Registerbind med kilder og noter. 374 + 70 sider.)
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981.
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982.
19. Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983. (Udsolgt).
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigskers dagbog 1939-1944. 211 s. 1984. ISBN 87-423-0435-0.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985. ISBN 87-423-0462-8. (Disputats).
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 1 og 2. Red. af Jørgen Hamre og Johann Runge. 510 s. 1986. ISBN 87-423-0464-4.
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1386-1986. 108 s. 1986. ISBN 87-423-0496-2.
24. Bjørn Poulsen: Land – By – Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988. ISBN 87-89178-00-9. (Disputats.).
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 1988. (Udsolgt).

26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrede-
riregnskaber 1783-1812. 258 s. 1989. ISBN 87-89178-03-3.
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens
repræsentant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990. ISBN 87-89178-06-8.
28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvejen mellem nødvendighed og
frivillighed. 152 s. 1990. ISBN 87-89178-07-6.
29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990. ISBN 87-89178-
08-4.
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og
national bevægelse. 434 s. 1990. ISBN 87-89178-09-2.
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk Biblioteksvirke i Sydslesvig –
et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 1991.
ISBN 87-89178-10-6.

Under udgivelse:

W. L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei
Flensburg 1945-1954. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch.
Ca. 200 s. 1992.

Titlerne 1, 4, 8, 9, 13, 15, 19, 25 er udsolgt. Titlerne 20ff er i kommission hos
Padborg Boghandel. Nørregade 16, DK 6330 Padborg. De resterende titler
bestilles hos Dansk Boghandel, Nørregade 74, D 2390 Flensburg. For øvrigt
skulle enhver titel – undtagen de udsolgte – kunne bestilles hos Deres egen
boghandler.

Personregister

- Aakjær, Svend, 122
Alnor, Karl, 70
Andersen, A. E., 81
Andersen, Gerda Lind, 37
Andersen, Holger, 40f, 43f, 45f, 48-50, 70, 73, 87, 98f, 102f, 166
Andersen, K. B., 156
Andersen, Niels Bøgh, 106
Andresen, Mathias, 23
Andresen, Sigfred, 139, 147
Andresen, Thomas, 98, 101
Andresen, W. L., 48
Andrup, Birthe, 79, 83
- Barschel, Uwe, 156
Banke, Jørgen, 167
Bendixen, Peter, 160, 162, 163ff
Bengtsson, Erling Bløndal, 107
Birkelund, Poul, 108
Bjerre, Lis, 81, 82, 83
Bossen, Jane, 112, 159
Braase, Ib, 129ff
Brodersen, Hans, 64
Bruhn, Lilli, 159
Bull, Francis, 106
Bukdahl, Jørgen, 106
Buur, Ove, 90
- Christensen, Laust, 72
Christensen, L. P., 71
Christiansen, Chr., pastor, 17
Christiansen, Ernst, 30, 36, 40f
Christiansen, Otto, 139, 141
Clausen, H. P., 160ff, 162
Clausen, H. V., 30
Clausen, Hermann, 118
Clausen, Johannes, 114
Clemmensen, Erik Haunstrup, 157
- Dankert, Harald, 156
Digueman, sprogslærer i Flensborg, 15, 16
Døssing, Thomas, 38
- Ejerslev, Mikkel P., 68
Engholm, Björn, 156
Erhardsen, Lass, 139
- Fanø, Knud, 138
Fedders, Klaus, 142
Fink, Troels, 19, 111, 115, 117
Fischer, Heinrich, 74
Fischer, Helene, 60-62
Fischer, Karl, 149
Flor, Chr., 15
Forchhammer, O., 23
Frenssen, Gustav, 67
Friedling, Eskild, 157
- Glahn, Torben, 77ff, 82ff, 85ff, 89, 91, 93, 96, 98, 107f, 112f, 114, 122, 126, 134, 137, 145, 155
Glahn, Valborg, 150
Gorrsen, Peter, P., 157
Graae, Gomme Frederik, 18
Graef, Fritz, 70
Grenness, Ole, 157
Grundmann, Ragnhild, 111f
Grut, Flemming, 98, 145f, 157, 166
- Hamer, Kurt, 152
Hamre, Jørgen, 134, 136, 141, 150f
Hansen, Bernhard, 68, 101
Hansen, Gynther, 105f, 109
Hansen, H. P., rektor, 41, 45, 69
Hansen, H. P., museumsforstander, 68
Hansen, Hans Henning, 157f
Hansen, Karen, 96, 105, 144
Hansen, Martin A., 106
Hanssen, Andreas, 49
Hanssen, H. P., 24, 31, 35, 49
Hanssen, Nis »Bondesøn«, 17
Heinrich, Paul, 157, 158
Henningsen, Lars N., 123, 124, 136
Hiort-Lorenzen, H. R., 30, 111
Holm, Tyge, 98, 145f, 157f, 166
- v. Holstein Rathlou, Viggo Julius, 9, 33ff, 36, 38-41, 43f, 46f, 48f, 50, 53, 56, 60, 63f, 67f, 70, 72, 79
Hoppe, Erik, 142
Hvidtfeldt, Johan, 122
Hönck, Wilhelm, 114
- Iversen, Peter Kr., 122, 124
- Jacobsen, Arne, 105
Jenner, Harald, 156
Jensen, Anne Kjestine, 96
Jensen, J. N., 68
Jensen, Peder, 78
Jespersen, E., 24
Jessen, Jens, 23, 28, 68, 159
Jessen, Jørgen, 106
Jessen, Tage, 68
Johannsen, Albert, 27, 72
Johannsen, Alexandra, 25-31, 33, 39-41, 43, 57, 111, 159
Johannsen, Hans Peter, 102, 111, 155
Johannsen, Gustav, 8, 21, 24, 28-30, 159
Johannsen, Johann, 65
Johannsen, Martha, g. Ottosen, 27f
Johannsen-Bojsen, Karin, 88f, 94, 104
Junggreen, J. P., 21
Jørgensen, A. D., 8, 19f, 24-26, 28-30, 111, 115, 118
Jørgensen, Anker, 157
Jørgensen, Johannes, 71
Jørgensen, Jørgen, vandre lærer, 63, 73f, 95
Jørgensen, Jørgen, undervisningsminister, 102
- Kiesewetter, Ernst, 71
Kjems, Anna, 137
Kjems, Niels, 64-66, 68
Kjærholm, Poul, 105
Kjølseth, Elisabeth, 76
Klingner, Klaus, 156

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

- ligger uden for kongeriget's grænser,
- er det ældste danske -centralbibliotek-, oprettet 1890/91,
- dets historie afspejler den nationale udvikling og store politiske omskiftelser,
- det rummer to selvstændige fordommingsafdelinger.

Denne bog fortæller centralbibliotekets historie i tekst og billeder - et både atypisk og typisk spejl af dansk bibliotekshistorie.

Omslagsbilledet viser en del af facaden på centralbibliotekets bygning fra 1959 prydet af de to slesvigske løver. Montage ud fra foto af J. P. Meyer.